

PL

8751

.Z 73

1855

Barth (Christian Gottlob)

See Bible. - Appendix. Diw'neis peezdesmit un diwi bih-
beles stahst. [By C. G. B.] 1856. 8°.

— See Bible. - Appendix. Toe-Ton feipitentia na toe Tori
wo da Santa Bybel-boekse, etc. [By C. G. B.] 1852. 12°.

— Bible Stories for the Young: translated from the fourteenth
part, 1854. 12°.

British Museum Catalogue, 1884.

Cust 196-200, 481-482

Grey 487

Barth (Christian Gottlob)

See Bible.—Appendix. Diw'reis peezdessmit un diwi bih-
beles stahst. [By C. G. B.] 1856. 8°.

— See Bible.—Appendix. Toe-tron feifitentin na toe Tori
vo da Santa Bybel-boekse, etc. [By C. G. B.] 1852. 12°.

— Bible Stories for the Young: translated from the thirtieth
German edition. pp. vi. 280. London, [1845?] 12°.

× — Biblia Sâsi. Dr. Barth's Bible Stories, translated
into the Akra-language from the eightieth German edition.
Printed for the German and Foreign School Book Society.
Calcutta, 1854. 12°.

— Bible Stories by C. G. B. Translated into Assamese by
C. H. Hesselmeier. Sitragor, 1855. 8°.

— Historion eus ar Bibl Santel, tennet diwar an
Destament Koz. Troet e Brezonec [by J. G.], etc.
Brest, 1853. 12°.

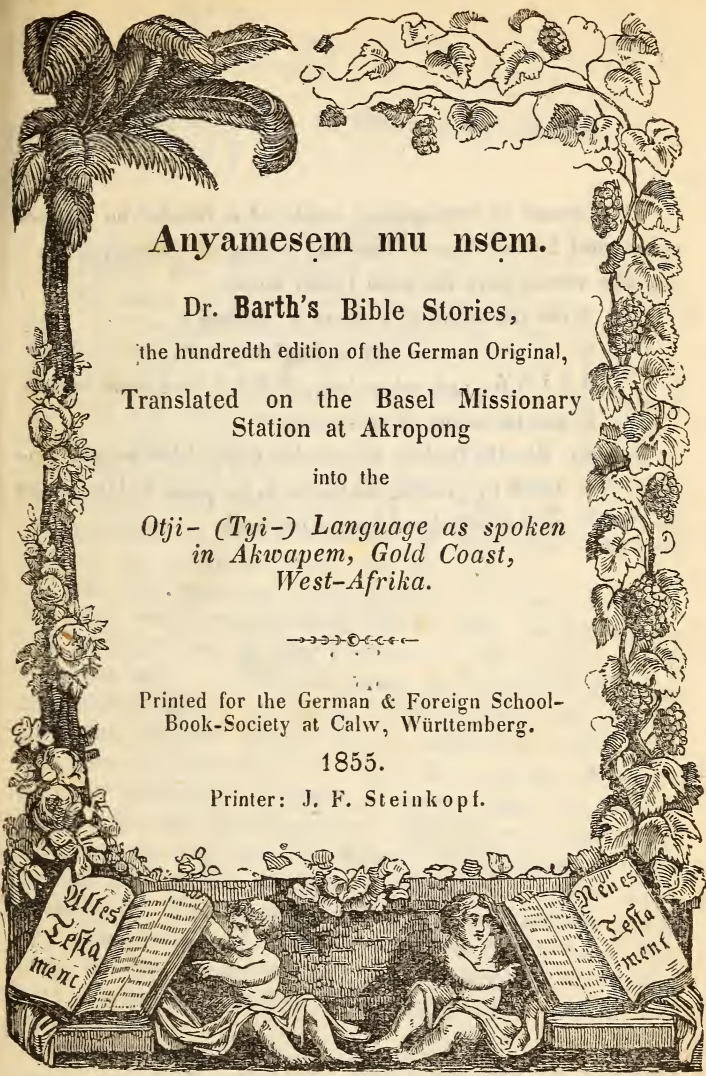
— Scripture History [translated into Hindustani] from
the German of Dr. Barth by T. Hoernle. Agra,
1847. 12°.

— Ma-kane mah a Kaffa ka-somm, mah bek a
mollo mah 52, eh lokko yeh rang treka a Fiet.
Or, two times fifty two Bible Stories for the Young
... Translated into the Tonnah language. Stutt-
gart, 1854. 12°

British Museum Catalogue, 1884.

Barth, Christian Gottlob.

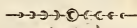

Anyamesem mu nsem.

Dr. Barth's Bible Stories,
the hundredth edition of the German Original,
Translated on the Basel Missionary
Station at Akropong

into the

Otji- (Tyi-) Language as spoken
in Akwapem, Gold Coast,
West-Afrika.

Printed for the German & Foreign School-
Book-Society at Calw, Württemberg.

1855.

Printer: J. F. Steinkopf.

124033
08

I. Mpâm dedaw mu nsem.

1. Adebo.

Mfiase no, Onyankôpõn de n'asem bọ soro ni asase.

Na asase no yẹ sakasaka ni hunu, na esum wọ buñ ani, na Onyame Sunsum tyè nehô wọ nsu no ani. — Na Onyankôpõn se: „Enyẹ haññ!“ — Na ẹyẹ haññ. Na Onyankôpõn yi haññ fi sùm mu; na adesâe ni adekyêe, daa edi kañ neñ. — Nea edi so a Onyankôpõn bọe ne wyim a atya asase hô ahyia. Onyankôpõn pae nsu a ẹwọ wyi no ase fi nsu a ẹwọ soro hô; nanso ọfrẹ wyim se: ọsoro. Daa ẹtoso abieñ ni. — Daa etia abiesâ no, Onyankôpõn yi nsu fi asase so de kogu fâkô, na ọma ñwura, fañ ni nnuaa ẹsow aba fifi asase so.

Daa etia anañ no, Onyankôpõn yẹ akanea wọ soro, sẹ ẹnyẹ nseñkyerenè mmâ nna ni mfe, ọkanea kẹse a edi adekyêe so, ni kanea ketewā a edi anadyo so, ni nsoroma nso. — Daa etia anum no, Onyankôpõn bọ po mu mmoa akẹse, ni mmoa biara a wọwọ nsu mu, ni ntakrboa aborow nyinā; na ọde nhaira gu wọñ so se: „Monwo, na monnôsô!“ — Daa etia asia no, Onyankôpõn bọ ntoteboa ni mmoa a wọwọ asase so añorow nyinā. Na afei Nyankôpõn se: „Ma yenyẹ nnipa wọ yẹñ subañ so sẹ nea yẹte, na wonni po mu mpata ni wyim nnômā ni ntoteboa ni mmooa wọwyea wọ fam ni asase nyinā so.“ Na Onyankôpõn bọ nipa wọ nankasa subañ so. Ọbọ barima ni bea, na ohaira wọñ, na ose: „Monwo, na mo ase ntrew, na monkata asase so, na monhyẹ so!“ — Na Onyankôpõn fyẹ biribiaraa ọyẹe, na fyẹ, eye dodo!

Na daa ẹtoso asoñ no, Onyankôpõn wyie n'adyumaa ọyẹe, na ọhome da no wọ nea ọyẹe nyinā hô. Na

Onyankôpõn hyira daa etia asoñ no, na ọye no kron-kroñ, na emu na ọhome wọ n' adyumaa ọbọe na ọye nyinã so ntia.

2. *Mratô.*

Na Jehowa Nyankôpõn ye trom fẹfẹ bi wọ Eden, na ọde nipa to họ. Trom họ, nnua ahorow biara wọ họ a ẹye fẹ, nanso ẹye aduañ pa. Trom mfinimfini họ, nnua abieñ sisi họ, nkwâdua ẹni yiye ni bone hu dua. Na Jehowa Nyankôpõn hye onipa se: „Dua biara a ẹwọ trom ha yi, di; na yiye ni bone hu dua de, nni; da biara a wobedi no, wobewu!“

Na ọwọ ani atew, na ose ọbea no se: „Ampa na Onyankôpõn se: munnni dua biara a ẹwọ trom ha yi ana?“ Na ọbea no se ọwọ no se: „Yedi trom ha yi nnua aba, na duaa ẹwọ trom mfinimfini yi de, Onyankôpõn se: munnni, nso mommfa mo nsa n nkà, na mo-anwu!“ Na ọwọ no se ọbea no se: „Murenwu! — na Onyankôpõn nim sẹ da biara a mobedi no, mo ani bebue, na moaye sẹ Onyankôpõn, na moahu papa ni bone.“ Na ọbea no hui sẹ dua no ye sẹ wodi, na ẹye fẹ, na ẹbẹma wọahu nyansa nti ẹye dua pa; na ọtew n' aba bi, na odii, na ọde bi ma ne kunu, na ono nso dii.

Ɛna wõñ nyinã ani buee, na wohui sẹ woda adagyaw, na wopam ahabañ bi furae.

Na wote Jehowa Nyankôpõñ nè sẹ ọnam trom ho ańyummere, na onipa no ni ne yere kohintaw fi Jehowa Nyankôpõñ anim wo trom nnua no mu.

Na Jehowa Nyankôpõñ frẹ onipa no, na ose no se: „Wowo hê?“ — Na ose: „Mete wo nè wo trom, na misuro, na meda adagyaw ntia, na mihintawe.“ Na Onyankôpõñ se: „Hena na ọkâ kyere wo sẹ woda adagyaw? Woadi duaah mehye wo sẹ nni no ana?“ Na onipa nõ se: „Obeaa wode no ma me no, ọn' na ọma me bi, na midii.“ Na Jehowa Nyankôpõñ se obea no se: „Edeñ na woye yi?“ Na obea no se: „Owo na ọdada me, na midii.“ — Ɛna Jehowa Nyankôpõñ kâ kyere ọwo no se: „Eyi a woaye nti woahye wo nsew wo mmoa nyinã mu. Wo yafunu so na wobefa, na wobedi dote wo nna nyinã a wode tease. Na mede nitañ meto wo ni bea no ntam, ẹni wo asefo ni bea no asefo ntam, ọno na ọbepetew wo ti, na wobeka ne nantiñ.“ — Na ọkâ kyere obea no se: „Sẹ woyem a, mema wo yaw adosò, wode yaw na ebewo mma, na wo koma beda wo kunu so, na obedi wo so.“ — Na ọkâ kyere Adam se: „Woate wo yere asem, na woadi duaah mahye wo sẹ nni nti, wo nti woabọ asase dua; wo nna nyinã a wotease wode ahoyeraw na ebedidi. Asase befifi nsọe ni akrate ama wo, na woadi wuram

fañ. Wobęfyew wo anim fifiri ansâ na woadi aduañ de akosi daa wobęsañ akọ dọte mu; ẹhọ na woyi wo, na woye dọte, na dọte mu na wobęsañ akọ.“ — Na Jehowa Nyankôpọñ pam nipa no fi trom họ, na ọde Kerubim ni nkrante ano fānu bẹtrâ họ siw nkwardua no hō kwan.

3. *Kain ni Habel.*

Adam mma mu abakañ, wọfrẹ no Kain, na wọfrẹ bākò Habel. Kain ye okuafo, na Habel ye oguañfyefo. Da bi wọñ nyinā de afọre brẹ Jehowa; Kain de afum nneçma bẹbọe, na Habel nso de ne mmoa mmakañ bẹbọe. Na Jehowa fye Habel ni n' afọre, na Kain ni n' afọre de, wanfyẹ. Na Kain bo fūi, na n'anim dañe. Na Jehowa se Kain se: „Edeñ na wo bo afū na wo anim adañ yi? Woye yiye a, ankā wo anim nye nyam ana? Na woanye yiye a, bone da aboboano, na wo na ẹfyefye wo, na wo de, di no so!“ Na Kain ni ne nua Habel kasae; na ẹbae se, wọwọ wuram no, Kain sọre wọ ne nua Habel so, na okum no.

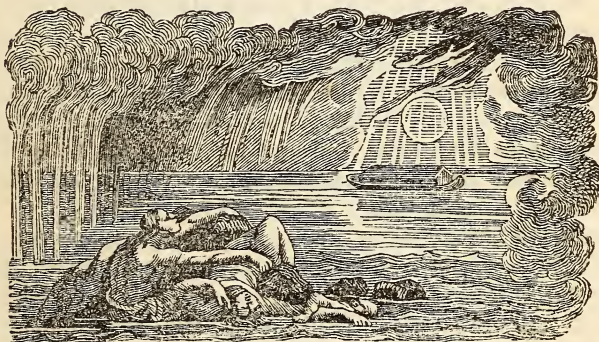

Na Jehowa frẹ Kain se: „Wo nua Habel wọ hẹ?“ Na ose: „Minnim; me na mefyẹ me nua so ana?“ — Na ose: „Edeñ na woaye yi? wo nua mogya nẹ tẹm frẹ me fi asase so. Na afei, wọabọ wo dua wọ asase

a abue n'ano agye wo nua mogya wọ wo nsam so. Wodow asase a, ẹrensow mmâ wo sẹ kañ no bio, na wobeyẹ kobọfo ni kabonāfo wọ asase so.“ Na Kain se Jehowa se: „Me bone sô kyẹñ sẹ metumi masoa; obiaraa obehu me no, obekum me!“ Na Jehowa se no se: „Dabi,“ na ọma Kain sẹnkyerene bi sẹ, obiara hu no a, wankum no.

Na Kain fi Jehowa anim, ọ ni ne yere ni ne mma, kọ akyiri, na ọkọtrâ Nod asase so, na ọkyekye krow bi, na ọde ne ba Hanok diñ frẹ krow no. Adam adi mfrihyia ọha aduasâ, na sâ asem yi bae. Na Hawa wo ba bio, na ọfrẹ ne diñ Set, ase ne: nhyeanañmu, na ose: „Onyankôpọñ ama me ba foforo asi Habel a Kain kum no anañ mu.“

4. *Nsuyiri.*

Nnipaa wọte asase so kañ no, wọñ hô yẹ deñ na wọkyẹ pī kyẹñ sẹ nnipa te nnansâ yi. Adam di mfrihyia ahankroñ aduasâ, na ohu Set mma kosi abusúa akroñ so ni Kain mma kosi abusúa du so ansâ na owui. Kañ sẹ nea nnipa nkwâ te ni. Metusala di mfrihyia ahankroñ aduosia akroñ, Noa di ahankroñ aduonum. Adam wui no, na n'asefo dōsô bebrē.

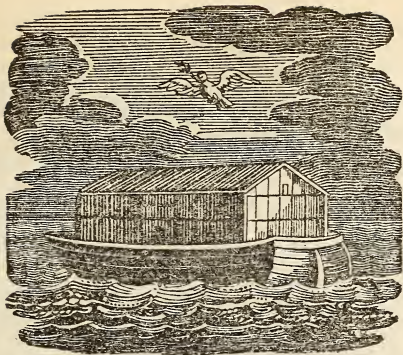
Na nnipa redōsô wọ asase so no, anuodeñ ni nne-

bone nso yẹ pī. Na Jehowa se: „Me Sunsum rentrá nnipa mu dā, na wọyẹ hōnam; wọñ nna beyẹ mfrihyia ọha aduonu. —

Na Jehowa hui sẹ nnipa boneyẹ dōsò wọ asase so na wọñ kōma susū bone dā nti, ose: „Mẹsẹ nnipaa mebo wọñ mafi asase so.“ Na Noa de, Jehowa dom no, na ọyẹ onipa trènē a ọnantew Nyankôpọñ anim. Na Onyankôpọñ se Noa se: „Yẹ adaka (ana sẹ hyeñ kẹsẹ) bi, ne tenteñ basafà ahasà, ne tètretẹ basafà aduonum, ne sorokọ basafà aduasà, na yẹ mpia wọ mu. Na fyẹ, mẹma nsu ayiri asase nyinā so, na masẹ hōnam nyinā a ẹwọ nkwa wọ wyiase nyinā. Na wo na mede wo mẹtrew me mpâm mu, na woakọ adaka no mu, wo ni wo mma ni wo yere ni wo mma yere nom. Na fa mmoa biara a ẹwọ asase so, abieñ abieñ, onini ni bere, kọ adaka no mu, na fa aduañ a wodi biara kọ mu, na wo ni wọñ adi.“ Na Noa yẹ nea Onyankôpọñ hye no nyinā.

Noa di mfrihyia ahansia na ọkọ adaka no mu, na nsu yiri asase so. Na obuñ so mmura nyinā buebuee, na ọsoro mfẹnsre buebuee, na osu tọ asase so adaduanā, na nsu no dōsò, na ẹma adaka no so, na ẹnenam nsu no ani, na nsu no dōsò pī, na ẹkata wyiase mmepow atenteñ nyinā so.

Basafà dunnum na nsu no kyeñ mmepow no, na ẹtrà asase so nna ọha aduonum ansà na ẹfitiase tyée. Ọsram a etia abieñ no mu daa ẹtosọ du na Noa kọ adaka no mu, na nea ẹtosọ dadu nnansoñ na obuñ so mmura no buebuee; na ọsram a etia du daa edi kañ no, wohu mmepow atifi bio. Na Noa tyeñ adaduanāñ ansà na obue mfẹnsre no; na ọsoma kwákwádabi, otu fa ha ni ha, na wamma bio. Eyi akyi no nnansoñ ọsoma abronoma, na abronoma no sañ ba ne nkyeñ wọ adaka no mu bio. Nnansoñ bio ọsoma abronoma bio, na ọba ne nkyeñ anadyofà, na fyẹ, ngodua ahabañ momono tua n'ano. Na nnansoñ bio no, ọsoma abronoma bākô bio, na wansañ amma bio. Eyi ne ọsram a edi

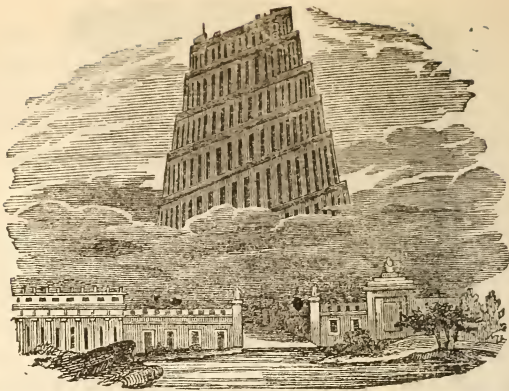

kañ daa edi kañ, na afei Noa yi adaka no ñkataso, na ohui sẹ asase so awo. Na Noa trá hỌ kosi adaduonu nnansoñ a ẹtọ ọsram a etia abieñ no so, na fam woe, na otumi fi adaka no mu. — Na Noa de aseda afofe bre Jehowa, na Jehowa se: „Memmọ asase dua wọ nipa nti bio, na onipa kọma yẹ bone fi ne mmofraase. Sẹ asase wọ hỌ yi, ẹbere a wobedua ni bere a wobebu, awọw ni ahohuru, asusow ni ọpẹ, awyia ni anadyo rennyae da.“

Na Onyankọpọñ hyira Noa, na ọ ni no pame, na ọde nyankontọñ fẹfẹ no si ahunu mu sẹ ẹnye mpam a ọ ni no pame no senkyerene. Na Onyankọpọñ se: „Eyi ne senkyerene a mede mahye mpam wọ me ni honam a ẹwọ asase so nyina ntam.“

5. *Babel abantenteñ.*

Nsu yirii akyi no Noa di mfrihyia ahasa aduonum. Ono na odi woñ a wonyiñ kye pi nyina akyi. Ne ba Sem, nsu yirii akyi no, odi mfrihyia ahannum, na ọtrase hu ne nena nom pi. Na Noa ne nena Arfaksad di mfrihyia ahannañ aduasá awotye, na ne ba di ahannañ aduasá abiesá; ne nena Eber de, odi mfrihyia ahannañ aduosia anañ bio, na efi bere no mu nnipa ahodeñ so huañ ntem ara, na woñ a wodi woñ akyi mu biara anni

mfrihyia ahannu aduonum peñ. Sem nkwā ware kyen̄ ne mmanana nom kosi abusuā du so. Ēbere no so na ahòodeño de nkrofo hye wõñ ase. Nea odi kañ ne Nimrod, Ham nena, Noa nanankânsô; nea ofiti n'ahenni ase ne Babel.

Ēbere no mu na wyiasefo nyinã kasa okasa bakò. Na wõboa wõnhô ano wõ Sinear asase taw a ewõ asubonteñ Frate hô so; na wõñ nyinã kâe sẹ wõbeyẹ krow kẹse bi, na wõato abañ tenteñ bi wõ mu, na n'atifi akopem soro, na wõde agye diñ, na wõampetè wyiase nyinã. Na wõñ ade no, Nyankòpõñ ampène. Na Jehowa se: „Ma yensi fam nkosakra wõñ kasa, na obākò ante ne yonkò kasa!“ Na eyẹ sã no, wõñ nyinã petè asase nyinã so, enti wogyae krow no kyekye.

6. *Abraham frẹ.*

Aka kakra na Noa awu no, wõwo Abram wõ Sem asefo mu, ọno na ọto Sem abusuā so du. Ēbere no mu na nnipa pāpae wõnhô ye amañ pī, na wõkọsom abosom. Na Jehowa se Abram se: „Fi wo krow ni wo abusuā mu ni wo agya fi, na kọ asase a mekyere wo no so. Na meye wo abusuā kẹse, na mahyira wo, na mama wo diñ asò, na woaye nhyira. Na mehyira wõñ

a wohyira wo, nanso mahyɛ woñ a wɔhyɛ wo nsew nsew; na wo mu na mehyira wyiase abusua nyinã.“ Na Abram fi adi no, na wadi mfrihyia aduosoñ anum, na ne wɔfasewa Lot kã no hò.

Na akyiri no ankyɛ na akasakasa ba Abram mmoafyɛfo ni Lot mmoafyɛfo ntam wɔ mmoa adidibea hò, na wɔñ nyinã wɔ mmoa pī, na asase no nsò mmà wɔñ na wɔatrà fākò. Na Abram se Lot se: „Mesrɛ wo, mmà

akasakasa mmma me ni wo ntam ɛni me mmoafyɛfo ni wo mmoafyɛfo ntam, na yɛyɛ nua nom. Asase yi nyinã na ɛda wo anim yi; mesrɛ wo, pa wo hò fi me hò! Wopɛ benkum a, mɛfa nifà, nso wopɛ nifà a, mɛfa benkum.“ Na Lot fa Sidim boñ fɛfɛ, nea Sodom ni Gomora da, na Abram trà Kanaan asase so.

7. *Abraham gyidi.*

Na Onyankôpɔñ hyira Abram, na ose no se: „Nsuro, na meyɛ wo kyɛm ni wo akatua kɛse.“ Na Abraham nni ba nti, ɛyɛ no yaw. Na Jehowa ma ofi adi, na ose no se: „Fyɛ ɔsoro, na kañ nsoroma! wobetumi akañ ana? Sɛ nea wo asefo bɛyɛ neñ!“ Na Abram gye Jehowa dii, eyi na obu no trɛnɛ ma no.

Na Abram di mfrihyia aduakroñ akroñ no, Jehowa

yi nehô kyere no, na ose: „Mene Nyankôpoñ Tyè-
aduampoñ, nantew m'anim, na ye pɛ. Na mɛhyɛ me
mpâm wɔ me ni wo ntam, na mama woadôsô; nso wɔm-
mfrɛ wo Abram bio, na wɔbɛfrɛ wo Abraham, na
mayɛ wo amañ pī agya ntia.“ Na Onyankôpoñ de tye-
tialya ye ne mpâm no sɛnkyerɛne.

Eyi akyi Jehowa yi nehô kyere Abraham bio wɔ
Mamre nnua ase. Ote ne ntamadañ ano awyia no, na
ɔma n'ani so na ɔfyɛ, na fyɛ, nnipa bāsā gyina n'anim.
Na ohu wɔñ no, otutu mirika kohyia wɔñ, na ɔkotow

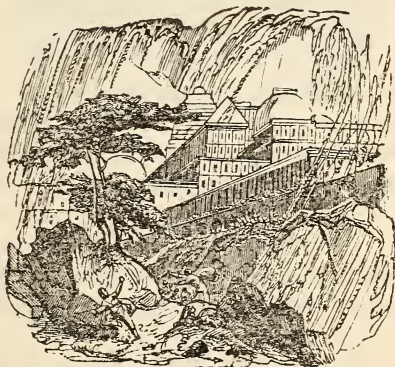

fam se: „Owura, manya anuonyam wɔ wo anim a, ntya
wo abofra hô; ma wɔnkɔfa nsu kakra mmra, na monho-
horo mo nañ ase, na monhome wɔ dua yi ase.“ Na
ɔkɔ ne ntamadañ mu kɔkâ kyere Sara se: „Ye ntɛm,
na fa asikresam krokumâ abiesâ, na foto, na ye tetare.“
Na ɔkɔfa nantiyibaa oye, na ɔma wɔkyewe, na ɔde nu-
fusu kâ hô, na ɔde si wɔñ anim, na wodii. Na Jehowa
se: „Mɛsañ maba wo nkyɛñ afrihyia foforo, na wo yere
Sara anya ɔba.“ Na Sara te asɛm no wɔ ntamadañ no
poñ akyi, na ɔserew wɔ ne mu. Na Jehowa se: „Ɛdɛñ
na Sara serew yi? Ade biara ye dɛñ ma Jehowa ana?“
— Na Sara sañe sɛ wanserew. Na ose: „Dabi, na
woserewe.“ —

Na nnipa no sɔree, na wɔdañ wɔñ ani kyere So-
dom, na Abraham ni wɔñ kɔɛ. Na Jehowa se: „Memfa

ade a meye minsiw Abraham ana? Na minim se oḃe-
hye ne mma ni n'abusúaa edi n'akyi, na wḡasie Jehowa
kwañ, na wḡadi asempa, na Jehowa de nea wakà wḡ
no hò aba Abraham so.“ Na Jehowa se Abraham se
ḡrekḡ Sodom ni Gomora akotua nkrofo no bone so kaw,
na wḡñ bone sò dodo ntia. — Na Abraham di ma wḡñ
se: „Ebia nnipa pa aduonum wḡ krow no mu; eyi mp
pare wo, se wobeye sa ade, se wobese nnipa pa ni nnipa
bone afra; nea obu wyiase nyinã nteñ ntêe ana?“ Je-
howa se: „Mihu nkrofo a etee aduonum wḡ krow no
mu a, en' de, megyae krow no see wḡ wḡñ nti.“ Na
Abraham kà kyerẽ no bio se: „Ebia nnipa pa aduanañ
anum wḡ hò a, wobese krow no se aka nnipa anum
nti ana?“ — Na ḡkoso di ma wḡñ saara se: „Ebia wo-
behu nnipa pa aduanañ? — ana se aduasà? ana se adu-
onu? — ana du?“ — Na Jehowa se: „Merensẽ wḡñ
wḡ du no nti!“ — Na Jehowa koe, na Abraham sañ
ba ne fi.

8. Sodom ni Gomora.

Nyankḡpoñ abofo abieñ no du Sodom no, na ade
asà. Lot bu wḡñ se akwantemfo, na okohyia wḡñ, na
ḡsrẽ wḡñ yiye se wḡnkḡtrà ne nkyeñ anadyo no, na
wḡpenee. Na anadyo no Sodomfo di nnebone tantañ

akyi, na wodi atuntunânsem kodui se abofo no fura wõn ani na wonhu Lot poñ ano kwañ. Na abofo no kâ kyere Lot se: „Wowo bi a owo ha yi a oye wode ana? ma omfi adi, na yebesee ha yi!“ Na Lot koka kyere wõn a ebeware ne mmabea banu no, na woserew no.

Na ade kyee no, abofo no ye Lot ntem. Na oye nyâ no, wosuso no ni ne yere ni ne mmabea nsa, na wode wõn fi krow no mu. Na Jehowa bofo se: „Wokwâ nli guañ, nfyee wo akyi, nanso ntrâ hanom bābiara.“ — Na Lot du Soar no, na awyia apue. Eña Jehowa ma ogya ni sufre fi soro gu Sodom ni Gomora so, na osee asase no nyinā. Nea ankā obõñ fefe no wo no,

afei ene po a awu ana se nkyene po no. — Eñe ara, wuhu po na a, eye awyerchõ, na ema yehu se Onyankõpoñ tua nneboneyefo kaw a eye hũ. Na Lot yere de, ofye n'akyi, na odañ nkyene siw.

9. *Ismael.*

Na Abraham ni n'afānā Hagar awo ba bi, wofre no Ismael; owo no no, na Abraham adi mfrihyia aduõtye asia.

Na afei Jehowa befyee Sara, na o ni Abraham wo ba, na Abraham adi mfrihyia oha, na ofre ne diñ. Isaak. Na Sara hui se Ismael ye ofewdifo, na oka kyere Abraham se: „Pam afānā yi ni ne ba no!“ Sa asem yi nye Abraham de; na Onyankõpoñ se no se: „Mmā abofra

no ni wo afânã nti ɛnnye wo yaw; na nea Sara akâ akyere wo nyinã, tie no; na Isaak mu na wɔbɛfrɛ wo asefo. Na afânã no ba no nso, meye no mañ, na oye wo ba ntia.“

Na Abraham sore anɔpa fa abodɔ ni nhɔmakotoku a nsu wɔ mu ni abofra no ma Hagar, na ɔde wɔñ hɔ kye wɔñ, na ɔma wɔkɔe. — Na ɔkɔe, na okokyini Berseba sare so, na nsu no asâ wɔ kotoku no mu, na onhu asubura bi wɔ hɔ. Na osukɔm rekum abofra no no, Hagar de no to dua bi ase, na ɔtew mu kɔtrâ akyiri kakra, na ose: „Mmâ minnhu abofra yi wu!“ Na Onyan-

kɔpɔñ te abofra no nê, na Onyankɔpɔñ bofo frɛ Hagar wɔ soro se: „Hagar, deñ na eye wo? nsuro!“ Na Onyankɔpɔñ bue n’aniwa, na ohu abura bi, na ɔkɔsaw nsu, na ɔma abofra no bi nome.

Na Onyankɔpɔñ di abofra no akyi, na onyiñi, na ɔte sare so hɔ, na oye bɛmatofɔ. Oyi ne Ismael a ɔwo mpanyimfo dumieñ, na Ismael abusûa nom, ɛne Arabifo ni Turkifo bi, ye n’asefo besi ne yi.

10. *Isaak.*

Eyi akyi no Nyankɔpɔñ sɔ Abraham fyee, na ose no se: „Fa wo ba koro Isaak a wodɔ no, na kɔ Moria

asase so, na fa no kòbò afòrè ma me wò bepòw bi a mēkyerè wo so.“ Na Abraham sòrè anòpa tutu, na osiesie n'afurupònkò, na òfa ne mmofra bānu ni ne ba Isaak kà ne hò, na wòkòe. Nnansà na wòhu bepòw no wò akyirikyiri, na òkà kyere ne mmofra se: „Mo ni afurupònkò yi ntrà ha,“ na òfa ogyaa wòde rekòbò afòrè no soa ne ba Isaak, na nankasa kura ogya ni sekañ, na wòñ bānu kòe. Na Isaak se: „Agya, fyè, ogya ni, na

oguañ a wòde rekòbò afòrè no wò hè?“ Na Abraham se: „Me ba, Nyankòpòñ ankasa bèfyefyè afòreguañ. Na wòñ bānu nyinà kòe.

Na wodu nea Nyankòpòñ kà kyere Abraham hò no, Abraham si afòrè muka, na òde gya no gu so, na òkyere ne ba Isaak, na òde no to gya no so, na òtèè ne nsa fa ne sekañ sè orebekum ne ba. Na Jehowa bòfo frè Abraham wò soro se: „Abraham, Abraham! mfa wo nsa nkà abofra no, nyè no biribi, na afei mahu sè wusuro Nyankòpòñ, na woamfa wo ba koro ankàme me.“ Na Abraham ma n'ani so na òfyèe, na ohu dyennini a òdòtò aso n'abèñ mu, na òde no kòbò afòrè si ne ba anañ mu.

Na Jehowa bòfo frè Abraham wò soro bio, na òkàc se: „Jehowa se: makà mehò ntam, woayè sa adè yi na woankàme me wo ba koro no nti, mehyira wo, na matrèw wo ase sè ọsoro nsoroma ni mpoano ñwèa, na wo

asefo mu na wobehyira wyiase abusûa nyinã, na woatie me nè ntia!“

11. *Sara wu ni ne sie.*

Abraham di mfrihyia ọha aduasâ asoñ no, Sara wui wọ Hebron. Abraham trâ Kanaan asase so mfrihyia aduosia, na ẹbere yi mu no na onnyâ asase bẹyẹ namoñ bākô poẹ, ọma ne mmoa bebrē fyefyẹ wọñ aduañ wọ sare so kwa, na ọte Kanaanfo mu sẹ ọhọho bi. Afei ọpẹ sẹ ọtọ asase bi na wasie ne funu wọ nankasa asase so, na ọkọkâ asem no kyere Hetifo mpanyiñ. Na Het mma no bua Abraham se: „Yeñ wura, tie, woyẹ ọpanyiñ kẹse wọ yeñ mu ha yi, yeñ da pa biaraa wope no, sie wo amu wọ mu; yeñ mu biara renkâme wo ne da, na yẹde bẹma wo, na woasie wo amu wọ mu.“ Abraham bọ ne mu ase wọ Het mma no anim, na obisae sẹ wommâ no Makpela asase a ẹyẹ Efron, Hetifo panyiñ bākô dea no, na ọntọ. Na Efron bua no se:

„Dabi, me wura, tie, mede asase no ni bodañ a ẹwọ mu no mekyẹ wo wọ nkrofo yi anim.“ Na Abraham bọ ne mu ase wọ nkrofo no anim, na ose Efron se: „Tie, ma mintua asase no ti kaw!“ Efron bua no se: „Me wura, tie, ngwetẹbôna ahannañ asase yẹ deñ wọ me ni wo nta? Sie wo amu wọ mu!“ Ẹna Abraham kari gwetẹ no ma no, na wode asase no ni bodañ a ẹwọ mu no ni nnua ẹwọ so nyinã hyẹ Abraham nsa.

Na Abraham sie ne yere Sara wọ Makpela ọbodañ a ẹwọ Hebron a ẹkyere Mamre pọw mu no mu.

12. *Isaak ayeware.*

Abraham bọ akwakwarā no, ọsoma n'abofra panyin kọ Mesopotamia asase a nankasa abusuafo wọ họ no kọfa ọyere brẹ ne ba Isaak.

Na abofra no fa yoma du ni nneemaa ọde soa wọñ de akọkye ọbeaa Jehowa de no bema Isaak nọ.

Na da bi anadyofa odu Nahor krow hō, na ọma ne yoma butū asubura bi hō, na ọsọree se: „Jehowa, me wura Abraham Nyankopon, mesre wo, soma me asempa ne, na ye me wura Abraham yiye. Fye, migyina ha yi wọ asubura yi so, na kromhofo mmabea beba abesaw nsu. Na ma emmra se ababaa mese no se: soe wo kruwa na mennom, na obese se: nom, na mema wo yoma anom bi no, ma ọnoara nye nea wode no bema wo abofra Isaak no.“ Onnya nwyie n' asore no, na Betuel ba Rebeka bae, na kruwa si ne mati so, na oko abura no mu kosaw nsu, na ọbae. Na abofra no se no se: „Mesre wo, ma mennom wo nsu yi kakra!“ Na ose: „Me wura, nom, na menkosaw bi mmre wo yoma no nso!“ Na okosaw nsu brẹ yoma no nyina. Na

õbarima no hu bea no s̃a no, ẽỹe n'ani so ỹa; na õde sika k̃a ni sika nkapo abieñ kỹe no, na obisa no se: „Hena ba ne wo?“ Na obua no se: „Betuel, Nahor ba, ba ne me.“ (Abraham wofase neñ.) Na õbarima no b̃o ne mu ase s̃ore Jehowa, na ose: „Nhyira nk̃a Jehowaa wamm̃a n'ahum̃ob̃o ni ne nokware amm̃o me wura; Jehowa akyer̃e me kwañ ak̃o me wura ne nua nom fi.“

Adekỹe no ose: „Momm̃a menk̃o me wura nkỹeñ na munnsiw me kwañ!“ Na wobisa Rebeka se: „Wo ni barima yi b̃ek̃o ana?“ Na ose: „Yiw, me ni no b̃ek̃o. Na wohyira no se: „Woỹe ỹeñ nuabea, ỹe mpem ni mpem ña!“

Na õharima no de Rebeka k̃oma Isaak, na s̃a na Isaak ne ña wui no, ne wỹer̃e kyekỹee.

13. *Jakob ni Esaw.*

Isaak di mfrihyia aduaña na õware Rebeka, na odi mfrihyia aduosia na õwo nta. Ne mma abieñ no ns̃e; abakañ no h̃onam ni ne nneỹe ỹe deñ, nea odi n'akyi no, ne h̃o ỹe trotro. Abakañ no diñ de Esaw, na õb̃ak̃o no diñ de Jakob. Wonyiñi no, Esaw ỹe õb̃om̃of̃o na õte wuram, na Jakob di n'agya nom nneỹe akyi na õỹe oguañfỹef̃o na õte ntamadañ mu. Nanso Isaak d̃o Esaw, na Rebeka d̃o Jakob.

Da bi ẽbae s̃e Jakob noa aduañ k̃ok̃o bi, na Esaw fi ahaỹo bae, na wabr̃e. Na ose Jakob se: „Mesr̃e wo, ma me wo aduañ k̃ok̃o yi bi minni, na mabr̃e.“ Na Jakob se: Toñ wo panyiñ ma me ne!“ Na Esaw se: „Fỹe, meỹe mawu, na õpanyiñ beỹe deñ ama me?“ Ẽna Esaw k̃a ntam toñ ne panyiñ. Na w̃oñ ade a w̃oỹe no, w̃oñ agya anni so, enti õwo h̃o kwañ s̃e õde panyiñ nhyira no hyira Esaw ara. Na Isaak b̃o akwakwar̃a no, ẽbae s̃e n'ani so s̃e na onhu ade, na osus̃i s̃e orebewu. Na õfr̃e Esaw, na ose no se: „Fỹe, afei manyiñ, minnim me wuda, enti fa wo b̃ema, na k̃o wuram, na k̃ofa hanam br̃e me, na ỹe aduañ a mepe ma me, na minni, na minhyira wo ans̃a na minwu.“ Na Esaw

kọe no, Rebeka fa mmerekyimma abieñ, na ọde noa aduañ se nea Isaak pe, na ọde soma ne ba Jakob se omfa nkoma n'agya, na onnyà ne nhaira no. Na Jakob bae, na ose: „Agya!“ Na Isaak se: „Eye wo hena, me ba?“ Na Jakob se: „Me ne wo abakañ Esaw, maye se nea wose me no; mesre wo, sore, trase, na di me hanam yi, na wo kra nhaira me!“ Na n'agya kà ne nsa fyee, na Esaw hò wọ ñwí, na Jakob hò ye trotro ntia; na Rebeka de mmerekyi nhôma no bi akyekyere ne nsa hò. Na Isaak se: Enè yi de, eye Jakob nè, na nsa yi de, eye Esaw nsa.“ Na obisa no bio se: „Wo ara ne me ba Esaw ana?“ Na ose: „Eye me neñ!“ Ena odii; na owyie adidi na onome no, okà kyere Jakob se: „Me ba, bra befew m'ano.“ Na ohaira no se: „Nyankôpôn

mmà wo soro bosu ni asase srade, ni abrow ni wein pī. Amañ nsom wo, na abusua nkotow wo anim; ye wo nua nom wura, na wo nà mma nkotow wo anim. Wọn a wohye wo nsew, wọahye wọn bi, na wọn a wohaira wo, wọahaira wọn bi.“

Jakob fi adi ara pe, na Esaw fi abayo ba ofie; ọde aduañ pa bae, na ose: „Agya, sore, na di wo ba hanam!“ Na Isaak hò dyiruw no pī, na ose: „Hena na ọde ha-

nam brę me na midii na mihyira no no? Na mahyira no dedaw!“ Eña Esaw tēm denneñ, na ose: „Agya, hyira me nso bi!“ Na Isaak se: „Wo nua aba, na wabędādā me, na wafa wo nhyira!“ Na Esaw sù denneñ. Na Isaak se: „Fyę, nea wote, aduañ ni soro bosu remma hō pī; wode nkrante na ębętrāse, na wobęsom wo nua. Na ębęba sę, wobō mōdeñ a, wobeyi ne nhyęso no afi wo kōñ so.“ — Esaw ne tete Edomfo ni Arabia Beduifo a ęde besi nę agya.

Na Esaw tañ Jakob wō ne nhyiraa ọfae no nti, na ose: „Aka kumā na magya ahu yaw, na merebekum me nua Jakob.“ Rebeka hu sā no, oyi Jakob apra sę onguañ nkō ne nua Laban nkyeñ wō Haran. Jakob aguañ so no, amane pī ba no so; eyi na ękyere sę obiaraa ọnam nnādā mu fyefyę nhyira behu amane saara. — Mmofra, munnsusū sę Jakob ni Rebeka nnādā no yę Onyankôpōñ fę. Eşę wōñ sę ankā wōtyeñ na Onyankôpōñ yę nea ọpę.

14. *Jakob nantew.*

Na Jakob kra n'agya; na n'agya hye no denneñ sę ọnnware yere wō Kanaanfo mu, na ọnkō Padan Aram (Mesopotamia), na ọnkōfa ne nā nua Laban mma bi nware. Ọkwañ mu no, ọtrā bābi anadyo, na ọde bo to ne ti ase sùmì, na ọdae no, ọsò dae, na ohu antyeri a esi fam na n'atifi pem soro, na Onyankôpōñ abọfo di so akọ ni aba. Na Jehowa gyina ọsoro, na ose: „Mene Abraham ni Isaak Nyankôpōñ; wo ni wo asefo mu na wyiase abusua nyinā benya nhyira. Fyę, mekā wo hô, na mennyaw wo.“ Na Jakob nyañe, na ọkăe se: „Eha yi yę hù! Eha yi nyę babiara sę Onyankôpōñ fi ni soro aboboano.“ Na ọfa ọbo no to hō sę nkae, na ọfrę hō Betel, ęne Nyankôpōñ fi. — Na Jakob nam nam bedu Haran, nea Laban fe hō no. Na sę nea kañ Elieser hyia Rebeka no, saara na ohya Laban babeaa ne hô yę fę a wofrę no Rahel wō abura no so. Na ọpę no, na ne nti ọsom Laban mfrihyia asoñ. Na Laban

dādā no, na ọde Lea si Rahel anañ mu ma no aware, na ọkà kyere no se Rahel nti ọnsom no mfrihyia asoñ bio. Na Jakob som no, na ọde Rahel nso ma no. Na Jakob wo mmabarima dumieñ, wone Israelfo abusùakù dumieñ no agya nom. Wọñ diñ ni: Ruben, Simeon, Lewi, Juda, Dan, Naftali, Gad, Ascer, Isakar, Sebulon, Josef ni Benyamin.

Jakob som mfrihyia dunnañ wyiee no, ọtrà Laban nkyeñ mfrihyia asia, na Onyankòpọñ hyira no, na onya ade bebrē, nkoa ni mfānā, ni yoma ni mfruponko, ni nantyi ni nguañ. N'ahònya yi nti Laban tañ no. Na Jakob soma kọfrẹ ne yere nom ni ne mma ba ne nkyeñ wọ wuram, na wanse fyē ankyere Laban, na ọde ne mmoa ni n'ade nyinā kọe. Nnansà na Laban hui se Jakob aguañ, na otiw no, na nnansoñ ọkoto no. Na Onyankòpọñ yi nehò kyere Laban wọ dae mu se: „Fyẹ yiye na woankasa bone ankyere Jakob, se asempa nkutō.“ Na Laban ni Jakob pàme wọ Gilead bepọw so, na wọñ nyinā de asomdyee pàpacm. Na Jakob soma abọfo kọ Esaw nkyeñ se ọreba. Na Esaw de mmarima ahannañ behyia no. Na Jakob suro, na ne hò yeraw no, na ọkye ne nnipa ni ne mmoa no mu abieñ, na ose: „Se Esaw ba kù bakò so na okum wọñ a, kù bakò beguañ.“ Na Jakob sọree se: „M'agya Abraham ni m'agya Isaak Nyan-

kôpõñ! Jehowaa wose me se: sañ kọ wo krom ni wo abusúam na meye wo yiye, — wo mọbọrohunu ni wo nokware a wode akyerẹ wo abofra yi biara nse me; na mede me poma nkutō na mede metya Jordan yi, na afei maye akū abieñ. Mesre wo, yi me fi me nua Esaw nsam, na woase me se: ampaara, meye wo yiye.“ Na osoma ne mmoaa eye no bi, nguañ ni yoma ni nantyi, kọkye ne nua Esaw, na oma wọkà kyerẹ no se: „Eyi ne nea wo abofra Jakob de rebekye ne wura Esaw!“ Na ode n’asafo no ty a asubonteñ Jabok, na anadyo no na aka ne nkò.

Na obarima bi ni no bekoe kodu adekyee. Na ade rekye no, obarima no se: „Ma menko, na ade rekye!“ Na Jakob se: „Memma wonko gye se wuhyira me!“ Na obarima no se: „Wo diñ nne Jakob bio, na ede Israel (ase ne Nyankopon kofoni); na wo ni Nyankopon ni nnipa ako, na woadi nkōnim!“

Na Jakob hui se ne nua Esaw reba, na obọ ne mu ase kọ fam mpeñ asoñ. Na Esaw tutu mirika kohyia

no, na oso ne kōñ, na osui. Na Jakob yere nom ni ne mma nso bebọ wōñ mu ase wọ Esaw anim. Anká Esaw renye agye Jakob ade a ode bekye no no, na

Jakob hye no se ɔmfa. Na Esaw kpe, na Jakob ba n'agya nkyeñ wɔ Kanaan asase so bio.

15. Josef toñ.

Jakob mmaa ɔwo wɔñ wɔ Mesopotamia no mu abofra ne Rahel ba Josef. Benyamin a ɔtoso dumieñ de, wɔwo no wɔ Kanaan. Na Israel dɔ Josef kyeñ ne mma nyinã, na ɔma no atãde fefɛ bi. Enti ne nua nom ani bere no na wɔtañ no, na wontumi nkasa yiye nkyere no. Na Josef sɔ dae bi, se wɔkyekyere abrow afi afi wɔ afum, na ne nua nom de kotow nede anim. Na ɔkã ne dae no kyere wɔñ no, wɔtañ no bebrebe. Da bi nso ɔkã kyere wɔñ se: „Masɔ dae bio, na awyia ni sram ni nsoroma dubākô kotow m'ananim.“ Na n'agya tyũ n'ananim se: „Me ni wo nã ni wo nua nom beba abekotow wo anim neñ ana?“ Na n'agya dyeñ nsem yi nyinã hô. — Na da bi Jakob soma Josef se ɔnkɔfyɛ ne nua nom a wɔfyɛ nguañ wɔ bābi a efi Hebron nea Jakob te

họ kọ họ bẹyẹ sẹ nnannu ana nnansá kwañ. Na okohu wọn wọ Dotan. Na wohu no sẹ ọreba no, wọkà kyere wọnho se: „Fyẹ, ọdaesọfo no reba. Ma yenkum no, na yenfyẹ nea n'adae no bẹyẹ!“ Na wọn nua panyiñ Ruben se: „Monnkum no, na momfa no nto amòa mu.“ Na osusui sẹ, wonni họ a, wafi wọn akyi abeyi no.

Na wode no to amòa mu no, wohu Ismaelfo agudifo a woretayam akọ Misraim. Na Juda kà kyere ne nua nom se: „Momma yenton no!“ Na woyi no fi amòa no mu toñ no ma Ismaelfo no gye ngwetebona aduonu. Na woyi n'atade no, na wokum papo, na wode n'atade fotow mogya no mu, na wosoma koma n'agya se: „Yehu yi wọ wuram, na fyẹ sẹ eyẹ wo ba atade ana?“ Na Jakob nso nim atade no yiye, na otẹm se: „Eyẹ me ba atade a! Aboa na akum no, watetew Josef!“ Na ne mma nyinā bae sẹ wọbẹkyekye ne wyere, na ompene, na ose: „Mede awyereho yi ara meko me ba nkyen wọ asamañ.“

16. Josef wọ Misraim.

Ismaelfo no de Josef kọ Misraim, na woton no ma Farao panyiñ Potifaraa ofyẹ ne gyase. Na Josef ne wura no hu ne nyansa ni n'asetra pa na ohui sẹ Onyankopon ama ne nneema nyinā ayẹ yiye nti, oma ofyẹ ne fi ni biribiaraa owọ so. Sā na Josef nya abotoyam wọ ne toñ mu po.

Na Potifara wọ yere bone bi a ope sẹ ogyigye Josef sẹ onyẹ bone kẹse. Na ose bea no se: „Ebeyẹ deñ na meyẹ bone kẹse a ete sẹ matia Onyankopon?“ Na ohea no hui sẹ onnyā Josef hò kwañ na onyẹ bone no, okototo n'ano ma ne kunu. Na Potifara de no koto

afiase. Na Onyankôpõn di Josef akyi, na ohu no mọbọ, na ọma nea ọfye afiase so no ọọ no, na ọde wõn a wọwọ afiase no nyinã hye Josef nsa. Sã na Josef wyere kyekyee wọ afiase nso. — Nna yi mu na ọhene mpanyimfo abieñ, abodõtòfo mu panyiñ ni nsàhyẹfo mu panyiñ, da afiase họ, na Josef fye wõn so bi. Anọpa bi ohu wõn sẹ wõn wyere ahō, na obisa wõn no, wọkyere no ase se: wọsọsọ adae anadyo, na obi nni họ a obetumi akyere wõn ase. Na Josef se: „Nkyerẹase nyinã nye Onyankôpõn dea ana? Monká nkyere me!“

Na nsàhyẹfo no se no se: „Me dae mu no, mihui sẹ weindua si m’anim, na abọ nkorata abiesá, na aye sẹ ẹrefefew, na agu nfyereñ, na aye akasaw, na abere; na mikura Farao kruwa, na metetew weinaba no, na mikyi migu kruwa no mu, na mede mehye Farao nsa.“ Na Josef se no se: „Nkorata abiesá no ye nnansá; na nnansá na Farao bema wo ti so, na ọde wo akọ wo trábea, na wode ne kruwa ahye wo nsa sẹ kañ a woye ne nsàhyẹfo no. Na ewyie wo yiye a, kae me, na bọ me diñ wọ Farao anim, na wommeyi me mfi ha yi.“ Na abodõtòfo mu panyiñ no hui sẹ nsàhyẹfo no dae no asekyere ye no, eye no fe, na ọkà kyere Josef se: „Me dae mu nso mihui sẹ meso nkyerenkye abiesá wọ m’atifi, na kyerenkye a edi soro no, Farao aduañ a wọatòtò biara bi wọ mu, na nnomã dii wọ kyerenkye no mu wọ m’atifi.“ Na Josef se: „Nkyerenkye abiesá no ye nnansá, na nnansá na Farao bema wo ti so, na wasẹn wo wọ dua so, na nnomã abedi wo nãm afi wo hò!“

Na ẹbae sẹ nnansá no Farao di n’awoda, na ọkae ne deduafo bānu no, na ọde nsàhyẹfo mu panyiñ no kọ ne tebea, na ọsẹn abodõtòfo no, sẹ nea Josef kyere ase no ara. Nso nsàhyẹfo no ankae Josef, na ne wyere afi no, na Josef trá afiase họ mfrihyia abieñ bio. Nanso Nyankôpõn nim bere a yeñ ani gye a eye.

Mfrihyia abieñ no tyam no, Farao sọ dae, na obi nni họ a obetumi akyere ase. Afei na nsàhyẹfo mu

panyiñ no kae ne nhyease a ohye Josef no, na oká kyere ohenese se abrante bi wo afiase a okyere no ni abodotófo no adae ase pe ma won. Na wosoma koyi Josef ntemntem fi afiase ho de no ba ohenese anim.

Na ohenese ka kyere no se: „Masó dae, na obi nni ho a obetumi akyere me ase. Na mate se wo na wote dae a, wobetumi akyere ase.“ Na Josef bua no se: „Enye mankasa na metumi, na Onyankópoñ na obebua Farao yiye.“ Na ohenese ka kyere no se: „Me dae mu no na migyina asubonteñ hò (ene Nil a esen wo Misraim). Na nantyi a won hò tua won hò na woado srade ason fi asubonteñ no mu bae, na wobedidii wo wuram ho. Na akyiri no nantyi ason nso a won hò ye tañ na wofon a minhu bi da wo Misraim asase so bae, na wobedi kan ason a woado srade no; na wodii no, won hò ye tañ na wofon se kan no ara. Na menyañe. Na medae, na mesó dae foforo bio, na mihu abrow mmetem ason a ebó yiye wo brownan bakó so. Na mihu abrow mmetem ankorankoro ason a efifi di won akyi, na ebedi mmetem ason a eye no.“

Na Josef ka kyere Farao se: „Adae no ye bakó. Nyankópoñ akyere Farao ade a orebeye. Nantyi ason a woado srade no ni abrow mmetem ason a eye no ye mfrihyia ason a aduan pi beba. Na nantyi ason a wofon no ni abrow mmetem ankorankoro ason no ye okom mfrihyia ason. Mfrihyia ason reba a aduan pi beba Misraim asase so, na okom bedi akyi nso mfrihyia ason. Na nea ema Farao dae no ye abien no, ene se Onyankópoñ na orebeye ampa, na orebeye ntemntem.“ — Na Josef toa so kae se: „Eyi nti no ma Farao nfyefye onipaa n'ani atew na onim nyansa, na ommá onfyé Misraim asase so, na onnye mfrihyia ason yi aduan a ebéba no mu ntotoso anum anum wo nkrofo nyina nkyen, na ommá wommoaboa ano mfa nsie Farao aduan dan mu wo won nkrow nyina mu, na okom no ba a, asase no ansee.“

Josef nkyerease no eni n'afutu pa no nyina ye Farao

fẹ. Na Farao se: „Èhè na yebenya onipaa Nyankôpõn sunsum wọ no so sẹ oyi?“ Na Farao de Josef di Misraim asase nyinã so, na ose: „Gye ahengua so nkutō na mẹkyeñ wo.“ Na oyi ne kã fi ne nsa, na ọde hye Josef nsa, na ọde seda fufū atāde hye no, na ọde sika nkonsonkonsoñ gu ne kọñ mu, na ọma ọtrā ọhene te-aseenam bākō mu, na wọpaem di n'anim se: „Monkotow!“ Na Farao se Josef se: „Sẹ meye Farao yi, wunni m'a, obiara ntumi mmà ne nañ ana ne nsa so wọ Misraim asase nyinã so.“

Sā na Onyankôpõn yi Josef fi n'agya fi kọ amò mu, na ọde no fi amò mu kọ akò mu ni afiase, na ofi afiase kọ ahemfi. Wọtọñ Josef kọ Misraim nọ, na wadi mfrihyia bẹye dunsoñ, na daa ogyina ọhene anim no, na wadi aduasà.

Ampa, ẹye merew ma Onyame,
na dā yehu wọ wyiase,
sẹ ọhonyafo dañ hiani,
na ohiani yẹ kẹse.
Ọnam ahòbrẹase so
ma akò yẹ ọhene po.

17. Josef ne nua nom ba Misraim.

Sẹ nea Nyankôpõn kàe no, ẹbae saara. Mfrihyia asoñ a aduañ wọ mu no bae, na Josef boabọ Misraim asase nyinã so abrow nyinã ntotoso anum anum ano; ọboaboa pī ano nti, wogyae susū. Ọkọm mfrihyia nso bae, na ọkọm afrihyia a edi kañ no, ọkọm no mu yẹ deñ wọ asase a ẹwọ Misraim hò nyinã so, na nkrofo nyinã ba Misraim bẹtọ aduanñ wọ Josef nkyeñ.

Kanaan asase so nso, ọkọm ba họ. Na Israel kà kyerẹ ne mma se: „Èdeñ nti na mofyefye mohò anim? Mate sẹ aduañ wọ Misraim, monko họ, na monkotọ bi mmra ha, na yenni, na yanwu.“ Na Jakob mma du no kọ Misraim, Benyamin nkò na ọka n'agya nkyeñ. Na wọba Josef anim, na wọkotowe. Ọno de ọdaso nim wọñ, nanso osiw nehò so, na ọkasa denneñ kyerẹ wọñ,

na ọde Misraim na ẹkà, nà ne kyeame yi ano; na obisa wọ̀n se: „Mufi hẹ?” Na wobua no se: „Yefi Kanaan asase so bẹ̀to aduañ.” Na Josef se: „Moye akwansrafo, mobẹ́fẹ́ nea asase yi te nti na mobae.” Na wose: „Dabi, yẹ̀n wura, aduañto na wo mmofra bae; yẹ́yẹ́ anokwafo, wo mmofra nyẹ́ akwansrafo; yẹ́yẹ́ ọ̀bàkòfo mma dumieñ, nà yẹ̀n mu akumā wọ́ yẹ̀n agya nkyeñ ne, nà yẹ̀n mu bākò nni họ.” Na Josef se: „Eyi hỏ na mehu sẹ mudi nokware: Monsoma mo mu bākò, na ọ̀nkofo mo nua akumā no mmra, na mo a moaka no ntrá afiase.” Na ọde wọ̀n nyinà gu afiase nnansá. Na edu nnansá no, oyi wọ̀n ba n’anim bio, na ọkà kyerẹ wọ̀n se: „Misuro Nyankòpọ̀n, na mempe sẹ meye obi-ara bone bi. Mommá mo mu bākò ntrá afiase ha yi, na mo a moaka yi, monsoa aduañ a moato yi nkọ fie, na momfa mo nua akumā no mmrẹ me, na mo asem aye nokware, na moanwu.” Ẹna worese wọ́ wọ̀n ka-sam se: „Yaye yẹ̀n nua no hỏ bone, sẹ yehu ne kra

ahôyeraw, na ɔsrɛ yɛñ, na yantie; afei na wobisa ne mogya wɔ yɛñ nsam.“ Nso wonnim sɛ Josef te, na wobu no Misrini; na ɔte asɛm yi no, ɔdañ ne hô, na okosui. Na ɔhyɛ sɛ wɔnkyere Simeon wɔ wɔñ anim hɔ, na wɔmfa no nsañ nkɔ afiase, na wɔñ a aka no kɔ Jakob nkyɛñ wɔ Kanaan. Na wɔñ akora no te asɛm yi no, ɛyɛ no awyerehɔ, na ose: „Moagye me nsam mma nyinã; Josef nni hɔ, Simeon nni hɔ, na mobɛfa Benjamin nso ana? Me so na sa ade yi nyinã ba. Memmã me ba ni mo nkɔ.“

18. Josef ne nua nom ba Misraim bio.

Na ɔkɔm no mu yɛ deñ wɔ Kanaan asase so, na etya sɛ Jakob soma ne mma kɔ Misraim bio. Jakob mpe sɛ ɔma Benjamin ni wɔñ kɔ, na etya sɛ ɔ ni wɔñ kɔ nti, ɔpɛnee. Na ɔma wɔñ ade a wɔde bɛkyɛ, Kanaan asase so nneɛma pa bi, nnuru ni hɔam ni wo ni nnuaba pa. Na ose: „Nyankɔpɔñ Tyɛaduampɔñ mmã ɔbarima no nhu mo mɔbɔ, na ɔnnɔyã mo nua no mmã mo ni Benjamin. Na me, sɛ me mma nyinã fi me nsa a, wɔafi me nsa.“

Na Josef te sɛ ne nua nom aba no, ɔma wɔba n'anim, na ɔkasa brɛw kyere wɔñ se: „Mo agya akwakwarã mokã ne hô asɛm kyere me no hô ye ana? — Mo nua akumã no ni ana?“ — Na ose: „Me ba, Nyankɔpɔñ nhyira wo!“ Ohu Benjamin no, ontumi mfa nehɔ nhintaw bio, na ne nua no nti ne yam hyehye no, na ɔkɔ ne pia mu kosui. Na ɔhohoro n'anim no, ɔba wɔñ nkyɛñ bio, na ɔtew n'anim, na ɔhyia wɔñ adidi. Na ɔma wɔde aduañ si hɔ, na ɔ ni wɔñ didii; na sɛ nea ɛhɔ amanne te no, wonnidi wɔ poñ bākô so. Ne nua nom hui sɛ wɔde wɔñ atrâtrâ mpanyiñ so no, ɛyɛ wɔñ ñwónwã, nanso wɔñ bo tɔ wɔñ yam.

Na Josef hyɛ sɛ wɔmfa abrow nhyehye wɔñ ntyeã no mu, na wɔmfa wɔñ sika no nhyehye ano, na wɔmfa nankasa gwetɛkruwaa ɔnom mu nhyɛ Benjamin de mu. Wosim ankyɛ na Josef soma ne fie panyiñ tiw wɔñ, na

ọkoto wọn no, ọkà kyere wọn se: „Edeṅ nti na mode bone tua papa kaw?“ Na wofye wọn hò anim, wonnim nea ọkà no ase. Na ofie panyin no se: „Monnim nea mekà yi ase ana? — eyẹ kruwaa me wura nom mu no hò asem na mekà! — Mo mu hena na wawya?“ Na wose: „Edeṅ nti na me wura kà sà asem yi? Yeye nnipa pa! Obiaraa wobehu kruwa no wọ ne nkyeṅ no, kum no, nanso yeṅ nyinā beye yeṅ wura nkoa.“ Na wosaṅ ntyeā no nyinā, na wofyefye mu, na wofyefye Benjamin de mu, na wohu kruwa no. Na wosunsūane wọn atam mu, na wosaṅ kọ krow no mu.

Wode wọn ba Josef anim no, kruwa no nti Josef tyū wọn anim. Na afei Juda fa asem no to nehò so, na ọkàe se: „Edeṅ na yewọ bese akyere yeṅ wura? yenkà deṅ? ana se deṅ na yede beyi yeṅhò afi asem yi mu? Nyankòpoṅ ahu yeṅ bone! Yeṅ ni nea wuhu kruwa no wọ ne nkyeṅ no nyinā ye wo nkoa!“ Na Josef buae se: „Dabi, na nea wohu kruwa no wọ ne nsam no ne m'akoa, na mo de, monkọ mo agya nkyeṅ wọ asomdyee mu. Na Juda kasae, na ọpa kyew papa se onnye sa, na ose: „Se mekọ m'agya nkyeṅ, na abofra yi ni yeṅ ankọ a, yede yeṅ agya dyeṅ nam awyerehò mu bekọ da mu. Na me na mekà mekyere m'agya se: mamfa abofra no mamma a, fa asem yi to me so dā. Enti mesre wo, ma minsi abofra no anaṅ mu nsom wo, na ma abofra no ni ne nua nom nkọ. Na abofra yi nni mu a, mekọ m'agya anim deṅ? ẹn' de na merekoku bone a ebẹba m'agya so!“

Na afēi Josef ntumi mfa nehò nsie bio, na ọkàe se: Misrifo nyinā mfi adi. Josef yi nehò kyere ne nua nom no, na ọhọho biara nni họ. Na ogyā ne nusu mu, na ose: „Mene Josef!“ — Na osú denneṅ; na ose: „M'agya daso tease ana?“ Na ne nua nom ntumi mmua no, na n'anim ye wọn ahodyiruw; aniwu ni hù, ẹni abotoyam ni ñwônwā nyinā afrafram, na wontumi nkà wọnhò. Na Josef kà kyere wọn se: „Muntyū mmeṅ me!“ Na wọbeṅ no, na wonnyā ntumi nkasae. Na ose: „Mene

mo nua Josef a motõñ no ba Misraim no; na mommmá ɛnyɛ mo yaw sɛ motõñ me ba ha, na Onyankôpõñ na ɔsoma me di mo anim ba ha sɛ memmɛfyɛ mo nkwa so. Na monkâ m'anuonyam a mewɔ wɔ Misraim ha nyinã ni nneɛmaa moahu nyinã nkyerɛ m'agya, na mo-nyɛ ntɛm mfa m'agya mmra ha!“

Na afei oso ne nua Benjamin kɔñ mu, na osui, na Benjamin nso sui; na ofew ne nua nom nyinã ano, na osui, ansã na ne nua nom ni no kasae. Na ɔhene ankasa kohyia ɔpanyiñ Jakob no, sɛ ɔmmra. Misraim, na Josef de nteaseɛnam a n'agya beɛtrã mu wɔ kwañ so kɔma no, na ɔkɔkyɛ no nneɛma fɛfɛ pĩ.

Na Josef rekra ne nua nom no, ɔkã kyere wõñ se: „Monfyɛ yiye na moankô wɔ kwañ mu!“ Na wɔde abotoyam sañ ba Kanaan.

19. Jakob kɔ Misraim.

Jakob mma dubākô no sañ ba ofie no, wotɛɛm kyere wõñ agya se: „Josef tease, na odi Misraim nyinã so!“ Na Jakob kôma yɛ ñyini ara, na wannye anni. Na wɔkã aɛm no a Josef se kyere wõñ nyinã kyere no, na ohu nteaseɛnam a Josef asoma abre no no, ne sunsum hô sañ no, na ose: „Ɛdɔsô, me ba Josef daso tease! Mɛkɔ makɔfyɛ no ansã na mawu!“

Na Jakob ni ne mma ni ne mmanana nom a wõñ nyinã si aduosia asia, ni n'ahôde ni ne nkoa ni ne

mfânã kọ Misraim. Na Josef te teaseenam mu kohyia n'agya, na ohu no no, ọso ne kọñ sùì sùì sùì.

Na Israel kâ kyere Josef se: „Manya mahu wo anim se wodaso tease yi de, afei mewu a, enhia.“ Na Josef de n'agya Jakob kọ Farao anim; na ọhene bisa no se: „Woadi mfrihyia ahê?“ Na Jakob se Farao se: „Me nnaa mede metease si mfrihyia ọha aduasâ; me nkwa nna sôa, na bone dôsô wọ mu, na ennu m'agya nom nkwa a wode trase anañ mu ẹ.“

Akwakwarā Jakob di mfrihyia dunsoñ wọ Misraim. Na ne wu ye abeñ no, Josef de ne mma abieñ a wofre wọñ Efraim ni Manase ba n'agya ọyarefo nkyeñ. Na Israel kâ kyere Josef se: „Mansusū se ankā mehu wo anim bio, na Onyankôpọñ ama mahu wo mma nso.“ Na Josef de ne mma no kogyina n'agya anim, se ọmfa ne nsa ngu wọñ so na onhyira wọñ. Na Israel de ne nsa nifá to wọñ mu akumā Efraim atifi, na ọde ne nsa benkum to Manase, abakañ no, atifi, na ohyira wọñ se: „Nyankôpọñ a m'agya Abraham ni Isaak nantew n'anim no, Nyankôpọñ no a ọye me fyefo wọ me nkwa nna nyinã mu abedu ne yi, ọbofo no a ogye me wọ bone nyinã mu, — onhyira mmofra yi, na ọmmā wọmmọ me ni m'agya Abraham ni Isaak diñ wọ wọñ so.“ Se nea ohyira woñ ni nankasa ne mma nyinã pepe neñ, enti

Efraim ni Manase yẹ Israelfo mu abusùakū abieñ. Na ose bio kâ hô se: „Obiaraa ọwọ Israel behyira obi a, ma onse se: Nyankôpõn nyẹ wo sẹ Efraim ni Manase!“ Afei Jakob boaboa ne mma nyinã ano ba ne mpa hô, na ohyira wõn nyinana mākô mākô. Ọkà dakyè asẹm ni n'asẹm a edi akyiri kyere wõn, ansà na ọkyea nehô to ne mpa so na owui.

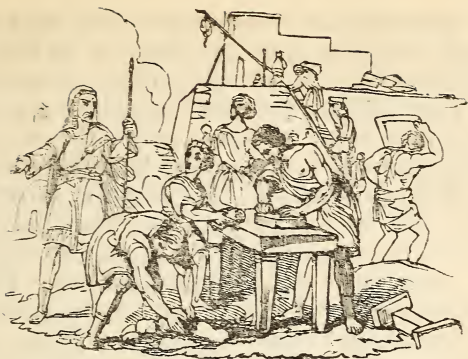
Jakob wui no, Josef ni ne nua nom ni Misrifo mpa-nyimfo pī de nteaseenam ni aponkọ, na wode Jakob funu kọ Kanaan asase so kosie wọ Abraham asiebere a ọtoe no, ẹne Makpela ọbodañ mu. Na wosañ ba Misraim no, Josef ne nua nom suro sẹ afei wõn agya awu na Josef betua wõn bone a woyẹ no no kaw. Na Josef se: „Munnsuro, mete Nyankôpõn anañ mu ana? Mo de, mususū bone ma me, na Onyankôpõn adañ no yiye, sẹ ọbema nea yahu nẹ yi aba: sẹ wagye nnipa pī nkwa.“

Mobehu sẹ nea Josef de nua dọ sọ ne nua nom fyee ansà na oyi nehô kyere wõn; wansusū ne kômam sẹ ọbeyẹ bone bi atua bone kaw, na Josef yẹ sa na wahu sẹ nea ne nua nom adyene te wọ wõnhô ni wõn agya ni nankasa hô; ẹno na ehia no sẹ obehu na watumi aye wõn ade a eye ma wõn.

Na Josef ni ne nua nom trā Misraim fẹw so, na ohu ne mmanana ni ne nanankansô nom bebrē.

20. *Mose.*

Jakob mma dumieñ no kye kakra wọ Misraim no, wõn ase trẹwe, na abusùakū dumieñ no yẹ nkrofo pī. Na Josef wu akyi no anye wõn yiye sẹ kañ no. Israel rekọ Misraim no, Nyankôpõn ma no nhyẹase yi se: „Meyẹ wo nkrofo pī.“ Na Onyankôpõn amma eyi ammọ no. Na woredôsô na wõn hô yẹ deñ no, Misraim ahene fiase suro wõn. Na ọhene foforo bi a onnim Josef bedi ade wọ Misraim na ọyẹ Israelfo sẹ nkoa, ọhyẹ wõn ma woyẹ adyuma denneñ, na woyẹ dote abo a wode to hene abañ. Akyiri yi ọhene foforo bi a ọba so bọ ne trim pow sẹ wonkum Hebrifo mmabarimaa wọ-

bɛwɔ wɔŋ nyinā, mmea nkuto na wɔmmā wɔntrā hɔ. Sā ade yi na ɔhyɛ Israelfo awogyefo kañ; na wɔŋ de, wosuro Nyankôpɔŋ nti, wɔanyɛ sa. Na afei ɔhyɛ Misrifo nyinā sɛ wonnye Hebrifo mmabarimaa wɔbɛwɔ nyinā nkogu asubɔntɛn mu.

Bere yi mu no, Israelni bea bi wo babarima fɛfɛ bi, na ɔde yaw de no hintawe asram abiɛsā. Na ontumi nkora no so bio no, ɔyɛ mɛw sɛsea, na ode abofra no to mu, na ɔde kɔto wuram wɔ asubɔntɛn Nil ano. Ankyɛ na Farao babea ba Nil hò sɛ obeguarɛ, na ohu sɛsea kumā no wɔ wuram hɔ no, ɔsoma n'abāwa bākò sɛ ɔnkɔfa mmra. Na wobue so no, ohui sɛ abofra fɛfɛ bi da mu resù. Na ɔyɛ timɔbɔ, na ose: „Hebrini ba bi ni!“ Na afei abofra no nuabeaa ogyina bɛn hɔ bae se: „Menkɔfrɛ Hebrini bea bi na ɔmmɛyɛn abofra yi mmā wo ana?“ — Na ose: „Yiw, kɔ na bra!“ Na ababā no tutu mirika kɔfrɛ ne nā bae. Na ɔhene babea no kà kyerɛ no se: „Gye abofra yi, na ma no nufu ma me, na metua wo kaw!“ Na abofra no nyiñi no, ɔheneba no bɛfa no kɔ ahemfi, na ɔto no Mose, ase ne sɛ ɔtyɛ no fi nsu mu, na ɔma wɔkyerɛkyerɛ no Misraim nyansa nyinā.

Bere yi mu na Israelfo amanehununu ni haw no daso kɔso ara. Na Mose yɛ ɔpanyiñ no, wommu no sɛ

Israelni, na wobu no Farao babea ba; na ne nkrofo amanehunu no yɛ no yaw. Da koro bi ofi adi, na okohui sɛ Misrini bi rebɔ Israelni bi; na ɔkɔboa Israelni no, na okum Misrini no. Nso osusui sɛ ne nua nom behu sɛ Onyankɔpɔn nam no so na obegye wɔn, na wɔn de, wɔansusu sa. Na ɔhene te asɛm yi no, Mose guaɗ kɔ Midianfo asase so, wɔn na woyɛ Abraham asefo bi a wɔte sare so wɔ po kɔkɔ hɔ. Sare no so abura bi hɔ na ogye mmabā ason wɔ nguaɗfyɛfo anuɔdeɗfo a wosiw wɔn abura no hɔ kwaɗ nsa mu. Eyi so na ɔnam hu mmabā no agyaa ɔyɛ ɔhene wɔ Midianfo mu, na ɔyɛ Onyankɔpɔn sofo a wɔfrɛ no Jetro. ɔno na ɔde ne mma no mu bakɔ a wɔfrɛ no Sipora ma no aware, na ɔde ne nguaɗ ma no sɛ ɔnfyɛ wɔn so. Sa na ɔhenebabea abanɔma no yɛ oguaɗfyɛfo wɔ asase foforo so sɛ n'agya nom yɛe kaɗ no. ɔfyɛ n'ase nguaɗ, na n'ani annyina Misraim ahemfi anuonyam.

21. *Mose wɔ Farao anim.*

Mose guaɗ fi Misraim no, na wadi mfrihyia aduanaɗ; ɔkɔtrā Midianfo mu sɛ oguaɗfyɛfo mfrihyia aduanaɗ nso, nanso Israelfo hyɛ no to ntyae ɛ. Da koro bi a ɔrefyɛ ne nguaɗ wɔ sare so wɔ bepɔw Horeb hɔ no, ohui sɛ ogya rehyew wura bi, na wura no nso nhyew. Na ɔdaɗ nehɔ sɛ ɔrekɔfyɛ no, ɛnɛ bi fi wura no mu frɛ no se: „Mose! Mose!“ — Na ose: „Me ni!“ Na ɛnɛ no tɛɛm se: „Ntyū mmeɗ ha, yi wo naɗ mpaboa, na asase a wugyina so yi yɛ asase kronkron.“ Na ose bio se: „Mene wo agya Nyankɔpɔn, Abraham Nyankɔpɔn, Isaak Nyankɔpɔn ni Jakob Nyankɔpɔn!“ — ɛna Mose kata n'ani, na osuro sɛ ɔbɛfyɛ Onyankɔpɔn. Na Jehowa se: „Mahu me nkrofo a wɔwɔ Misraim amanehunu, na maba sɛ mebegye wɔn wɔ Misrifo nsam, na mayi wɔn afi asase no so akɔ asase bi a ɛwo ni nufusu seɗ wɔ mu so. Enti bra, na mensoma wo nkɔ Farao nkyɛɗ, na kɔfa me nkrofo Israel mma no fi Misraim.“ Eyi yɛ asɛnkeɛse. Na enti Mose se: „Mene

hêna na mekô Farao nkyeñ na makoyi Israelfo afi Misraim yi?" Na Onyankôpõñ se: „Mekâ wo hô. Na Mose se: „Sê meba Israel mma nkyeñ na mekâ mekyere wõñ se: mo agya nom Nyankôpõñ asoma me mo nkyeñ na wose me se: ne diñ de deñ a, deñ na mense wõñ?" Na Onyankôpõñ kâ kyere Mose se: „Meyê nea meye. Na kâ kyere Israel mma se: „Meyê na asoma me mo nkyeñ.“ Na Mose se: „Worennye me nni, na wobese me se: Jehowa nyi nehô nkyere wo ẹ.“ Na Jehowa se: „Edeñ na ekura wo yi?" Na ose: „Pôma.“ Na Jehowa se: „To kyêne fam!“ Na Mose de to fam, na ẹdañ wô, na Mose guañ fi hô. Na Jehowa se: „So ne dua!“ Na Mose têt ne nsa kyere no, na ọwô no dañ pôma wô ne nsam. Na Jehowa kâ kyere no bio se: „Fa wo nsa to wo kokom!“ Na ọye sa, na oyii no, na aye piti fitā. Na ode to ne kokom bio, na ẹdañ sê ne hōnam dedaw. Na Jehowa se no se: „Se wō-annye nsenkyerene abieñ yi anni a, ẹn' de saw asubonteñ no mu nsu kofyie gu fam, na nsu no bẹdañ mogya wô fam hq.“ Na Mose kâ kyere Jehowa se: „O me wura, minnim kasa yiye dedaw, na m'ano ntew, nso me tẹkrema ye dru.“ Na Jehowa se no se: „Hena na ọbọ onipa ano? ana sê hena na ọye mumu, ana sê asitiw, ana sê ohu, ana sê anifurae? Enye me Jehowa ana? Na enti kô, na medi wo ano akyi, na makyerē-kyere wo nea wobekâ.“ Na Jehowa se no bio se: „Fyê, wo nua Aaron reba abehyia wo, na fa nsẽm yi hye n'anom, na obedi wo ano kyeame akyere nkrofo no ama wo.“

Na ẹbae sa. Mose ni Aaron hyia Israel mpanyimfo nyinā boa ano, na wose wõñ sê Onyankôpõñ rebeyi wõñ afi Misraim. Na afei wôkô ọhene nkyeñ, na wose: „Jehowa, Israel Nyankôpõñ no se: „Ma me nkrofo nkô nkôbô aforẽ mmâ me wô sare so.“ Na ọhene no se: „Hena ne Jehowaa metie n'asẽm? Minnim Jehowa, na nso meremmā Israel nkô!“ Nso efi da no Farao hye sê wõhye Israelfo pī nkyeñ kañ no, na ose: „Hebrifo

no ye anihaw, mommâ wõñ sare a wode ye dote abo no bio, na mommâ wõñ ankasa nkope bi, nanso monnye dote abo dodow wõ wõñ nkyeñ se kañ no ara.“ Mose de ne poma ye ne nkonyâ wõ Farao anim de,

nanso Misraim asumamfo de wõñ asumansem ye sa ade no bi nti, wammu no fyẽ. Na se Farao mpe se otie nti, Nyankõpõñ ma Mose ye ahõyerawde bebrẽ wo Misraim, na osoma ohaw di haw akyi ba nkrofo no so.

Aaron tẽe ne poma wõ asubõntẽñ Nil so, na emu nsu dañ mogya. Nnansoñ nu asubõntẽñ kесе no señ mogya, na obiara ntumi nnom mu nsu, na mpatãa ewo mu nyinã wui. Ohaw a edi kañ neñ.

Na afei Aaron tẽe ne nsa wõ Misraim nsu so, na mpotro bae bekata Misraim asase nyinã so, na wõba wõñ adañ ni wõñ mpia mu ni wõñ mpa so ni wõñ afõnonõ mu ni wõñ more akrow mu. Eno na Farao fre Mose ni Aaron se: „Monsre Jehowa, na ommeyi mpotro yi mfi me ni me mañ so, na mema nkrofo no ako.“ Na Mose sore Jehowa, na mpotro no nyinã wui dakoro pe, na wõboaboa wõñ ano akũ akũ, na ema asase no so bõne. Na Farao ye ne koma denneñ, na ommã Israel mma kwañ. Etya se ohaw a etoso abiesã ba.

Enti Aaron têt ne pôma, na asase no so mfutuma nyinã dañ ntôntôm a ɛhaw nnipa ni mmoa. Na asu-mamfo no se: „Eyi de, Nyankôpoñ nsateã ni!“ Na Farao yê ne kôma denneñ ara.

Ntôntôm no akyi na ñwansana bi ba asase no so. Nwansana no akyi na ɔyaredom ba mmoa mu, na yoma, nantyi, nguañ, mfruponko ni aponko wui pi. Na ɔhene kôma daso yê deñ ara.

Na afei Mose saw nsô nsa mã tow petê ahunu mu wɔ ɔhene anim, na mpobia ba nnipa ni mmoa so. — Da biara a ɔhaw bi bɛba no, Mose kâ da kô a ebefiase nanso ɛbɛgyae. Na dâ, ɔhaw no kɔ ara pɛ a, na Farao ayê ne kôma denneñ.

Eyi akyi no Mose têt ne pôma kyere ɔsoro, na Jehowa soma mframaa ɛyê hû a apranã ni amparubo wɔ mu bae, efi sɛ Misraim yê ɔmañ wonhu bi sɛ da. Amparubo no bubu nnua, na ekum nnipa ni mmoaa wɔwɔ wuram. Eña Farao soma ntɛm kɔfrɛ Mose ni Aaron, na ose: „Afei de mayê bone, monsɛ Jehowa mmâ me, na apranã ni amparubo no nnyae. Na Mose fi krow no mu, na ɔkɔtrɛw ne nsa mu kyere ɔsoro, na amparubo no gyae. Na Farao yê ne kôma denneñ sɛ kañ no.

Na afei anafo mframa de mmoadabi bae bɛkata asase no so, na wodi nea amparubo no gyawe no nyinã. Na Farao srɛ Mose ni Aaron se: „Momfa me bone yi nkutô mfiri me.“ Na Jehowa ma atifi mframa denneñ bɛfa mmoadabi no kogu po kɔkɔ mu. Na Farao daso yê deñ ara.

Na Mose têt ne nsa kyere ɔsoro, na esum kɛse ba Misraim asase nyinã so, nnansâ na onipa biara nhû ne yonkô, na obiara nsɔre mfi nea ɔwɔ. Na Gosen asase so, nea Israelfo te hɔ de, ɛso yê haññ. Na Farao mpɛ sɛ ɔyê ne kôma merɛw ara, na ɔkâ kyere Mose se: „Fi me so kɔ, fyê wohô yiye, nhu m'anim bio, na da biara a wobehu m'anim no, wobewu!“

22. *Israel mma fi Misraim.*

Afei Farao asôodeñ no aboro so. Na Jehowa kâ kyerẽ Mose se: „Mede haw bākô mēba Misraim, na akyiri no Farao bēma moafi ha akọ, nso nankasa bēpam mo. Na merebēsoma ọbọfo a ọsẹ aba Misraim, na wabekum wõñ mmakañ. Na Jehowa hye Israelfo sẹ wõmmoaboa wõñhò na wode atu kwañ, na abusua biara ntotò guanteñbaa ne hò tew a wadi afrihyia nni dapa nhye wõñhò deñ. Nso ọhyee se: „Sẹ muridi guanteñ no a, monkyekyere mo aseñ, na monhye mo mpaboa, na munkurakura mo mpoma, na munni no sẹ wõñ a wope ntẹm akọ. Na oguanteñ no mogya nye sẹnkyerene wọ mo adañ a mowọ mu no ano, na sẹ mihu mogya no a, matya mo hò, na ọhaw no amma mo so amme-see mo.“

Da no dui no, Israelfo nyinā aboaboa wõñhò ano sẹ worifi họ. Na ọdasum no, ọbọfo a ọsẹ bae bekum Misrifo mmakañ nyinā, efi Farao ba so kosi afānā hiani ba so, ẹni mmoa mmakañ nyinā nso. Ẹna osù ni awyerehò ba Misrifo mu, na ehù kâ Farao ni ne nkoa nyinā, na anadyo no ara na Farao ma wọkọhye Mose ni Aaron se: „Mo ni mo mma ni mo mmoa, monko ntẹm!“ Na

Misrifo pam nkrofo no fi asase no so, na wose: „Yẽn nyinã rebewu!“ Na Israelfo fi asase a woye nkoa wo so no so, na wode gwete ni sika ni nkruwaa ne bo ye deñ ni ntama paa wogye wo Misrifo nkyeñ koe. More a wode bebọ abodō de, wofa no apiti na ekoe, na wọannyā adagyew antō.

Ankye na Farao tee se Israelfo asim ko na woko da koro kwañ wo sare so no, na onu nehō se oma wokoe. Ntemara na ofre ne dom, na otiw won, na okoto won wo bepow mu kwañ tēã bi mu wo po kokō ano. Na Israelfo no hu Misrifo dom se woreba no, na ehū akā won; na Mose pata won se: „Munnsuro, Jehowa bekō ama mo, na mo de, mobeyē komm!“ Nanso nea wowo no ye hū ampa: epo a emu do da won anim, na bepow wo won afānu nyinã, na Misraim dom di won akyi! Eña Jehowa kà kyere Mose se: „Edeñ na wotēm fre me? Kà kyere Israelfo se wonko won anim!“ — „Ehē? Epo mu ana?“ — „Yiw, na menya anuonyam wo Farao ni ne nteaseenam ni n'aponko so, na Misrifo nhu se mene Jehowa!“ Eña Jehowa ma mframa kese bo anadyo no nyinã, na esañ nsu no, na epo no ase woe. Na ode mununkum dum si asafo abieñ no ntam, ehyereñ wo Israelfo so na ema won kanea wo won nsra mu, na ede won hintaw Misrifo no. Na anadyo no, wonam po no mfinimfini, na nsu no aye won se ofasu wo nifā ni benkum. Na Farao tiw won ara, na anim baebae no, na Israelfo awyie po no tya, na Misrifo no nso adu mfinimfini. Eña Jehowa de mununkum no mu gya yi Misrifo ahī, na wode hū bom se: „Momma yemfi Israel anim nguañ, na Jehowa ni Misraim kō ma won!“ Eña Jehowa kà kyere Mose se: „Tē wo nsa wo po no so!“ Eña nsu no sañ ba Misrifo no so, na Misrifo no reguañ ahyia nsu no, na asorokye bekata won so, na won mu bākō pe anka.

23. *Israelfo wo sare so.*

Okwañ a efi Misraim kọ Kanaan no ware, nso ẹda sare ana sẹ ñwèa ni abo so. Abrowfū biara nni họ, asubonteñ nni họ sẹ Misraim; nna bebrē kwañ na wonhu fyē sẹ ñwèa nkô, abura biara nni họ, wura ketewā bi nni họ, okwañ a wohu so namoñ bi biara nni họ, na onipa biara nte họ. Israelfo fi po kọkọ ano nnansà ansà na wọkoto abura bi; na emu nsu yẹ ñwènenwène, na wontumi nnom. Na nkrofo no ñwinwi wọ Mose hò. Na Mose tẹm frẹ Jehowa; na Jehowa kyerẹ no dua bi a ọde koto nsu no mu, na ẹyẹ dẹ. Na Onyankòpọñ se nkrofo no se: „Mene Jehowa, wo yaresafo.“

Ankyẹ na woyẹ huhùhuhù bio, efisẹ wonni abodō ni nām ntia. Na afei Nyankòpọñ ma nnomā bi bae, na ade kyèe na biribi gugu fam nkroankroa nketenkete te sẹ amparubo. Edeñ ni? Israelfo frẹ no: „man,“ ase

ne: „deñ,“ na wonnim dekode. Eña Mose se: „Eyi ne aduañ a Jehowa de ama mo sẹ munni.“ Ete sẹ aba nkroankroa, na ẹyẹ dẹ sẹ tetare a ẹwo wọ mu, na ẹmẽ nnipa sẹ asikresam a afe.

Ankyẹ na nsu hia woñ bio, na wọrekasa huhùhuhù bio. Na Mose tẹm frẹ Jehowa, na Jehowa hyẹ no sẹ ọmfa ne poma nkọbọ abotañ bi, na Mose kọyẹ sa, na abotañ no fi nsu.

Ankye na adyowtyafo Amalekifo bae ni Israelfo bẽkõe. Na Mose soma Josua kohyia wõñ, na nankasa kọ bepõw bi atifi kọsõree, na ọtrẽw ne nsa kyere Onyankõpõñ wọ asõrem. Na Mose so ne nsa no mu ara a, na Israelfo adi nkõnim, na ogya ne nsa no mu a, na Amalekifo adi nkõnim. Ẹna Aaron ni Hur kọso ne nsa no mu ma so kọ soro, na Israelfo di Amalekifo so nkõnim.

Na aka nea eye no. Mose ye deñ na ohu kwañ wọ sare so hõnom? — Omununkum ni gyaa ẹkyere wõñ hwañ wọ po kọkọ no mu nnyaw wõñ da, na ọkwañ no nyinã mu no, Nyankõpõñ de mununkum siw di wõñ anim awyia, na anadyo nso ọde gya siw kyere wõñ kwañ.

24. *Nyankõpõñ ma Israelfo mra.*

Israel fi Misraim no ọsram a ẹtosọ abiesá no, wodu sare a ẹwọ Sinai bepõw hõ so. Aboñ a ẹye fẹ na wura wọ mu wọ bepõw yi hõ, emu na wọ ni wõñ mmoa bẽtrãe afrihyia. Afe a wodi mu nsem akese neñ. Ẹha na wosiesie Israelfo abusùakū ni afi yiye, na wọkañ nkrofo no, na wosisi wõñ so asafohene ni mpanyimfo ni atemmufọ. Israel mmарima ano bẹboro mpem ahansia, na nnipa no nyinã, mmea ni mmofra kã hõ a, wọbeyẹ sẹ ọpeha ahorow aduasá. Ẹha na Onyankõpõñ ma wõñ mraa wode beto wõñ afisem ni wõñ amansem nyinã hõ, na ẹha na Onyankõpõñ de Israelfo aye ne mamfo afei. — Wowyie nsra bọ ara pẹ, na Mose fro Sinai bepõw. Na Jehowa kã kyere no se: „Siesie nkrofo no, na ẹdaa ẹtosọ abiesá no, Jehowa besañ wọ nkrofo no anim aba Sinai bepõw so; na tya ọhye hyia bepõw no hõ, na obiaraa ọbẹkã bepõw no bewu.“

Daa ẹtosọ abiesá no dui no, omununkum piprĩ besi bepõw no so, na apranã ni anyinam wọ mu, na wote trobento bi a ẹrehyẹñ dennennenneñ. Na bepõw nyinã no fi wusiw, na trobento no kọso ye deñ ara. Na Mose gyina bepõw no so wọ Jehowa anim, na nkrofo no

nyinã gyina bepõw no ase, fura atam a wõahoro no fitã, suro na wõñ hô popo. Na Onyankõpõñ kã nsem yi nyinã se:

„Me Jehowa ne wo Nyankõpõñ a oyi wo fi Misraim asase so wõ akodañ mu.

Nnyã anyankõpõñ bi nkã me hô.

Nyẽ ohoni biara ana sẹ ntotohõ biara sẹ wobekotow ana sẹ wobesom.

Mmõ Jehowa wo Nyankõpõñ diñ kwa.

Kae homeda, na sie no kronkroñ. Nnansia na fa yẽ adyuma, na yẽ wõ ade nyinã; na daa ẽtoso asoñ de, ẽne Jehowa wo Nyankõpõñ homeda, emu de nyẽ adyuma biara.

Di wo agya ni wo nã ni, na wo nna aware wõ asase a Jehowa wo Nyankõpõñ de rema wo no so.

Nni awu.

Mmõ aguamañ.

Mmõ kroñ.

Nni adanse krum.

Mmã wo ani mmmere wo yõnkõ dañ ana sẹ ne yere ana sẹ biribiaraa ọwọ.

Na nkrofo no nyinã hu anyinam ni bepɔw a erifi wusiw, na wɔte apranã ni trobɛnto no. Na wohui no, woguañ kogyina akyirikyiri, na wɔkã kyere Mose se: „Wo ni yeñ nkasa, na mmã Onyankɔpɔñ ni yeñ nnkasa, na yanwu. Na asem biaraa Nyankɔpɔñ bɛkã akyere wo no, yebetie, na yadi so!“ Na Jehowa kã kyere Mose se: „Sɛ nkrofo yi wɔ sɛ kɔmaa wɔde besuro me na wɔasie me mra a, ankã ebewyie wɔñ ni wɔñ mma yiye dã!“

Na Mose kɔ mununkum no mfinimfini wɔ bepɔw no atifi kɔtrã hɔ adaduanã awyia ni anadyo. Na Jehowa ni Mose wyie kasa no, ɔma no mpãm apoñ abieñ a wɔde abo ayɛ na Onyankɔpɔñ de ne nsateã kyere we. Na Mose fi bepɔw no so sãñ si fam, na okura adanse abopɔñ abieñ a Nyankɔpɔñ yɛe no. Na ɔbɛñ nsram hɔ no, deñ na obehui! Nkrofo no ayɛ nantɔyiba ohoni, na wɔde mmɛñ ni ñnyom saw tya hò hyia! Na Mose bo fui, na ɔde abufũ tow abopɔñ no bɔ fam, na ebubui wɔ bepɔw no ase.

Na ɔkã kyere Aaron se: „Deñ na nkrofo yi yɛ wo na wode bone kɛse a ɛte sɛ yi ba wɔñ so?“ Na Aaron se: „Mmã me wura bo mmfũ; na wo ankasa wunim nkrofo yi sɛ wonye. Na wɔkã kyere me se: Ye anyankɔpɔñ bi a wobedi yeñ anim ma yeñ, na Mose a ɔde yeñ fi Misraim bae no de, yennim dekode a ayɛ no. Na mese wɔñ se: Obiaraa ɔwɔ sika no, ma onyi, na ɔmfa mmɛ me. Na wɔde wɔñ yere nom ni wɔñ mma nyinã asom kã brɛ me, na mede migu gya mu, na nantɔyiba yi fi mu!“ Na Mose fa nantɔyibaa wɔyɛe no kɔhyewe, na ɔyam no sɛ mfutuma, na ɔde petɛ nsu mu ma Israel mma nome. Na Mose kã kyere Onyankɔpɔñ se: „Nkrofo yi ayɛ bone kɛse! nanso fa firi wɔñ; na sɛ ɛnte sa a, ɛn' de popa me nso wɔ wo nhɔmaa woakyerɛw no mu!“ Na Jehowa se Mose se: „Kɔ, na kɔfa nkrofo no kɔ nea makã makyerɛ wo no hɔ; na fyɛ, me bɔfo bedi wɔñ anim. Nanso daa mɛfyɛ wɔñ no, mɛfyɛ wɔñ bone wɔ wɔñ so.“ Na Jehowa kã kyere

no se: „Pae abopoñ abieñ sẹ kañ de no, na menkyerẹw nsem a ẹwọ kañ de no so no wọ so, na ọkyèna nọpa fa bra me nkyeñ wọ bepọw so.“ Na Mose ni Jehowa trá bepọw no so bio adaduanañ awyia ni anadyo, na onnidi, na ọnnom fyē. Na Jehowa kyerẹw mpám nsem no, ẹne nsem du no, wọ abopoñ abieñ no so.

25. *Omañ ni onyamesom hó mra.*

Mraa Nyankòpọñ de ma ne mamfo no fa wọñ amansem ni wọñ afisem nyinã hò. Ọhyẹ wọñ mra wọ aduañ ni atàde, ayeware ni awunnyade, wọñ afi ni wọñ asase, wọñ adọw ni wọñ mmoa hò. Ọkyerẹ wọñ awyi ni awudi ni bone a wọyẹ biara so akatua. Ọhyẹ wọñ ọsa hò mra nso, na ọkyerẹ agya nom ni mma, akunafo ni nyisá, ahiafo ni ahọho, anifuraefo ni asitifo, nkoa ni mfánã hò mra pepepe. Mmerebū, nnuaa wodi, nantyi ni mmoaa wọyẹ adyuma mpo, ani ampa so. Sẹ ose: „Nsiw nantyi a ọprow abrow ano.“ „Nsee nnuaa wodi.“ „Sẹ wuhu berebū a, nkyere anomã no ni ne mma, na gyã wọñ nã no na ọnkọ, na awyie wo yiye, na wo nna akye.“ „Sẹ wuhu afruponkọ ana nantyi a n'adesoa kyeñ no a, gye no.“ „Mmọ sitifo dua, na nto nifuraefo hintidua, na suro wo Nyankòpọñ.“

Lewi abusùakūa Mose fi mu de, oyi wọñ fi abusùakūa ẹkà hò no mu, na ọma wọñ wọñ adyuma ni nea ẹsẹ wọñ. Mose mma no annyá bi ankyeñ Lewifo a wọkà hò no, na ne nua Aaron ni ne mma na wọde asofodyuma ma wọñ ni wọñ asefo, na woyi asọrefi asomfo, nhòmakyerẹwfo, kyerekyerẹfo, adruyẹfo, atemufo ni mpanyimfo fi Lewi mmaa aka no mu.

Aaron ankasá, wọsra no na wọhyẹ no atàde sẹ ọsọfopanyin, na wosi ntamadañ fẹfẹ bi sẹ wọbẹsom Nyankòpọñ wọ mu. Ntamadañ no piaa wọfrẹ họ kronkronkroñ no mu na sika adaka bi sii, emu na wọde abopoñ abieñ a Nyankòpọñ ankasa kyerẹw so mra no kosie. Ntamadañ no asa so a wọfrẹ họ kronkroñ na ọsọfopanyin de adru a ẹyẹ hùam a ọhyew ẹni asọre kọ Nyan-

kòpòñ anim dā. Wọtya ntamadañ no hò bañ kakrā, ẹno mu na muka kẹsẹ ahiñanañ a wọhyew so afore sii, ẹhọ na asọfo no de nkrofo no afore kọ, na ẹhọ nkò na wọbọ afore. (Nnansá yi Judafo de, wọmmọ afore bio.)

Afe dā wodi mu nnapa mpẹñ abiesá, nnāwotye, nnāwotye, emu na ehia sẹ mmarima nyinā hyia. Na edi kañ ne tyamdaa wode kae wọñ gye a wọgye wọñ wọ Misraim; ẹno akyi adaduonum na wodi Pentekoste dapaa wode kae mrahyẹ a wọhyẹ wọñ wọ Sinai bepọw so; na edi akyiri ne asese nnapa, sẹ nea Jehowa káe se: „Montrá asese mu nnansoñ, na mo asefo ahu sẹ mede Israel mma fi Misraim asese so bae no, mema wotrá asese mu.“ (Nnapa yi na Judafo no di abedu nẹ yi.)

26. Wõn a wõn kòñ dọe da.

Aka kumā na Israelfo adi Sinai bepọw hō afrihyia na wowyie wõn Misraim fi nnapa di no, da bi omununkum dum no ma nehō so wọ adanse fi no so, na amônôm na nkrofo no nyinā boaboa wõnhō sẹ worebesim. Abotọyam aba nkrofo no mu afei, na wọrekọ asase a nufusu ni wo reseñ wọ so no so. Na nsẹm bebrē ba ntam. Wọannantew nnansā kwañ wọ sare so họ ara po, na wõn mọdeñ no dyoe. Na nkrofo hunu a wọwọ wõn mu no kòñ dọ nām, na wosùì, na woridi nkọmọ kyere wõnhō se: „Hena na ọbẹma yẹñ nām adi? Yakaе mpataa yedi wọ Misraim kwa, ni fere ni anowatere ni sopradā ni ade, na afei yẹñ hō awyo, na biribiara nni họ korā sẹ mana yi nkô!“ Na Jehowa se: „Muññyira mohō nkodu ọkyèna na moadi nām; murinni no dakoro ana nnannu ana nnannum ana dadu, na mobedi no sram, akosi sẹ ebefi mo hwènem na afòno mo, efise moatew Jehowaa ọwọ mo mu ahì, na moasù wọ n’anim se: Edeñ nti na yefi Misraim bae?“ — Na Mose se: „Nkrofo a me ni wõn wọ họ no si mmarima mpem ahansia, na wose: Mema wõn nām adi osram mù ana?“ — Na Jehowa se Mose se: „Jehowa atya ne nsa so ana?“ Ena Mose boa Israel mpanyimfo ano, na Jehowa soma mframaa ẹde nnomā bi fi po mu bae begu nsra no so, beyẹ sẹ dakoro kwañ wọ ha, na dakoro kwañ wọ nohọ, betya nsra no hō hyiae, na wọ ni fam tenteñ beyẹ sẹ ọbasa bākò. Na nkrofo no sọre da no nyinā

ni anadyo nyinã ni daa edi so nyinã, na wọboaboa nno-
mã no ano; na wonnyã nwyie dii no, ọyare ba wọñ
mu, na nkrofo no a wọñ kọñ ọọe no mu pī wui, na
wosie wọñ wọ họ. Enti na wọfrẹ họ se: Wọñ a wọñ
kọñ ọọe da.

27. *Akwansrafo.*

Nkrofo no du Paran sare so no, Mose soma nnipa
sẹ wọnkọsra Kanaan asase, abusùakū nyinã mu nipa
mākò mākò. Wọkọe no, wọnam asase no nyinã mu fi
nifà kọpem benkum hye so. Nanso bere a wein aba
abere adu, na wọtya weinbãa kasaw kẹse bi wọ so, na
wowura no nnua, na nnipa bānu so; nso wọde akutu
ni dọma pa ni asase no so họ adua bi kekà hò bae.
Adaduanān na wọsān ba nsram họ bio, na wọbẹkàe se:
„Yẹakọ asase a mosoma yẹn so no so, na nufusu ni
wo señ wọ so ampa, na ẹhọ aba ni! Nanso nkrofo a
wọte asase no so no hò yẹ deñ, na nkrow no, wọatoto
hò abān ahyia, nanso ẹsòsòe. Nanso yehu Anak mma,
abrañ akese no, wọ họ, na yẹfẹ yẹnhò a, yẹte sẹ
mmebew, na sẹ yẹyẹ wọ wọñ ani so neñ.“ Ẹna ẹhù
kà ọmān mù no nyinã, na wọbọ bum, na wọkasa huhù-

huhù tia Mose ni Aaron, na wose wõñ se: „Yẹpẹ sẹ ankâ yewu wọ Misraim asase so ana sẹ wọ sare so ha yi! Na ẹdẹñ nti na Jehowa de yẹñ rekọ asase yi so sẹ yẹnkọtoto wọ nkrante ano, na yẹñ yere nom ni yẹñ mma nyẹ nnomum?“ Na wose wõñhò se: „Mommá yensi safohene, na yẹnsań nkọ Misraim!“ Ẹna Mose ni Aaron de wõñ anim butubutū fam wọ Israel mma asafo no nyinã anim. Na nnipaa wọkọfye asase no mu bānu, Josua ni Kaleb, sunsũane wõñ atam, na wọkà kyere Israel mma asafo no nyinã se: „Sẹ Jehowa pẹ yẹñ a, ẹn' de ọde yẹñ bẹkọ so, na ọde asase a nufusu ni wo reseñ wọ so yi ama yẹñ. Na Jehowa na mo ni no nnni tyẹmamentyède, nanso munnsuro nkrofo a wọte asase no so no, na wọyẹ yẹñ abodò; wõñ akyidua abu, na yẹñ de, Jehowa kà yẹñ hò; munnsuro wõñ!“ Na asafo no nyinã kàe sẹ wonsiw wõñ abo. Na Jehowa anuonyam, ẹne mununkum ni gya odum no, yi nehò adi hraññ wọ ahyiae ntamadañ no so wọ Israel mma nyinã anim, na Jehowa se: „Dabeñ na nkrofo yi bẹtew me ahi na wọagye me a mayẹ wõñ mu nseñkyerene pī yi akyinye akosi? Sẹ nea moakasa wọ m'asom no, sara na meye mo. Mo mma mose wọbẹfa wõñ nnomum no na mede wõñ mẹkọ asase a moto hò mpẹ no so, na mo de, mo nnipamù bẹdeda sare yi so, na mo mma akyini sare yi so mfrihyia aduanañ.“ Enti na nnipaa wọadi mfrihyia aduonu no na wofi Misraim bae nyinã, gye Josua ni Kaleb, wui wọ sare so họ, na Israel mma di sare so họ mfrihyia aduasà akroñ bio. Nea wotrà kyee ne Sinai sare so ni Kades wọ Paran sare so; wotrà sare so mfrihyia aduasà akroñ no, wọkẹkyere nsra-bañ ahorow aduonu.

28. *Israelfo huhùhuhù.*

Na ẹnye yi ne Israelfo mansòtyẹ a edi akyiri. Lewi asefo mu abusúa bākò panyĩn bi a wọfẹ no Kora a ọyẹ Mose n'agya ne nua ba, ni Datan ni Abiram a wọyẹ Ruben asefo mu mpanyimfo, ẹni Israelfo mpanyimfo a

wọwọ diñ ahannu aduonum pâme, na wọ ni Mose ni Aaron tyè mansô, na wọkâ wọñ anim sẹ wọyẹ ahensem, na wọhyẹe sẹ nnipa no nyinã nne wọñhò, na wọnsẹ, na wọñ nyinã nnyà ano wọ amansẹm ni asọfo adyuma mu. Na Mose se: Ọkyèna momfa mo adru a ẹyẹ hùam mmra Jehowa anim, na Jehowa bẹkyere nea wapaw no.“ Na Kora boaboa nkrofo nyinã ano wọ ahyiae ntamadañ no anim. Na Jehowa se: „Mumfi Kora ni Datan ni Abiram ntamadañ hò, na menseẹ wọñ prẹkò!“ Na asase bue n’ano bẹmene Kora ni Datan ni Abiram ni nea ẹyẹ wọñdea nyinã, na ogya fi Jehowa nkyẹñ bae bẹhyew nnipa ahannu aduonum a wọhyew hùam no. Nanso nkrofo no nyinã kasa Mose ni Aaron hò huhùhuhù ara te sẹ wọñ na wọma nnipa yi wui. Ẹna ọhaw bi fi Jehowa nkyẹñ ba nkrofo no mu, na nnipa mpem dunnañ ni ahansoñ wui dakoro.

Nkrofo no du Kades no, na wonnyà nsu, na wọ ni

Mose di ntawntaw. Na Jehowa kâ kyere Mose se: „Fa wo poma, na boaboa nkrofo no ano, na wo ni Aaron nkokasa nkyere abotân wɔ wɔn anim, na ebema nsu. Na Mose ni Aaron boaboa nkrofo no ano wɔ abotañ no hô, na okâ kyere wɔn se: „Mo mansôtyêfo, muntie! Yebenya nsu afi abotañ yi mu ama mo ana?“ Nanso Mose ankasa ankyere abotañ no, na oma ne nsa so, na ode ne poma bɔ abotañ no mpeñ abieñ, na nsu fi bebrê, na nkrofo no ni wɔn mmoa nome. Na Jehowa kâ kyere Mose ni Aaron se: „Sɛ moannye me anni na moantew me hô wɔ Israel mma anim yi nti, ɛnye mo na mode nkrofo yi bɛkɔ asase a mede mɛma wɔn no so.“ Nsu no wɔfrɛ no se: „Meriba,“ ɛne ntawntaw nsu.

Afrihyiaa ɛtoso aduanañ a nkrofo no tu kwañ kyini Edomfo asase hô no mu wɔyɛ huhûhuhû bio se: „Abodɔ biara ni nsu nni hɔ, na aduañ hunu yi (ɛne mana no) afôno yɛñ.“ Na Jehowa soma awɔ ba nkrofo no mu bɛkeka wɔn, na wɔn mu pî wuwui. Na wɔba Mose nkyeñ se: „Yɛayɛ bone, srɛ Jehowa na onyi awɔ yi mfi yɛñ so.“ Na Mose sɔree ma nkrofo no. Na Jehowa se Mose se: „Yɛ kɔbere wɔ, na fa sɛñ dua hô, na obiaraa ebi aka no na ɔbɛfyɛ no no benya nkwâ.“ Na Mose yɛ kɔbere wɔ, na ɛbae sɛ ɔwɔ no bi aka obi, na ɔfyɛ kɔbere wɔ no, na wanya nkwâ. Joh. 3, 14. 15.

29. *Bileam.*

Mfrihyia aduanañ no yẹ adu no, wofiasẹ kôe fa asase no. Wokum Amorifo hene Sihon ni Basan hene Og, na afei wọkọbọ nsra wọ Moab asasetaw so wọ Jordan kọñ so. Na Moabfo hene Balak soma abọfo kọ Mesopotamia kohyia nkọmhyẹfo bi a wọfrẹ no Bileam se: „Bra, na bẹbọ nkrofo a wọabẹbọ me so nsra yi dua ma me.“ Na Onyankọpọñ ká kyere Bileam se: „Wo ni wọñ nnkọ, na nkọbọ nkrofo yi dua, na wọahyira wọñ.“ Nanso Balak soma mpanyimfo a wọwọ anuonyam kyeñ kañ de no, na wọto Bileam tẹkrẹmakyẹne, na ọpẹnee, na ọ ni wọñ kọe.

Na Jehowa bọfo behyia no wọ kwañ mu, na n'afuruponkọ hu bọfo no sẹ watyẹ nkrante kurae, na ọmañe. Nso Bileam nhu bọfo no, na ọfye n'aboa no; na afuruponkọ no kotow ne nankroma anim, na Bileam fye no ara. Na Jehowa bue afuruponkọ no ano, na ọde nipa

nẹ kasae se: „Deñ na mayẹ wo na wobọ me?“ Ẹna Jehowa bue Bileam ani, na ohu bọfo no. Na ọbọfo no ká kyere no se: „Kọ ara, na asem a mekà makyere wo no, ẹnoara na kọkà.“

Na Bileam du Balak nkyeñ, na ọ ni no kọbọ aforẹ wọ bepọw bi so. Na Bileam bọ ne kase se: „Ebeye deñ na mebo nea Ọnyame mmọ no dua no dua? Ana se ebeye deñ na mehye nea Jehowa nhye no nsew no nsew? — Fye, nhaira na wode ama me se memmehyira; wahyira, na mintumi nnañ ani!“ Na ohaira wọn mpeñ abiesà. Na Balak ká kyere Bileam se: „Deñ na woye me yi? Mekohyia wo se bebọ m’atamfo dua ma me, na fye, wuhyira! Misusui se anká medi wo ni pī; na fye, Jehowa asiw wo nidi hō kwañ!“ Na Bileam sañ kọ ne krom.

30. *Mose wu.*

Mmarimaa Mose de wọn fi Misraim no nyinā, gye Josua ni Kaleb bānu pẹ na wotease na wodu Kanaan asase no ano; wọn a aka nyinā wui. Afei nso edu Mose so. Jehowa se no se: „Bọ wohò so, na kọ bepọw Nebo so, na kọfye Kanaan asase a mede merema Israel mma no. Wode wo ani behu, na worenkọ so.“ Ẹna Mose kra ne nkrofo. Ọkae wọn papaa Nyankôpõn aye wọn nyinā, otĩ wọn ne mra nyinā mu, ọde nhaira ni nuabọ no kyere wọn, na ọhye wọn ase se: „Jehowa mo Nyankôpõn bema odiyifo bi so wọ mo nua nom mu a ọte se me, ọno na muntie no!“ Ẹna ọkọ bepọw no so kowu wọ họ, na Jehowa sie no, na obiara nnim ne da. Mose wui no, na wadi mfrihyia ọha aduonu, nso n’ani amfura, na n’ahòodeñ so antyè. Na efi nna no mu odiyifo biara ansore wọ Israelfo mu a ọte se Mose.

31. *Josua.*

Se nea Nyankôpõn di Mose akyi no, saara na afei odi Josua akyi. Se nea Mose de Israelfo tya po kọkọ no, saara na Josua nso de wọn tya asubonteñ Jordan. Nsu no mu pae abieñ, na anafo señ kọe, na atifi de gyae señ, na egyina họ se ọfasu de kosii se nkrofo no tyam ansà. Krow a eye deñ a woto kañkyerekyere ne Jeriko. Na Jehowa se Josua se: „Fye, mede Jeriko ni

mu hene mahyë mo nsa.“ Së nea Jehowa hyëe no, asofo soa mpâm adaka no tya krow no hô hyiae, na wokura mmeñ na wôhyeñ, na dôm no di wôñ anim ni wôñ akyi. Wotya krow no hô hyiae nnansia, na nea etoso asoñ no, asofo no hyeñ mmeñ, na Josua kâ kyere asafo no se: „Munhuro, na Jehowa de krow yi ahyë mo nsa.“ Na ebae së asafo no te mmeñ no nè na wohuro kесе no, Jeriko hô fasu bubu fye ase, na Israelfo no kọ krow no mu kokum nnipaa ewo mu nyinã, na wôhyew krow no. — Sã na Onyankôpoñ boa Josua arã, na odi ahene aduasã bākò a wodi Kanaan amañ ketewa so so nkônim, na okum wôñ. Worekô okô kесе wô Ayalon boñ mu no, Josua têe awyia ni sram, na wogyinae, na Onyankôpoñ de apranã ni amparubo kum Amorifo. Ankyë bebrë na wonya asase

bebrë, na Josua kyekyë asase no mu ma abusûakū dumieñ no. Ruben ni Gad abusûa ni Manase abusûakū fã trã Jordan agya, na abusûakū akroñ ni fãa aka no kotrã Jordan ni po nta. Na Lewi abusûakū de, wôannyã asase no bi a eyë wôñ ankasa dea, na oma wôñ nkrow no bi wô abusûakū no nyinã mu. Jehowa ntamadañ ni mpâm adaka no, wode kosi Silo.

Na Josua di mfrihyia ọba du na owyie nneęma nyinā no, ohyiahyia Israel nyinā kọ Sekem sẹ ọrekra wọñ ansā na wawu. Ọkae wọñ papaa Nyankòpọñ ayẹ ama wọñ nyinā, na otu wọñ fo sẹ wonni nokware na wontie Nyankòpọñ asẹm. Na ose: „Munsuro Jehowa, na munni ne mraa Mose kyerewe no nyinā so pẹpẹpẹ. Monnsom ọmañ biara Nyankòpọñ, na monsom Jehowa. Na sẹ munim bi a oye kyeñ Jehowa a, ẹn' de, ẹnẹ monkyere nea mope no, na me ni me fi de, yebesom Jehowa.“ Ẹna nkrofo no nyinā buae se: „Ẹno mpare yeñ, sẹ yebegyaw Jehowa akyidi, na yakosom anyankòpọñ foforo.“

32. *Atemmufo.*

Na Josua wu akyi no Israelfo anni nea wọkàe no so. Ẹtọ dabi a na wọkọsom anyankòpọñ foforo, amañ a atya wọñ hò ahyia abosom no; ẹna Jehowa de wọñ hye wọñ atamfo nsa; na sẹ wonu wọñhò na wọsañ ba a, Nyankòpọñ ma asafohentitiriw ni atemmufọ so wọ wọñ mu, na wọabegye wọñ, nanso ẹno akyi no na atemmufọ no di abusùakū bākò ana pī so. Nanso Israel mañ nyinā nyẹ bākò, na enti wofiasẹ susūi sẹ ehia wọñ ọhene.

Da bi Midianfo fi sare so ba Kanaan asase so bẹsẹ mfum nneęma nyinā, na wọkyere nantyi ni nguañ kọe. Mfrihyia asoñ na wọdaso ye wọñ saara, na obi nni họ a obesiw wọñ kwan. Ẹna Jehowa ma abrante bi a ofi Manase abusùakū mu so; ọno na Jehowa bọfo yi nehò kyere no, na ọkà kyere no se: „Jehowa kà wo hò, wo kòfoni!“ Na Gideon se no se: „O me wura, sẹ Jehowa kà yeñ hò a, ankà ẹdeñ na sa ade yi ba yeñ so yi? Na ehẹ na ne nkonyāa yeñ agya nom kà kyere yeñ no wọ?“ Na Jehowa fyẹ no, na ose: „Fa wo ahòdeñ yi ara kọ, na wobegye Israel afi Midianfo nsam; ẹnye me na masoma wo ana?“ Ẹna Gideon buae se: „Deñ na mede megye Israelfo? Fyẹ, m'abusù ne ketewā wọ Manase, na mene akumā wọ m'agya fi.“ Na Jehowa

kâ kyere no se: „Mekâ wo hô, na woakum Midianfo se onipa bakô.“ — Na nea Jehowa kâ kyere no nti okosee Baal aforemukaa eye n'agya dea no, na otyetya pow a ewo hô no, na osi aforemuka wo ho ma Jehowa. Na ade kyêe no nkrofo no bae se wobekum no. Na Gideon n'agya kâ kyere won se: „Mobepere Baal ana? Se oye Onyankôpôn a mommâ nankasa mpere nehô.“ Nanso Gideon bisa Onyankôpôn senkyerene, na ode ahu se Onyankôpôn ankasa ne nea ofre no se onkoye sã adyuma no. Na okâe se: „Fye, mede guañhoma meko makoto fam; na se obosu to nhoma no so nkô na fam nyinã wo a, na mahu se wode me na ebegye Israel.“ Na ade kyêe no, osore anopa tutu, na okyi nhoma no mu nsu kora mã. Nanso Gideon bisa Onyankôpôn bio

se: „Mesre wo, ma memfa oguañhoma yi menkoto ho preko bio menfye; afei ma nhoma yi nkô nwo, na obosu ngu fam nyinã.“ Na Onyankôpôn ye sã anadyo no, na nhoma no woe, na obosu gu fam ho nyinã. Eña Gideon sôree, na oboaboa dom mpem aduasã abieñ ano, won nyinã fi amantifi abusukũ mu. Na onam Nyankôpôn asem so kâ kyere won se: „Obiarã osuro no, ma onsañ nkô, na wammã nkae no bo antu“ (5 Mos. 20, 8.) no, nnipa mpem aduonu abieñ gyaw no kpe. Na Jehowa kâ kyere Gideon se: „Nnipa no daso dosô dodo, na

mẹsọ wọñ mafye mama wo, na Israel ankâ se: M'ankasa me nsa na agye me!" Na ẹye sã no, Gideon gya nnipa no nyinã kwañ, na ẹka ahasã pẹ.

Na Gideon pāpae ne nnipa ahasã no mu akū abiẹsã, na ọma wọñ nyinã agyateñ a wode ahyehye nhina mu ni mmeñ mākô mākô; na wosiesie wọñhò sã no, wọnam afāsã wyiewyia wọñhò kọ Midianfo nsra mu, na wọñ nyinã huro mpofirim se: „Jehowa ni Gideon nkrante!" Ẹna woyiyi wọñ agyateñ a ẹdew frafra no kyerekyere ọsoro, na wọhyeñ mmeñ no, na wọbobo nhina no, na wode yi wọñ atamfo a ada no hù; ẹna Midianfo no bobọ piriw nyannyañe, na wọye kitikiti no, wonhu wọñhò bio, na enti wokunkum wọñhò. Na nnipa no nyinã ye gyegyẹgye na woguañe. Ẹna Israelfo nso a wote Ephraim bepọw nyinã so sãñ betã wọñ atamfo no, na wokunkum Midianfo pī, na wọfa mmoa ni asade bebrẽ.

Na Gideon di nkônim sã na ọsãñ ba ofie no, nkrofo no pẹ se wode no si hene, na ọkãe se: „Dabi, na Jehowa nkutô na onni mo hene!"

33. *Rut.*

Akôsem pī yi akyi no, yerebekã abusúa bi a wọwọ họ komm hò asẹm. Atemmufo no bere so no, ọkọm ba asase no so. Na ọbarima bi a ofi Betlehem ni ne yere Naomi ni ne mmabarima bānu tu kwañ kọtrã Moab asase so. Na ne mma bānu no ware Moab mmea bānu a wọfrẹ wọñ Arpa ni Rut. Na wọñ agya no wui, na ne mma bānu no nso wui. Ẹna okunafo Naomi no sañ se ọreba Israel asase so bio, na ne sew nom bānu no di n'akyi. Na ọkã kyere wọñ wọ kwañ mu se: „Me mma, monsañ nkọ mo krow mu; Jehowa nyẹ mo yiye se nea moye wọñ a awu ni me yiye no." Na ofew wọñ ano, na wosúi súi súi. Ẹna Arpa sañe; na Rut de, ọkãe se: „Nhye me se mensañ mfi wo akyi, na bābiaraa wobẹkọ no, mẹkọ bi; wo mamfo ne me mamfo,

na wo Nyankôpõñ ne me Nyankôpõñ; nea wobewu no, ẹhọ na mewu, na wọasie me wọ họ.“

Na Naomi du Betlehem no, kromhọfo anhu no yiye bio, na wose: „Naomi ni ana?“ Na ọkàe se: „Momfrẹ me Naomi (ase ne: m'anigye), na momfrẹ me Mara (ase ne: nea ne wyerẹ ahọ). Merekọ no, na meyẹ mǎ, na Jehowa de me hunu na aba.“ Wọbae no, na ẹyẹ barletyabere, na Rut kọe sẹ ọkọtasetase fam. Na Onyankôpõñ ma okofí ọdefo bi a wọfrẹ no Boas a ọyẹ ne kunu busùani afū mu. Na Boas ka n'adyumayẹfo nkyeñ wọ afū no mu, na ọkà kyere wọñ se: „Jehowa nkà mo hò!“ Na wogyẹ no so se: „Jehowa nhyira wo!“ Na obisa wọñ mu panyiñ no se: „Ọbea yi yẹ hena?“ Na ọkyere no. Na ọba Rut nkyeñ ni no bẹkasa brẹw se: „Minim ade a wo kunu wui no woayẹ wo ase nyinǎ. Jehowa nhyira wo, na akatua pa na Israel Nyankôpõñ a wode wohô abẹdañ no yi betua wo.“ Na ọkà kyere ne mmrante no sẹ wonyẹ no yiye, na wọmmoapa mmǎ ebi nka fam mmǎ no. Na Rut bẹkà asem no nyinǎ kyere n'ase. Na Naomi se: „Yẹñ busùani ne no; Jehowa nhyira no, na wannyaе ateasefo ni awufo papayẹ ntia.“

Na Boas hu Rut abrabọ pa no, ọpẹ no. Nanso ẹyẹ mra wọ Israel, sẹ ọbarima bi ware yere na wanwo ba na owu a, ẹsẹ ne busùani a ọbẹñ no sẹ ọware kunafo no; na sẹ okunafo no de sã asẹm bisa no a, ẹnye aniwu. Enti n'ase Naomi kâ asẹm yi kyere Rut no, ọkọ Boas nkyeñ sẹ nea ọmañ mu họ amanne te kọkasa hò; na wowyie mfum nneçma tya ara pẹ, na ohya no.

Moabni bea hiani yi bẹyẹ ọhene kẹsẹ bi a yerebẹkâ ne hò nsem pī mpempreñ nanankânsò. Nyankòpọñ hyira no, na ọwo ba, na ọfrẹ no Obed. Na Obed wo Isai a ọyẹ ọhene Dawid n'agya.

34. *Eli ni Samuel.*

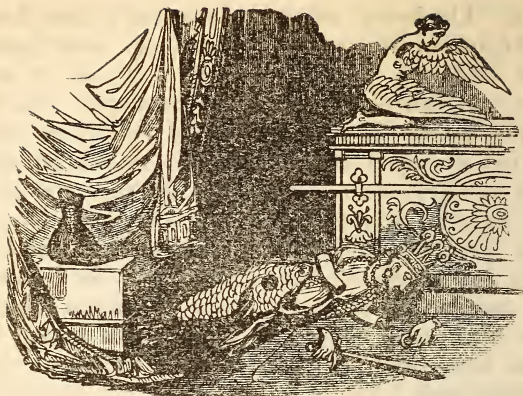
Atemmufo a wodi Israel atamfo so nkônim no akyi no, ọsọfopanyiñ Eli di temmufo wọ Israel. Sẹ wodi Mose mra so a, ẹn' de ẹsẹ sẹ ẹyẹ sa dā. Jehowa ntamadañ no si Silo, na Israelfo nyinā kodi wọñ nnapa a, ẹhọ na wohya. Da bi Eli hu bea bi sẹ ọresọre wọ ntamadañ no adiwo; ohui sẹ n'ano buebue, na ọnte ne nè, na ọsọree wọ ne kôma mu. Enti Eli susui sẹ wabow nsâ, efisẹ ofi adidii. Na ẹno mu de, osusū beaa ọyẹ mọbọ no hò bone; ẹnye nsâ na wabow, na ọbea no sọree srẹ Onyankòpọñ họ ba; na ọwaree akyẹ, na onni ba. Na ọkâ kyere Eli no, ose no se: „Fa asomdyee kọ, na Israel Nyankòpọñ bẹma wo nea wosrẹ no.“ Na Hana sim kọe, na n'anim nyẹ mọbọmọbọ bio, efisẹ wakâ ne kômam nsem nyinā akyere Onyankòpọñ. Na Onyankòpọñ tie n'asọre no, na ọma no babarima, na ọfrẹ no Samuel (ase ne: Nyankòpọñ tie), na ose: „Mesrẹ no wọ Jehowa nkyeñ.“

Na otya nufu no, n'agya ni ne nâ de no kọ Silo kodi nnapa wọ họ, na ne nâ de no hyẹ ọsọfopanyiñ no nsa. Na dā wọba họ bedi nnapa a, wọte ne hò nsem pa; na ankyẹ na Onyankòpọñ ankasa kasa kyere abofra no, na ọfa no yẹ ne diyifo. Na ọsọfopanyiñ no ankasa mmaa wọfrẹ wọñ Hofni ni Pinehas no yẹ nnipa bone, na wọde wọñ abrabọ bone sẹ Nyankòpọñ fi ni

ne som. Eli kyere ne mma se woyeye bone kese tia Onyankôpôn ni nnipa de, nanso ôdô wôn dodo nti, wantyê wôn asô se nea esê wôn. Na da bi anadyo Jehowa frê Samuel se: „Samuel! Samuel!“ Na abofra no sôree kô Eli nkyeñ, na osusûi se Eli na ôfrê no ntia. Eyi ye mpeñ abieñ ni abiesâ, na Eli hui se eyê Jehowa na ôfrê no, na ôkâ kyere no se: „Sê ôfrê wo bio a, kâ se: „Jehowa, kasa, na wo abofra tie.“ Na Jehowa bae befrê no bio se: „Samuel, Samuel!“ Na ogye so se: „Kasa, na wo abofra tie!“ Na Jehowa se: „Fyê, merebeyê biribi wô Israel a obiaraa ôbête no n'asôm beyê no wyôññ. Da koro pè na metua Eli ni ne mma kaw, efisê onim nnebone a ne mma yee no, na wansi wôn kwañ!“

Ade kyêe no Eli bisa Samuel se: „Edeñ asem na Jehowa kâ kyere wo? Biribiaraa wakâ akkyere wo no, nsiw me so!“ Eyê Samuel yaw de, nanso ôkâ ne nyinâ kyere Eli. Na Eli se: „Eyê Jehowa, ma ônye nea ôpê.“ Atemmu a wôhye ase no bae ampa. Ankye na ôkô bi bae. Filistifo na efa Israelfo so; ena Israelfo asafohene pè se wôhye nkrofo no baniñha nti, wôsomae se wôn-kôfa mpâm adaka no mmra nsram hq. Nsôfowa mmrante bānu no na esô adaka no. Na akwakwarā Eli a wadi mfrihyia aduakroñ awotye no te krotia, na ôretyeñ se ôbête sa no hô asem. Na ôbôfo bi a wasunsûane ne tam na ne wyere ahô bae. Na Eli bisa no se: „Nsra mu te deñ?“ Ena ôbôfo no bua no se: „Israelfo aguañ wô Filistifo anim; na wo mma bānu no nso atotô; na wôfa Onyankôpôn adaka no kô.“ Na Eli te sâ no, ofi n'akentengua so fye n'akyi, na ne kôñ mu bui.

Na Filistifo no de Nyankôpôn adaka no kô Asdod de kosi wôn bosom Dagon dañ mu. Na ade kyêe no wobehui se Dagon honi no afye ase butû adaka no anim; na wôma so si hq bio. Na ade kyêe bio no, na ebutû hq bio, na ne nsa ni ne ti abubu. Ena wôde adaka no ba Ekron; na ehq nso wonnyâ hô fyê se ôhaw nkô. Enti asram asoñ akyi no wôde adaka no

sañ biɛ Israelfo bio. Nanso Filistifo di Israel so tumi mfrihyia aduonu, na ɛbere no mu no wɔn ade yɛ mɔbɔ.

Na Samuel de Israelfo sañ ba wɔn agya nom Nyan-kôpɔn nkyɛn no, Nyankôpɔn ma wodi Filistifo so nkônim, na wogyɛ nkrow a Filistifo fae no bio. Na Samuel de bo bi si Filistifo ni Israelfo hye so, na ɔkyerɛw so se: Eben-Eser (ɛnɛ sɛ ɔboa-bo), na ɔkâe se: „Eha yi na Jehowa aboa yɛn abedu.“ Na Samuel de nyansa ni asɛtrɛnɛ fyɛ Israelfo so, na Israel atemmuso pa no mu bākô ne no.

35. *Samuel ni Saul.*

Samuel bɔ akwakwarā no, ɔde n'adyuma no fā ma ne mma. Na wɔn de, wɔyɛ aniberefo, na wɔanni asɛmpaa wɔn agya dii no so. Ɛna da bi Israel abusua kɔ nyinā mu mpanyimfo boaboa wɔnhô ano ba Samuel nkyɛn wɔ Rama se: „Fyɛ, woanyiñ, na wo mma nso anni wo nneyɛɛ so, na enti si hene ma yɛn, na oñni yɛn asɛm sɛ nea amañ nyinā yɛ no.“ Samuel te asɛm yi no, anyɛ no dɛ; na Onyankôpɔn kâ kyerɛ no se: „Tie mamfo asɛm no, na ɛnyɛ wo na wɔpa wo, na me na wɔpa me sɛ minnni wɔn hene bio.“

Bere no mu no na ɔbarima bi a ofi Benjamin abu-

sùakū mu a wɔfrɛ no Kis mfrupɔnkɔ bi ayera, na ɔsoma ne ba Saul ni n'abofra bākô sɛ wɔnkɔfyefye wɔñ. Na wɔfyefye wɔñ arā no, wɔanhu wɔñ. Na wɔbɛñ Rama krow hô no, ɛba n'abofra no adyenem sɛ wonkobisa odiyifo no, na wakyere wɔñ kwañ. Na wodu Samuel nkyeñ no, Jehowa kâ kyere no se: „Obarimaa makâ makyere wo no ni; ɔno na obedi me nkrofo so hene.“ Ɛna Samuel kâ kyere Saul se: „Mfrupɔnkɔ a ɛyerae no de, nhaw wohô wɔ hô, na wɔahu wɔñ dedaw. — Na hena na Israel adepa nyinâ beye nedeae?“ — Saul nso ante asɛm yi ase; na ade kyêe no, odiyifo no kogya no kwañ, na ɔde no nkutô kɔ bābi, na oyi ngotoā fyie gu n'atifi, na ofew n'ano se: „Ɛnye sɛ Jehowa asra wo sɛ bedi ne nkrofo so hene ni ana?“ Ɛna Saul kɔ fie, na wankâ asɛm no ankyere obiara, na Samuel ankasa kâe ansâ. Eyi akyi no ankye na odiyifo no hyiahyia ɔmañ no nyinâ, na ɔde wɔñ hene kyere wɔñ. Nso Saul hô ye fɛ, na ɔware fi ne mati so kɔ soro kyeñ wɔñ nyinâ. Na nkrofo no nyinâ huroe se: „Ɔhene nnyâ nkwa!“ Ankye na ɔkɔ sa, na ogye Gilead wɔ Amonfo nsam, na ne mmarimasɛm nti onya aseda wɔ ne mañ nyinâ mu. Na okodi Amalekifo so nkônim no, wamfa Onyankôpɔñ mra so, na ogyaw nnipa ni mmoaa Nyankôpɔñ kâ kyere

no sɛ onkum, sɛ ɔde mmoa no bi bɛbɔ afɔre. Ɛna Samuel behyia no se: „Ɛno Jehowa pɛ afɔrebɔ kyeɛ sɛ wobetie Jehowa asɛm ana? Fyɛ, asɔɔmerɛw ye kyeɛ afɔrebɔ, na asɔɔdeɛn te sɛ bayi ni abosonsom.“ Ɛfi da no ara Saul daɛ sɔɔdeɛno, nanso ne hɔ antɔ no, na ankyɛ na Jehowa sunsum fi ne mu korā.

36. *Oguanfyefo Dawid.*

Ɛna Samuel sim kɔ Betlehem wɔ Isai a ɔyɛ Obed ba ni hiani Rut a ɔtasetase fam no banana no nkyɛɛ, na Jehowa akā akyerɛ no se: „Manya ɔhene wɔ Isai mma mu.“ Na Samuel hyia Isai ni ne mma ba afɔrebɔ poɛ bi hɔ, na wahu nea Jehowa ayi no no, na wasra no ngo ahintaw. Na Isai ni ne mma asoɛ no bae, na ne mma no bɛfa Samuel anim. Wɔɛ nyinā hɔ yɛ no fɛ de, nanso ɔte wɔɛ mu biara hɔ asɛm bi wɔ ne kɔmam se: „Jehowa mpaw oyi ɛ.“ Na Samuel bisa Isai se: „Wo mma nyinā ni ana?“ Na Isai se: „Aka wɔɛ mu akumā, na ɔfyɛ nguaɛ wɔ wuram.“ Na Samuel kā kyerɛ Isai se: „Ma wɔnkɔfa no mmra.“ Na ɔma wɔnkɔfa no bae. Ɔyɛ abrante kɔkɔ a n'aniwa yɛ fɛ na ne hɔ yɛ fɛ. Na Jehowa se: „Sɔre, na sra no, na oni!“ Ɛna Samuel yi ne ngotoā de sra no wɔ ne nua nom mfinimfini. Ɛfi da no ara na Jehowa sunsum bɔɛ no so ba. Na Saul de, Jehowa sunsum fi no so, na ne hɔ yeraw no pī. Na Dawid trā ne nguaɛ no hɔ de kosi daa ɔhene somae ma wɔbɛfa no. Na sunsum mone no ba Saul so a, ɔfyɛfyɛ sɔnkɔbɔfo ni dyentɔfo sɛ ɔmmɛkyekye ne wyerɛ; na nhenkwā no kɔbɔ Dawid diɛ kyerɛ no, sɛ ɔyɛ abrante a ɔyɛ nam, na onim nyansa, na onim sɔnkɔbɔ nso yiye. Na ɔhene somae ma wɔkɔfa no bae; nso ɔpɛ n'asɛm sɛ, na ɔde no yɛ ne ntoasɛfo.

Ankyɛ na ɔkɔ bi ba Israel ni Filistifo ntam bio, na Dawid saɛ kɔ Betlehem, na ne nua mpanyimfo no ni Saul ɔɔm na ɛkɔɛ. Na Dawid n'agya soma no nsra no mu, sɛ ɔnkɔfyɛ ne nua nom. Na odu nsram hɔ no, ohui sɛ ɔɔm no nyinā ankɔ mpasoa so, na ɔbraɛ bi a

ofi Filistifo mu a ɔhye akòde denneñ tyetya Israelfo mpoa se: „Mo mu nea ɔye ɔbarima no mmra, na me ni no nkò!“ Nso ɔtee se ɔhene ahye ase se obiaraa obekum ɔbrañ no, ɔde ne babea bema no aware, na n'agya fi afa wɔñhò adi wɔ Israel. Na eye Dawid yaw pĩ se obiaraa nni Israelfo mu a ɔde nehò ato Nyankòpɔñ so a obetumi ni Filistini no akòkò. Enti oma wòkòkà kyere ɔhene se ɔbekò ni ɔbrañ ni akòkò. Na ɔhene no pe se ɔsañ no se: „Woye abofra, na ɔno de, ɔye ɔmmarima fi ne mmofrase.“ Na Dawid buae se: „Wo abofra fyɛ n'agya nguañ na ogyata ana sisi ba bekɔyere nguañ no mu bi kɔ a, na mitiw no mekɔbɔ no, na miyi no fi n'anom, na ɔsɔre ba me so a, meso ne bogyesɛ mu, na mikum no. Jehowaa oyi me fi gyata ni sisi nsam no beyi me wɔ Filistini yi nso nsam.“ Na Saul kà kyere Dawid se: „Kɔ, na Jehowa bekà wo hò.“ Na ɔde nankasa akòde hyehye no, na ɔde dade kyew soa no. Na Dawid yiyii, nso wamfa nkrante, na ɔde ne nguañfyɛ atade no se nea ete no ara kɔe, na ɔkɔfa mosia anum wɔ asubɔntɛñ mu, na ɔfa ne poma ni n'atãbo, na ɔ ni ɔbrañ no kohyiae.

Na ɔbrañ no hu abofra guañfyɛfo no se ɔreba no, ɔyaw no se: „Okramañ ne me ana, na wode poma ba me nkyeñ? Bra, na memfa wo nãm memmá wyim

nmomã na wonni.“ Na Dawid se: „Wo de, wode nkrante ni peme ni kyem na ereba, na me de, mede asafo Jehowa, Israel mpasoa a wuyi woñ ahĩ no Nyan-kôpõñ diñ na ereba.“ Na Filistini no retyũ abeñ Dawid no, Dawid ye ntẽm, na otow n'atãbo no, na ekõbõ ne moma so, na ofye ase butũ n'anim, na Dawid tyê Filistini no nkrante de tya ne ti.

Na ehũ kã Filistifo no nyinã, na woguañ sañ kõe, na Israelfo tã woñ arã kodu woñankasa nkrow mu. Na afei Saul bisa Dawid abusũafo. Na Dawid se: „Wo akoa Isai, Betlehemni no, ba ne me. Na Dawid ni Saul rekasa no, Saul ba Jonatan de ne kõma bõ Dawid de hõ, na Jonatan dõ no sẹ nankasa kra. Na oheneba no de ne ntãde, ne nkrante, ne bema ni n'abõso ye oguañ-fyefo no senkyerene sẹ wafa no adamfo. Na Saul am-mã Dawid ankõ fie bio, na ode no hye n'asafohene mu.

37. *Dawid tũ.*

Dawid ahõtõ no ankye. Israelfo di Filistifo so nkõnim na woresaĩ aba ofie no, Israelfo mmea fi adi to dyom na wosaw behyia woñ, na wokãe se: „Saul akum n'apem, na Dawid akum ne pedu.“ Na Saul bo fũ, na asẽm no nyẽ no de, na okãe se: „Dakyẽ bi obenya ahenni no po!“ Enti nea omamfo no repe Dawid asẽm no, na oño nso retaĩ no; na afei nea eyee no, na ofyefye no akum no. Na Dawid rebõ sãnkũ wõ n'anim no, otow no peaw, na efom no kosi fasu mu, na Dawid guaĩe. Na afei osoma abõfo sẹ wonkokum no wõ ne fi, na ne yere Mikal a oyẽ Saul ba no ma ofa mfensrem na oguaĩe. Na Dawid kõ Samuel nkyeñ wõ Rama. Na Saul fyefye n'akyi kwañ wõ hõ bio no, osañ ba Gibeã fã mu, sẹ ọ ni Jonatan rebekasa bio. Nso Jonatan a osakra n'agya adyene peñ no fyefyee sẹ obepata woñ ntam bio, na ne nyinã ye kwa; Saul kã kyere ne ba no pefẽ sẹ etyã sẹ wokum Dawid. Eña afei Jonatan tĩ ọ ni Dawid ayonkõfa no mu bio, na otu no fo sẹ onguañ. Na Dawid guaĩ kõ Filistifo hene Akis

nkyeñ, na okura Goliat nkrante no; nanso Akis ye no hoho; na Filistifo no mu bi de ani bone fyɛ no nti, osuro, na ofi ho guaɛ bio. Na afei Dawid koɛra Juda mmepɔw so abodaɛ mu, na nkakrankakra mmarima ahan-sia, ni nkwakwarā ni mmea ni mmofra pī nso boa wɔɛ-ho ano ba ne nkyeñ; wɔɛ mu pī ye ne nnamfo ni n'abusuafo a Dawid nti Saul ta wɔɛ bi. Na Saul abufu a ɔfa Dawid no mu ye deɛ, na ɔma wokum ɔsofo panyin a onnim se Dawid aguaɛ aɛ ne nkyeñ na ɔma no aduaɛ ni Goliat nkrante no, ni nnipa aduɔtye anaɛ a wɔnye fyɛ ka no ho. Na eyi mpo amma n'anibere no annyaɛ, na ɔma wɔseɛ asofo krow no nyina, na wokum mu mmarima ni mmea ni mmofra nyina. Obako pe a wɔfre no Abiatar a akyiri no obedi sofo panyin no na onya okwaɛ guaɛ ko Dawid nkyeñ.

Dawid aguaɛ de, nanso Jonatan ye ne damfo ara; nanso Dawid ankasa dyeɛ Saul ho asem pa, na ne wyere mfi se ne hene ni n'ase ni n'adamfo n'agya neɛ. Asofo no kum akyi no na Saul de dom mpensa koɛ se okokyere Dawid wo Juda mmepɔw mu. Na ebae se Saul ko bodaɛ bi mu kɔhomee, na Dawid nso ni ne nkrofo akohintaw wo bodaɛ no mu dedaw. Na Dawid nnipa

no kâ kyere no se: „Fyẹ, ne Jehowa de wo tamfo ahyẹ wo nsa.“ Na Dawid sọree yẹ komm kotya Saul atāde ano. Na Saul sọre fi bodañ no mu kọe no, Dawid boñ no se: „Me wura ọhene! Fyẹ sẹ nea Jehowa de wo ahyẹ me nsa, na mekora wo so. Agya, fyẹ wo atāde ano sẹ mikurae!“ Ẹna Saul sùì, na ọkâ kyere Dawid se: „Wotèẹ kyẹñ me!“ Da no ara na Saul ani wui wọ ade a ọyẹ no nti, na ọkọ fie; na ankyẹ na ọkọ Dawid kyere bio. Na Dawid ni Abisai wiyewyia wọñhò ba ọhene nsra mu anadyo, na Dawid tu ne pẹmẹ, na ọfa ne nsukruwaa esisi ne sùmì hò no, na wọde kọe. Na Dawid kogyina bepọw bi atifi akyirikyiri no, ọbọñe se: „Abnerē! Abnerē!“ Na Saul safohene no nyañe, na ose: „Wo hena na wutuata ọhene asò no?“ Na Dawid kâ kyere Abner se: „Wonyẹ ọbarima ana? na hena na ọte sẹ wo wọ Israel? Ẹdẹñ nti na woanwyẹñ wo wura ọhene yiye? na obi aba họ sẹ ankâ obekum wo wura ọhene no. Na afei ẹhè na ọhene pẹmẹ ni ne nsukruwaa ẹwọ ne sùmì hò no wọ?“ Ẹna Saul se: „Me ba Dawid, ẹnye wo nè ni ana?“ Na Dawid se: „Ẹyẹ me nè neñ, me wura ọhene! Ẹdẹñ nti na me wura tā n’abofra sẹ? Dẹñ na mayẹ, ana sẹ bone beñ na ẹwọ me nsam? Israel hene ni n’asafo afi adi abẹfyefyẹ dyū, sẹ nea obi kọyẹ akokọfyerẹw ha wọ mmepọw so!“ Ẹna Saul se: „Mayẹ bone, me ba Dawid, sañ bra, na menyẹ wo biribi bio.“ Nso Dawid nim yiye sẹ obufūfazo wọ họ yi, ọnye nea wọde wọñhò ma no; na ose: „Ọhene pẹmẹ ni ne nsukruwa no ni! ma abrante bi mmeña!“ — Dawid kasaa edi akyiri a ọ ni Saul kasae ara ni; ẹno akyi no Saul ankyẹ bebrebe bio.

38. *Saul wu. Dawid bedi hene.*

Dawid ni ne nnipa ahansia no fi Israel asase so kọ Filistifo de so, na osuro sẹ dakyẹ bi Saul nsa bekà no. Na Gad hene Akis de Siklag krow ma Dawid, na wọ ni wọñ yere nom ni wọñ mma kọtrà họ beyẹ sẹ afrihyia ni fà. Na afei Filistifo ahene boaboa wọñ dọm ano ni

Israelfo kòkòe, na Akis kâ kyere Dawid se: „Me ni wo rekò sa.“ Na Filistifo ahene anañ a aka no de, wosusũ no hò biribi na wòmpe no, na enti Dawid sañ kò fie. Na ebeye nnansà na odu Siklag no, wonhu se eye krow bio, na eye amamfò; na Amalekifo abesee ne nyinã, na wòahyew krow no, na wòafa mmea ni mma ni nneema nyinã kò. Dawid ni ne nkrofo abre de, nanso wotiw adyowtyafo no anadyo no nyinã wò sare so hò, na wòkòto wòñ ansà na ade rekyè. Wòñ de wòatràtrà ase, na woredidi, na worennonnom nsà, na nnomum bebre a wòakòfa no nti wòñ ani agye. Na Dawid kotua wòñ, na okunkum wòñ fi anòpa kosi anadyofà, na enye ogye nkutò na ogye nneemaa wòbefae no fi wòñ nsam, nanso ofa asade bebrè. Na ebere yi mu na edeñ na woreye wò Israel amantifi wò bepòw Gilboa so? Filistifo apam Israelfo, na wòakum Jonatan ni Saul mma bānu nso, na Saul de nankasa nkrante adi nehò dòm. Na Dawid fi Amalekifo kum sañ ba Siklag amamfò so no, ankye bebrebe na Amalekini bi bae bekà Saul pam ni ne tò kyere no. Obarima yi ara yiyi ntàde fi dòm ano hò, na ohu hene a wadi nehò dòm no funu nso, na oyi ne nkapo a ewò ne nsa no, na oyi n’ahen-

kyew no fi n'atifi de brɛ Dawid. Na osusui sɛ ɔde atro benya akatua kɛsɛ nti, oyɛɛ sɛ nankasa na okum ɔhene no. Na Dawid de awyerɛhɔ sunsũane n'atade mu, na ɔkã kyere no se: „Edeñ na woansuro sɛ wobɛtɛ wo nsa wɔ nea Jehowa asra no no so? Wo mogya ngu wo atifi, na woankasa wo ano na atya wohɔ adafi! Mummekum no!” Na wokum Amalekini no amonom ho ara.

Na afei Dawid ni ne mpãmfɔ no ba wɔñ asase so bio, na wobɛtrã Hebron. Na Dawid de Amalekifo asade a ɔkoɔae no bi kyekye Juda asase so mpanyimfo nyinã. Na Judafo de no si wɔñ hene. Na Abner de, ɔde Saul ba Isboset si Israel hene. Sɛ nea eyɛɛ na ɔmañ no nya ahene abieñ ni, nso ankyɛ bebrebe. Eno akyi mfrihyia asia no, Isboset ankasa mmofra di no awu, na afei wode Dawid si Israel nyinã hene.

Sã na yahu sɛ oguanfyɛfo abofra no dañ hene; nanso ne wyere amfi ne sãnkũbɔ, na ɛnɛ ara ne ñnyom a ɔtoe ma wɔñ a wɔpɛ Onyame asem bo to wɔñ yam, nanso ɛkyekye wɔñ a wɔñ wyere ahɔ wyere.

Na afei Dawid ni ne mmarima kogye Jerusalem wɔ Jebusifo nsam, na ɔde ye n'ahenkrow; na oyɛ krow no ni Sion abañ no yiye, na ɔma eyɛ deñ. Na afei ɔde anigye de mpãm adaka no ba Jerusalem besi ntamadañ bi a oyɛɛ mu, nanso Dawid siesie onyamesom ni asɔre hɔ nneɛma nyinã yiye.

Na Dawid kɔ dɔm bebrɛ, na ɔtrɛw n'ahemmañ mu fi Ntampo ano kɔpɛm asubɔnteñ Frate hɔ, na efi Damasko kɔpɛm Misraim. ɔkɔ pĩ yi mu ye deñ de, nanso ne mamfo no hɔ to wɔñ wɔ n'ahenni ase kyɛñ sɛ atemmufɔ di wɔñ so no. Na amañ a odi wɔñ so nkɔnim no mpo, Siriafo ni Edomfo ni Moabfo ni Filistifo, bu wɔñhɔ sɛ wɔñ hɔ atɔ wɔñ wɔ n'ahenni ase. Amonfo de, wanhu wɔñ mɔbɔ sa, na ɔbɔ wɔñ atrimodeñ. Na bere a ne safohene ni wɔñ kɔe no, asemmone bi aba Dawid kɔmam, na bone di nipa so a, ɛkata n'adyene

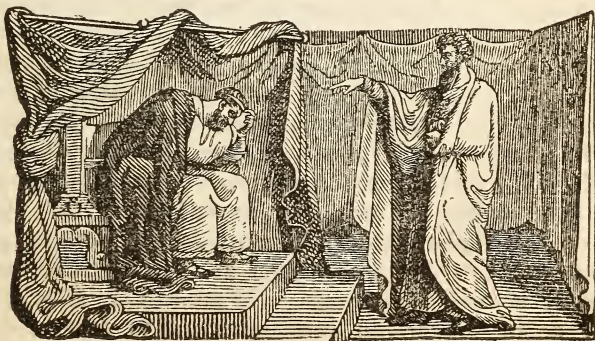
so, na ɛma ne kôma ni ne trim yɛ deñ. Sɛ nea eyi yɛ no, yɛrebɛte mpɛmpɛrɛñ.

39. *Wokum Uria.*

Da bi Dawid hu bea bi a wɔfrɛ no Batseba a ɔyɛ ne safohene pa bi a wɔfrɛ no Uria yere, na ɔpɛ no. Na entɔ ɔkyerɛw nhôma kôma ne sahene Joab sɛ ɔmmâ Uria nkodi adɔntɛñ na ɔntɔ. Eɛ sɛ ankâ Dawid kae sɛ Saul afyefyɛ sɛ onwu sa owu pɛñ, na Onyankôpɔñ siw ano; na wañnyeñ yi hô korâ, efisɛ bone akata n'ani, nanso Nyankôpɔñ ma ɔkwañ na wokum Uria ampa. Eɛyɛ sɛ afrihyia na Dawid te hɔ, na onnu nehô wɔ ne bone hô ɛ,

Ɛna Jehowa soma odiyifo Natan kɔ ne nkyeñ, na ose no se: „Nnipa bānu bi wɔ krow bākô mu, ɔbākô yɛ ɔdefo, na ɔbākô yɛ ohiani. Ɔdefo no wɔ nguañ ni nantyi bebrɛ, na ohiani no de, onni fyɛ sɛ oguanteñba ketewā bākô pɛ, na odi nankasa aduañ bi, na ɔnom ne kruwa ano bi, na ɔda ne kokom; na ɔyɛ no sɛ ne babea. Na ɔhɔho bi ba ɔdefo no nkyeñ no, ɔkora ne nguañ ni ne nantyi so, na okogyɛ hiani no guanteñ no bɛnoa ma ɔhɔho a ɔba ne nkyeñ no.“

Nso Dawid susui sɛ Natan de asɛm no brɛ no sɛ ommu hô ntɛñ, na ɔde abufu tɛm se: „Sɛ nea Jehowa tease yi, onipaa ɔyɛ eyi no, ɛsɛ sɛ wokum no.“ Ɛna

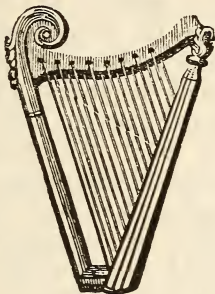

Natan kâ kyere Dawid se: „Wo ara ne nipa no!“ — Na otoa so kâe se: „Jehowa Israel Nyankôpõn se: Mesrâ wo Israel so hene, na mayi woafi Saul nsam. Na eðeñ nti na wuhura Jehowa asem hô, na woaye bone a ete sê wô n'anim? Wode Amonfo nkrante akum Uria, na woafa ne yere aware!“ Eña Dawid hu ne bone no; ne trim buee, na ode awyerêhō kâe se: „Maye Jehowa bone!“ Natan kâ kyere no sê Jehowa de ne bone afiri no de, nanso nea edi akyiri a ebeba no ni n'abusua so reba. Ode Jehowa diñ kâ kyere no se: „Fye, mema amane afi woankasa wo fi aba wo so. — Worenwu de, na sê nso woaye sã ade yi, na woama Jehowa atamfo anya ahîyi hô kwañ nti, wo baa woawo no no bewu.“ Na Natan fi hõ kò ne fi.

Na Jehowa ma abofra no a Dawid ni Uria yere woe no yare owu yare. Na nnansoñ na Dawid da fam di muada na osù, na osrê nkwa wô Jehowa nkyeñ ma abofra no. Nna no mu no, oye ahonu ñnyom bi a ewo anyamesem bruku mu a wõñ a wõñ wyere ahõ wô wõñ bone nti tumi de kyekye wõñ wyere. Ose: „O Nyan-kôpõn, wo dom nti hu me móbò, na wo móbórohunu kèse nti popa me mratò. Hohoro me hô wô me bone mu korã, na prapra me hô wô me mfomso mu. Na mahu me mratò, na me mfomso wô m'anim dã. Wo nkutò na mafom wo, na madi wo anim asem mone. O Nyankôpõn, bô kômaa emu tew ma me; na ye sunsum a ase tim foforo wô me mu.“

Na abofra no wui no, osoree guaree srae, na ogyae nkomo di, na ode aye yi ni aseda kô Nyankôpõn fi se: „Me kra, hyira Jehowa, na nea ewo me mu nyinã nhaira ne diñ a ehô tew. Me kra, hyira Jehowa, na mmã wo wyere mmfi n'ayam iyede no. Oño na ode wo bone nyinã firi wo, na oša wo yare nyinã. Oño na ogye wo nkwa wô amôa mu, na ode dom ni móbórohunu kyew soa wo. Onipa de, ne nna te sê wura; opae sê nfyereñ wô wuram. Na mframe bô fa so a, na êkò, na ne trábere no nnim no bio. Na Jehowa dom

fi dāpem kōpem dāpem wọ wọñ a wọfẹre no so, na ne trènē wọ mma mma so; ẹwọ wọñ a wodi ne mpām so na wọkae ne mra sẹ wọbẹyẹ no so.“ Efi daa Dawid to dyom yi no, agya ni nā nom pī, sẹ wọñ mma wu na ẹyẹ wọñ yaw a, wonya awyerẹkyekye wọ dyom yi mu.

40. *Absalom hó așem.*

Dawid ba akokoā wu no ne n'amanehunu mfiase. Nea ẹkyeñ yi di so. Dawid mma mu bākô a wọfẹre no Absalom kum ne nua Amnon. Na Dawid ma sa așem yi ká Absalom ani sẹ ẹnye no fẹ nti, Absalom susū ne trim sẹ nea ọbẹyẹ na watu n'agya afi ahengua no so. Sa ade no, ọyẹ no nyansam. Dawid aguasemni bākô a wọfẹre no Ahitofel de nehò bọ Absalom hò, na ọmamfo no mu bebrē nso wọ n'afà; na sẹ Absalom hò yẹ fẹ kyeñ Israelfo nyinā nti, nnipa pī pẹ no, nanso ọde nyansam to nkrofo no brada tyè wọñ kôma. Na da bi wọbẹkà wọ Jerusalem se: „Wọasi Absalom hene wọ Hebron!“ Ẹna Dawid a dā ọyẹ nam no bo tui, na ọtèem se: „Mònsọre na yenguañ, na Absalom nsa ankà yeñ!“ Na ọhene fi krow no mu hò tya asubòntèñ Kìdron, na ọkọfro ngobepọw; na ọnam ne nañ hunu, na wakata ne ti, na osù, na nkrofo a wọ ni no nam no nyinā nso katakata wọñ ti, na wọrekọ no, na wosù. Na Saul busùani bi a wọfẹre no Simeì fi adi, na Dawid

rekọ no, ọpa no abo, na ọyaw no se: „Owudifo, kọ, kọ!“ Na Seruia ba Abisai pẹ sẹ ọkọtya ne ti. Na Dawid se: „Ma onyaw, na Jehowa ase no se: yaw Dawid.“ Na Dawid kọ Mahanaim. Na Absalom bẹfa ahe-ngua no wọ Jerusalem, na osusūi sẹ amane bi nni ne so bio, nanso nea ọwọ yẹ ara ne sẹ ọhyẹ Israelfo mpem nyinā na wode n'agya animòno ana ne funu brẹ no. Na nnipa paa wọwọ asase no so no boaboa wọnhò ano ba Dawid nkyeñ, na Joab ni dọm pī kọe sẹ ọ ni ba mansòfo no kọkò. Wọmpẹ sẹ ọhene akwakwarā no ni wọñ kọ, na wose: „Wokyeñ yeñ mu pedu, enti eye sẹ wobẹboa yeñ wọ krow mu.“ Na wọrekọ no, Dawid ká kyere asafohene no wọ nkrofo nyinā anim se: „Monfyẹ abrante Absalom no yiye mmá me!“ Na wọpam mansòtyẹfo no dọm no korā; na Absalom reguañ no, ne ñwí atenteñ no kọsòa dua kẹse bi bá mu, na ọseñ họ, na n'afruponkọ a ọte no so no fi n'ase guañe. Na ọsafoni

bi kohu no sẹ ọseñ họ no, ọbẹkà kyere ọsafohene Joab. Na Joab se: „Edeñ nti na woammọ no anfyẹ fam?“ Na ọbarima no se: „Sẹ woma me ngwetẹbòna apem po a, memmá me nsa so wọ ọhene ba no so, na metee sẹ ọhene káe se: Monfyẹ abrante Absalom yiye mmá me.“

Na Joab se: „Me ni wo nnyina ha sa!“ na ọde mpeaw abiesà kọe, na ọde kowowọ Absalom kômam. — Sẹ nea ọba mansòtyẹfọ no wui ni! —

Nkônim yi amamá Dawid anigye kañ, efisẹ ne ba no atọ. Osùì, na otèem tètèem tètèem se: „Me ba Absalom! meba, me ba Absalom! Mepe sẹ ankà miwu mema wo!“ Na wọte nkônim yi hò asẹm wọ Jerusalem ni Israel asase so nyinà no, na ẹhọ ade nyinà sakrae. Judafo de anikà bae besań Dawid kọe. Na Simeì nso de akotokotow bẹpa ẹkyẹw. Sà na Dawid ni ne nkrofo de anigye ba Jerusalem bio.

Na Dawid bere so nyinà Israel yẹ ọmań kẹse.

41. *Oyaredọm ba Israel.*

Absalom wu akyi no mansòtyẹ no annyaе. Ọbarima bi a ofi Benjamin abusùakū mu a wọfrẹ no Seba hyeñ abeñ se: „Yenni fyẹ ni Dawid yẹ, nanso yeñ biribiara nni Isai ba nkyeñ.“ Na Joab boa ano ntẹm.

Ena mansòtyẹ no sọre wọ Dawid ankasa fi bio. Joab pẹ sẹ ankà ọde Adonia si hene wọ n'agya Dawid anañ mu. Na ọhene Dawid yẹ ntẹm siw sà asẹm no kwañ, na ọde ne ba nkumà mu bākò a wọfrẹ no Salomo si hene.

Na ọhaw a ẹye hù bae ansà na Salomo bẹtrà ahe-ngua no so. Ebi a mansòtyẹ a ẹnkyẹ na ẹba no nti na Dawid pẹ sẹ ohu Israel mma nyinà ano, nanso Mose mra no mmà ọkwañ sa. Na Dawid kà kyere ne safohempanyiñ Joab sẹ ọnkọkañ nkrofo no. Joab ni hene kasakasae wọ eyi hò sẹ nea ẹsẹ de, nanso ọhene asẹm no fa ọsafohempanyiñ de no so. Na asram akroñ na Joab ni n'asafohene de kyini abusùakū no mu kañ wọñ. Na Joab de nea abusùakū dubākò ano si brẹ ọhene no, Dawid kòma bọ no pà, na onunu nehò wọ nea ọyẹe no mu. Na Onyankòpọñ soma odiyifo Gad kọ Dawid nkyeñ de Jehowa diñ kọkà kyere no se: „Mede ade abiesà mema wo: fa mu nea wope na menye wo. Wope

sẹ ọkọm mmra asase so mfrihyia asoñ, ana sẹ wope sẹ wobeguañ wọ dọm anim asram abiesâ, ana sẹ wope sẹ ọyaredọm mmra wo asase so nnansâ?“ Na Dawid se: „Me hô hiabia me, na ma yenfyẹ Jehowa nsam, na ẹn-nyẹ nnipa nsam, na ọno de, ne mọborohunu dọsọ.“ Ẹna Jehowa ma ọyaredọm ba Israel, na ekum nnipa ọpeduọsoñ fi Dan kọpẹm Berseba. Na ọbọfo no tẹẹ ne nsa sẹ ọbẹsẹe Jerusalem no, Jehowa nu nehô, na ose bọfo a ọsẹ nkrofo no se: „Afei adọsọ, pòno wo nsa!“ Na Dawid hu bọfo no sẹ ogyina Jebusini Arawna abrow-prowbea wọ bepọw Sion so họ. Na Dawid kosi afọre-muka wọ họ ma Jehowa, na ọbọ mpata afọre srẹ Jehowa ma asase no, na ọhaw no gyaee.

Na Dawid yi Lewifo mu mpanyimfo ni atemmufọ sẹ wonni nkrofo no asẹm sẹ nea mra no te, wosi mpemnsia. Lewifo a aka no, ọkyekyẹ wọñ mu asafokū aduonu anañ, na wọasom Jehowa wọ n'asọrefi họ, na nnipa apem na ẹwọ kū bākô mu. Na oyi Lewifo mu dyentofọ mpemnañ nso, na ọpāpae wọñ mu aduonu anañ, na ọde Asaf ni Jedutun, dyentofọ a wọwọ diñ no, ni Heman, sánkùbọfo pa no, didi wọñ so.

42. Salomo.

Dawid rebedi ade no, osusū Nyankôpõñ som hô sê nea obesiesie afa, na orebewu no nso, na n'ani wọ so saara. Dawid mpanyimfo ni n'asafohene nyinā anim ọde ahenni no ma ne ba Salomo, na ọkà kyere no sê onsi Nyankôpõñ dañ a ankà nankasa rebesi no. Ọde ne nsu-sūi, sê nea ankà orebesi no no, ma no, na ọma no sika ni gwetẹ ni kọbere ni dāde pī a waboaboa ano sê ankà ọde rebesi dañ no, na ọma no sika ni gwetẹ ññyinne ññyinne; ni mpurañ ni abo bebrē a wasiesie dedaw no;

na ọfrẹ ọmamfo nyinā ni wọñ mu adefo ni mpanyimfo sê wommẹkye sika ni gwetẹ ni abo pa, na wọmfa nye adyuma no.

Salomo ye ọdefo kyeñ ahene a ẹwọ ne bere so nyinā. Ne mañ nyinā nya ahọtọ wọ n'ahenni mu, na Israelni biara trā ne weindua ni ne dọma ase brẹbrẹbrẹ. Na Salomo nyansa dọsọ kyeñ n'ahonya no. N'agya wu akyi a ọtrā n'ahengua so no, Nyankôpõñ yi nehọ kyere no wọ dae mu se: „Srẹ me nea memmā wo.“ Na Salomo se: „Meyẹ abofra, na minnim nea meye na madi mañ kẹse yi so; na enti ma wo abofra nyansa ni kōmaa ẹye merew, na memfa minni nkrofo yi so, na minhu

nea eye ni nea enye.“ Na ašem yi yẹ Onyankôpõñ fẹ, na ọkâ kyerẹ no se: „Sẹ wubisa ade yi, na woammisa nkwâa ẹkyẹ ana ahônyade ana wo atamfo so nkônim nti, mayẹ nea wose no. Fyẹ, mama wo nyansaa ọbi-ara rente sẹ wo wọ wyiase; na nea wummisae nso, mama wo, ahônya ni anuonyam kyeñ ahene a ẹwọ wo bere so nyinã.“ Fyẹ ọdae de, nanso nea edi akyiri no kyerẹ sẹ ọdae no fi Nyankôpõñ nkyeñ. Salomo nyansa ni n'ahônya ni n'anuonyam hô ašem trẹwe kyeñ ahene nyinã. Ne hyeñ nam po kọkọ so kọ Ofir (India), na ẹkọ Tarsis ẹyẹ Sampanyâ no, na wọde Abibirim nneema nso bae. Ahene fi akyirikyiri befyẹ no, na wobetie ne nyansa. Ne mme pī a obubui no yẹ nokware, na ase nso dōsô, na ẹma ọkwasea hu nyansa, na ẹkyerẹ anyansafo nso nyansa.

Na Salomo si asọredañ no wọ Jerusalem sẹ nea Nyankôpõñ kâe no. Ọdañ no yẹ fẹ, na ne sẹso nni wyiase bio. Na wowyiee na wohiẹe no, asọfo no de mpâm adaka no kosi asọredañ no piaa emu yẹ kronkronkron no mu, na Salomo sọree, na ogya fi soro behyew afore a agu aforẹmuka so no, na Jehowa anuonyam beye ofie họ mã.

Nanso Salomo nyansa bebrebe no antumi anyi no amfi bone mu. Ahenyere bebrẹ wọ n'abañ mu, na Kanaan ni Sidon ni Tiro ni Misraim ahenemma wọ mu; wõñ na wọde wõñ abosonsom no ba Jerusalem, na wọma Salomo kôma mãñ fi Jehowa hô. Sã na ọhene nyansafo no ankasa di kañ sẹ Nyankôpõñ mpâm a ọ ni Israel pâme no.

43. Omañ no mu mpāpaem.

Salomo wu akyi no Israelfo kọboaboa wõñhọ ano wọ Sekem sẹ wọde Salomo abakañ Rehabeam kosi hene. Na Rehabeam nso ba Sekem. Na wọba ne nkyeñ bese no se: „Wo agya ma yeñ adesoaa ẹyẹ dru, na enti tew yeñ som a ẹyẹ deñ no so kakra, na yensom wo.“ Na Rehabeam kâe se: „Monkọ, na nnansâ mominra, na mim-

mua mo.“ Na Rehabeam kobisa mpanyimfo a woye n'agya Salomo aguasemfo no se: „Nyansa beñ na mode rehye me na mede mabua oamfo no?“ Na woká kyere no se: „Se ne woye wohô abofra ma oamfo yi na wokasa kasa pa kyere won a, wobesom wo da.“ Na otow mpanyimfo no afutu no kyènee, na obisa mmrante a woye ne tipemfo no, na wose no se: „Ká kyere won se: Se m'agya ma mo adesoaa eye dru a, me de, meká mo hò, na me kokobetó kyeñ m'agya aseñ. M'agya de mpire na efye mo, na me de, mede nkekántyere (sikaferé) na mefye mo. Salomo nyansafo no ba kwasea yi susui se ode asem denneñ yi beyi nkrofo no hú, na won nso wosusui nea wobeye dedaw. Wokáe se: „Deñ fá na ye ni Dawid wo, ana se deñ na yewo wo Isai ba nkyeñ?“ Na abusúakú du fi Juda hò koye wonhó mañ foforo a wofre no Israel mañ, na wode safohene bi a owó diñ a wofre no Jerobeam si won hene. Na Onyankopon ankasa nso pene won. Na Rehabeam ni Israel mañ no rekókó no, Nyankopon soma odiyifo bi kóká kyere ohene no ni ne nkrofo nyinã se: „Se nea Jehowa se ni: se mo ni mo nnua nom Israel mma no nnkókó, na nnipa nyinã nsan nkó won fi, na asem yi fi me.“ Na won nyinã san kó won fi, se nea Jehowa káe no.

Na Jerobeam amfa nehô ammó Israel Nyankopon hò, na oye sika nantyi mma abien, na ode bakó kosi Betel, na ode bakó kosi Dan, na wammá ne nkrofo hò kwañ se wonkó Jerusalem wo nnapa ase bio. Eña Oyankopon soma obarima bi fi Juda kó Betel, na aforemukaa Jerobeam sii no nti obone se: „O aforemuka! Jehowa se: „Fye, obaa wobewo no wo Dawid abusúa mu a wobefre no Josia no beba, na wo so na ode mmepow so asofó bebó afofe, na wahyew nnipa nnompe wo wo so. — Na eyi ne senkyerene se Jehowa na oká asem yi: aforemuka no bepápa na nsó no begu fam.“ Na Jerobeam te sã asem yi no, otée ne nsa se: „Monkyere no!“ Na amonom ara na ne nsa no señe, na afofe-

muka no pāpae, na ɛso nsò no gugu fam. Ẹna ọhene no kâ kyere Onyame nipa no se: „Srẹ Jehowa ma me!“ Na ọsrẹ Jehowa, na ọhene nsa no gõe bio. Na Onyame nipa no wyie n'asem kâ no, ọsañ sẹ ọreko fie amonom ara, sẹ nea Jehowa kâ kyere no no. Na Betel odiyifo akwakwarā bi tiw no, na ọto no brada sẹ ọ ni no nsañ nkọ ne fi nkodidi, nanso ẹnye sẹ nea Jehowa asem se neñ. Na enti ọkọe na ọresañ akọ fie no, ogyata bi hyia no, na okum no, nanso wanni ne nām, na ogyina funu no hô arā, na n'afruponko nso gyina ne nkyeñ kosii sẹ

odiyifo akwakwarā no fi Betel bẹfa nea ọdādā no no kosie no.

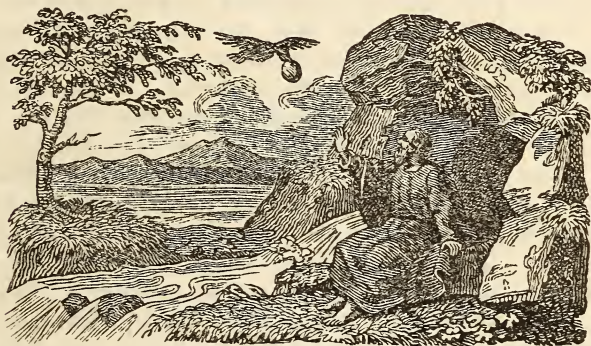
Jehowa yẹ nsenkyerene yi de, nanso Jerobeam ansañ amfi ne kwammone so. Efi bere no so ara asomdyee pa bi amma Israel. Mansòtyè di mansòtyè akyi. Na sẹ wosi hene bi a, ẹnkyẹ na obi abetu no so, na wakum no ni n'asefo nyinā, na nea odi n'ade no yẹ bone kyeñ sa. Ẹnye sẹ wọñ nyinā di Jerobeam bone akyi na wọsom sika nantymma no nkutō, na amañ a atya hô ahyia abosonsom ni wọñ nnebone nyinā nso na wode ba ọmañ no mu nkakrankakra; na amammọsem nyinā nya mu kwañ.

44. *Odiyifo Elia.*

Ọhene Ahab yẹ bone na ọsom abosom kyeñ ahene a wodi n'anim nyinā; ne yere Isabel a ọye Sidon hene babea dādā no, na ọkọsom Sidon abosom Baal a ọye

awyia bosom, ni Astarot a ɔyɛ ɔsram bosom bea wɔ-sɔre no wɔ pɔw kusū bi mu, nanso wɔde aguamammɔ ni aniwude som no. Na osi dañ fɛfɛ wɔ Samaria ma Baal, na Isabel bɔ Baal asɔfo ahannañ aduonum ni Astarot asɔfo ahannañ akɔñhama. Na wɔñ a wɔsom Israel Nyankɔpɔñ no, wɔtā wɔñ, na wokum Nyame adiyifo. Na nso Ahab fie panyĩ bi wɔ hɔ a osuro Jehowa a wɔfrɛ no Obadia, ɔno na ɔde Nyankɔpɔñ adiyifo ha sie abodañ mu, na ɔma wɔñ aduañ ni nsu.

Na afei odiyifo Elia begyina ɔhene anim, na ose: „Sɛ Jehowa, Israel Nyankɔpɔñ a migyina n’anim, tease yi: obosu rengu, nso osu rentɔ wɔ mfrihyia yi mu gye da bi a makā ansā.“ Ɛna ɔkɔm ba asase no so; na odiyifo no kohintaw asubɔntɛñ Krit hò, na kwákwádabi brɛ no aduañ ni nām dī, na ɔnom asubɔntɛñ no mu nsu bi.

Na ɛkyɛ kakra no, nsu no wyoe, na Jehowa se no se: „Sɔre, na kɔ Sarefat, na mahyɛ ɔbea kunafo bi wɔ hɔ sɛ ɔnfyɛ wo.“ Na obedu krow no poñ akyi no, ohu bea kunafo bi wɔ hɔ sɛ ɔrepe mobā. Na odiyifo no srɛ no nsu kakra. Na ɔbea no rekɔ akɔsaw no, ɔbɔñ no se: „Mesrɛ wo, fa abodɔ atrā bākò ká hò brɛ me.“ Na ɔbea hiani no bua no se: „Sɛ Jehowa tease yi, minni fyɛ sɛ asikresam nsa mǎ pɛ wɔ pankrañ mu ni

ngo kakra wò pòre mu, na fyẹ, merepẹ mobā makọtòtò mama me ni me ba, na yadi na yawu.“ Na Elia kà

kyerẹ no se: „Nsuro, kọ na kọyẹ sẹ nea woakà no, na yẹ tetare kakra ma me ansà na yẹ wo ni wo ba de. Na sẹ nea Jehowa, Israel Nyankòpòñ, se ni: sẹ asikresam a ẹwọ pankrañ no mu no rensà, na ngo a ẹwọ pòre no mu no nso rensà, gye sẹ Jehowa ama osu agu asase so ansà.“ Na Elia ni bea kunafo no dii, na ọtrà ne nkyeñ beseñ afe. Na asikresam a ẹwọ pankrañ no mu no ansà, na ngo nso a ẹwọ pòre no mu no ansà. Na ọsoro siwi mfrihyia abiesà ni fà no, Jehowa kà kyerẹ Elia se: „Koyi wohò kyerẹ Ahab, na mẹma osu atọ agu asase so.“ Na Ahab hu no sẹ ọreba no, ọbọñ no se: „Sẹ wo ne nea ọhaw Israel no?“ Na Elia se: „Enyẹ me na mehaw Israel, na wo ni wo agya fifo, sẹ mogyaw Jehowa mra, na mokodi Baal akyi no ntia. Na afei soma na wonkohyia Israel nyinā mmra Karmel bepọw so, na fa Baal asọfo ahannañ aduonum ni Astarot asọfo ahannañ no kà hò brẹ me.“ Na Ahab yẹ sà.

Na odiyifo no yi nkrofo no nteñ se: „Dabeñ na mobegyae nsem abieñ ntam hinhim? Sẹ Jehowa ne Nyankòpòñ a, munni n'akyi, nanso sẹ ẹyẹ Baal a, munni n'akyi.“ Na nkrofo no ammua no asem biara. Ẹna

Elia kâe se: „Me nkutô ne Jehowa diyifo a aka, na Baal adiyifo de, wosi ahannañ aduonum prekô. Enti mommâ yeñ nantyi abieñ, na wômfa mu bâkô, na wongua, na wômfa ngu nnyentia so, na wômmfa ogya ngu ase, na me nso menye sa; na mominô mo Nyankôpôñ diñ, na me nso memmô Jehowa diñ; na Onyankôpôñ a ôde gya begye so no, na ôno ne Nyankôpôñ. Ëna nkrofo no nyinã gye so se: „Wyie, asem pa ni!“

Ëna Baal asôfo no kum wôñ nantyi no, na wotyetya gu aforemuka so, na wôsaw tya hô kontonkroñ sê nea woye dâ, na wofi anôpa kôpem awyigyinae bôñe bôñe se: „Baal, tie yeñ! Baal, tie yeñ!“ Nanso eye krânanana. Na Elia yi wôñ ahî se: „Montêem denneñ, na Onyankôpôñ neñ; ebia sese oredyeñ biribi hô, ana wadañ nehô kakra, ana sê watu kwañ; ana sê sese wada, en' de obenyañ!“ Ëna wode wôñ ahôodeñ nyinã têtêm, na wode asekañ bobô wôñhó akam, na mogya fifi; — nanso eye krânanana.

Na anadyofâ aforebôbere dui sê nea wôbô asoredañ mu no, Elia si aforemuka, na oyi hô kâ, na ôma wofyie nsu gu nnyentia ni afoe no so, na nsu no ye ôkâ no mâ. Ëna Elia sôree se: „Jehowa, Abraham ni Isaak ni Israel Nyankôpôñ! ma wonhu ne sê wone Nyankôpôñ wô Israel, nanso mene wo abofra, na mede wo asem na eye nneema yi nyinã!“ Na Jehowa ogya fi soro bëhyew afoe ni nnyentia no, na ewyo nsu a ewô kâ no mu no. Na nkrofo nyinã hui no, wode wôñ anim butubutû fam, na wose: „Jehowa ne Nyankôpôñ!“ Na Elia kâe se: „Monkyekyere Baal asôfo no, mommmâ wôñ mu biara nnguañ!“ Na wôkyekyere wôñ, na ôde wôñ kô asubonten Kison hô ma wokum wôñ wô hq. Ëna Elia kô bepôw Karmel atifi kôsre Onyankôpôñ mpêñ asoñ sê ômma osu ntô, na ôkâ kyere n'abofra sê ônkofye po mu sê osu reba ana? Na nea êtoso mpêñ asoñ no, abofra no se: „Fye, osu amuna po mu kakrã sê onipa nsa.“ Na Elia ma ôkôkâ kyere Ahab se: „Siesie

wo teaseenam, na kọ ntẹm, na osu ansiw wo kwañ.“ Na amonom ara osu muna ọsoro tumm, na ọtọe pī.

Ahab ba Ahasia bedi hene na ọyaree no, ọsoma abọfo sẹ wonkobisa Filistifo ọbosom Baal-Sebub sẹ ne hō bẹyẹ no deñ ana? Na Elia kohyia abọfo no, na ọkà kyere wọñ se: „Onyankôpọñ bi nni Israel na morekobisa Ekron bosom Baal-Sebub họ ade ana? Enti Jehowa se: woren-şore wo ketẹ so, na wobewu.“ Na abọfo no sañ ba wọñ hene no nkyeñ se: „Ọbarima bi, n'atāde ñwĩwĩ bi behyia yeñ na ọkà kyere yeñ se: Monkose ọhene se: wobewu!“ Nso ọhene nim sẹ eye Tisbini Elia. Na ọsoma ọsafohene ni ne nnipa aduonum sẹ wonkọkyere no mmra. Na Elia te bepọw bi atifi, na ọsafohene no kà kyere odiyifo no se: „Wo Nyame nipa, ọhene se: si fam bra!“ Na Elia se: „Sẹ meye Onyame nipaa, ẹn' de ogya mfi soro mmehyew wo ni wo aduonum!“ Na eye sa. Na ọhene no soma ọsafohene foforo, na ogya fi soro behyew no ni n'aduonum. Na nea ọtosọ abiesà bae no, ọbẹkotow Elia anim, na ose: „Wo Nyankôpọñ nipa, mesre wo, ma me ni nnipa aduonum yi kra bo

nye deñ wọ wo anim!“ Ẹna Elia si fam, na ọ ni no kọ ọhene nkyeñ, na ose no se: „Sẹ nea Jehowa se ni:

sę woasoma sę wonkobisa Ekron bosom Baal-Sebub hō ade te sę Onyankôpõn nni Israel nti, worenşore wō kẹtẹ so, na wobewu!“ Na Ahasia wui, nso wannyaw ọba bi wō n’akyi.

45. *Elisa.*

Elia nam Nyankôpõn aşem so fa Elisa di n’akyi. Na Elisa hui sę nea Nyankôpõn de mframa ni gya teaseş-nam befa odiyifo Elia kọ soro no, na Elia sunsum ni n’ahôodeñ ba Elisa so. Na Elisa sañ ba Betel wō nea wosore sika nantyi ba no, mmofra bone bi beyi no ahĩ se: „Fro braę, tipae! fro braę, tipae!“ Elisaa anim bere a woto wõn bo ase ni nea wotua bone so kaw no de Jehowa diñ bọ wõn dua, na asisi abieñ fi wuram hō betetew wõn mu aduanañ abieñ.

Babi a adiyifo sùadañ wō hō no odiyifo yere kunafo bi bõn no se: „Me kunu awu, na ọkafo aba sę ọbẹ-

kyere me mmabarima bānu akoye nkoa.“ Na Elisa bisa no se: „Edeñ na wowo wo wo fi?“ Na ose: „Minni biribi ara se ngo pore bakò pe.“ Na Elisa se: „Kò, na kofemfem mpore hunu, na mfem kakrà; na se woba ofie a, to wo ni wo mma poñ mu, na fyiefyie gugu mpore a woakofem no mu amāmā.“ Na oye sa. Na afei okà kyere ne ba se: „Fa pore foforo bre me.“ Na ose: „Ebi nni ho bio.“ Na ngo no to tyae. Na obekà kyere Elisa, na ose: „Koton, na fa tua wo kaw, na nea ebeka no, wo ni wo mma nni.“

Naeman, Siria hene safohempanyiñ no, yare piti. Nso Naeman yere wo afānā bi a wofa no domum wo Israel asase so. Na abofrā no kà kyere n'awurā se: „O! se me wura kò odiyifo a owò Samaria nkyeñ a, ankà obesa ne piti yi ama no.“ Eña Naeman de aponko ni teaseenam ni nneema pī tu kwañ ba Israel asase so, na obegyina Elisa abobow ano. Na Elisa ma wobekà kyere no se: „Kogware wo asubonteñ Jordan mu mpeñ asoñ, na wo hònam beba wo hò bio.“ Na Naeman bo fūi, na ose: „Misusūi se ankà obefi adi aba me nkyeñ, na wabò Jehowa ne Nyankôpoñ diñ, na ode ne nsa akà nea ewò ho, na wasa piti no. Damasko asubonteñ no

nye nkyeñ Israel nsu nyinã ana?“ Na ne mmofra tyū beñ no, na wọkà kyere no se: „Agya, sẹ odiyifo no kà ade kẹse bi kyere wo a, ankà worenye ana? Na menne sẹ ose: guare na wo hò nsañ.“ Ẹna ọkọe, na ọde nehò kọbọ Jordan mu mpeñ asoñ, na ne hònam yee sẹ abofra ketewā de, na ne hò gyaae. Ẹna ọsañ ba Onyame nipa no nkyeñ bẹda no ase, na ọkyekye no nneema, na ose: „Afei mahu sẹ Onyankòpọñ biara nni asase bi so sẹ Israel nkò, na enti gye wo abofra nhyira yi!“ Na Elisa se: „Sẹ Jehowaa migyina n’anim tease yi, merennye. Fa asomdyee kọ!“ Na Elisa abofra Gehasi ani bere sika ni gwetẹ ni ntàde fẹfẹ a ne wura poe no, na otiw Naeman se: „Me wura soma me wo nkyeñ se: Fyẹ, adiyifo mma mmrante abieñ aba me nkyeñ, na ma wọñ gwetẹ talente bākò ni ntàde nsakrahò abieñ.“ Na Naeman se: „Mesrẹ wo, gye talente abieñ!“ Na Gehasi ba ne wura nkyeñ, na Elisa bisa no se: „Gehasi, ẹhẹ na wufi?“ Na ose: „Wo abofra nkọ bābiara ẹ.“ Na odiyifo no se: „Ọbarima no sañ fi ne teaseenam mu behyia wo no, ẹnye me sunsum na ekohui ana? Na ẹbere a wode gye gwetẹ ni ntàde, ni ngotrom ni weintrom ni ana? Enti Naeman piti no beyẹ wo ni wo asefo dāpem.“ Na ofi n’anim họ rekọ no, na piti ayẹ ne hò fita.

Ọkò bi a Israel hene ni Siriafo kòe no mu na odiyifo Elisa kà nea wọyẹ wọ Siriafo nsram nyinã kyere Israel hene no. Ẹna Siria hene soma dọm kọ Dotan krow mu, wọ nea odiyifo no wọ họ no, sẹ wọnkọkyere Nyame nipa no. Na Siriafo no kotya krow no hò hyiae anadyo, na Onyame nipa no abofra sọre anọpa tutu na ohu dọm no ni aponkọ ni nteaseenam no, ọtẹm se: „Ao, me wura, deñ na yẹbẹyẹ?“ Na obua no se: „Nsuro, na wọñ a wọkà yeñ hò kyeñ wọñ a wọkà wọñ hò.“ Ẹna Elisa sọree se: „Jehowa, bue n’ani na onhu!“ Ẹna Jehowa bue abrante no ani, na ohui, na fyẹ, ogya aponkọ ni nteaseenam ayẹ bepọw no so mǎ na atya Elisa hò ahyia.

„Wõñ nyinã nyẹ sunsum somfo a wõasoma wõñ sẹ wõnkõsom wõñ a wobenyà nkwàgye no ana?“ Hebr. 1, 14.

46. *Asiria nomumfa.*

Ahab akyi no ahene dumieñ na ebeki abusùakū du no ahemmañ no so, na wodi ade a wõnkyẹ. Ọbākò kum ne yõnkò a, na wadi n'ade, nanso musu wò asase a wõñ ahene sakrasakra dā so. Siriafo tā ba họ, na wòbẹfò wõñ, na wòsẹe asase no. Na adiyifo asẹm a wòde tu nkrofo no fo no nso, emu yẹ deñ na ẹyẹ hù, na nkrofo no de, wòmpe afutu, na wòde wõñ ti rehyẹ abosonsom ni boneyẹ mu korā. Na afei Siriafo a wòyẹ kòpẹfò a wõñ hò yẹ deñ no bae, na wòbẹbrẹ ọmañ no ase, na wogyẹ wõñ họ tow. Israel hene Hosea sua kyerẹ Asiria hene Salmanaser, na akyiri no wanni ntam no so. Ẹna Salmanaser de dọm ba Israel so sẹ mfra-ma bone, na wòsẹe Samaria, na wòfa abusùà du no kọ Armenia ni n'asase a odi so no so bābi. Wòfrẹ yi se Asiria nomumfa. Nnipa no kakrā bi na ọma wòka họ. Na nea wòfa nkrofo no họ no, Salmanaser ma nnipa fi Siria ni Mesopotamia ni nkrow bi so bẹtrá amamfò no so; na ọsofo bi bae, na ọbẹkyerẹ wõñ sẹ nea wonsure Jehowa. Abusùakū du no ahemmañ no totya ni. Na Israelfo kakrāa ẹkae no ni abosonsomfo a wòbẹtrá họ no frafrae, na wõñ mu na Samariafo fi.

47. *Odiyifo Jona.*

Asiriafo po, Nyankòpõñ soma odiyifo bi fi Israel kọ wõñ nkyẹñ. Wõñ ahenkrow kẹsẹ a wòfrẹ no Niniwe no yẹ fẹ, na ade wò mu; nnansà na wòde tya hò hyia. Na Jehowa ká kyerẹ Jona se: „Sọre kọ Niniwe krow kẹsẹ no mu, na kọtêem wò họ kyerẹ wõñ, na wõñ bone adu m'anim.“ Na Jona antie Jehowa asẹm no, na ọfa ọkwañ bi so guañ kọ po mu. Na Jehowa ma mfra-ma kẹsẹ bi ba po no so, na wosuroe sẹ hyeñ no re-beyera. Na worehu amane no, nnipa no nyinã frẹfrẹ wõñ anyankòpõñ, na wòtotow aguade a ẹwọ hyeñ no

mu no gui na hyeñ no aye hare. Na Jona de, wakoda hyeñ no ase. Eña hyeñ no mu panyiñ no beká kyere no se: „Woda aye deñ? Sore, na fre wo Nyankôpôn!“ Eña wosese wôñhò se: „Momma yemmo ntonto, na yenhu nipa kô a ne nti bone yi ba yeñ so yi.“ Na ntonto no bô Jona; na ôkâ kyere wôñ se: „Montow me nkyène po mu, na ebedyo ama mo.“ Eña wosore Nyankôpôn se: „Jehowa, onipa yi kra nti mmâ yennsee, na mfa mogyaa yedi hò bem ngu yeñ so!“ Na wotow Jona kyène po mu, na po no dyoe. Eña nkrofo no suro Jehowa pî, na wôbô aforé ma no, na wôhye no bô. Nanso Jehowa asiesie apatâ kесе bi, na omene Jona, na Jehowa fyе no so. Na nnansâ awyia ni anadyo no, apatâ no kôfe no to mpoano. Na Jehowa kasa

kyere Jona bio se: „Kô Niniwe krow kесе no mu, na kôkâ asem a mekâ makyeré wo no kyere wôñ.“ Eña Jona kô Niniwe, na ôkôtêm wô abonteñ so se: „Aka adaduanañ pе na Niniwe abô!“ Na nkrofo no gye odiyifo no asem no dii, na wosuroe, na wodi muada, na wofurafura awyere, na ohene no yi n'ahentâde no gu hõ, na oma wopae sе onipa ana sе aboa biara nnni fyē, na wôñ nyinâ ntêm mfre Onyankôpôn, na womfi wôñ kwammone no so, na Onyankôpôn adañ n'abufû no, na wansеe wôñ. Eña Onyankôpôn hu wôñ môbô, na

wanseẽ wõñ. Na Jona hu Nyankôpõñ ayamyiye no, ne bo fũ, na okâe se: „Eye ma me mom sẹ mewu kyẽñ sẹ mete hõ yi.“ Na ofi krow no mu hõ kosi sesewa bi wõ krow no anim, na otrâ ase sẹ ọbẹfyẹ dekòde a ẹbẹyẹ krow no. Na Jehowa ma adedenkruma fifi anadyo, na ade kyêe no ẹyẹ oñyini ma Jona, na adedenkruma no yẹ Jona fẹ. Na ade kyêe no na Onyankôpõñ ama aboã bi abesẹe adedenkruma no, na ẹpoe. Na awyia fii no, ẹhyehye Jona atifi, na ọpẹẹ owu bio. Ẹna Onyankôpõñ kâ kyere Jona se: „Eye sẹ adedenkruma yi nti wo bo fũ ana?“ Na ose: „Eye sẹ me bo fũ de kosi wu mu!“ Na Jehowa se: „Wo de, wuhu adedenkrumaa woanyẹ hò adyuma na ẹnyẹ wo na woma efifi na efifi anadyo koro na ẹsẹee anadyo koro no mọbọ, na me de, minnhu Niniwe krow kẹse a nnipa ọpeha ni ọpeduonu a wonnim nifà ni benkum ni mmoa bebrẽ nso wõ mu no mọbọ ana?“ —

48. *Juda ahene a wodi akyiri.*

Ọmañ no mu mpāpaem no akyi no mfrihyia ahas̄ aduṣoñ abieñ mu no, ahene aduonu na ẹbẹtrâ Dawid ahengua so wõ Jerusalem, na Juda mañ kye kyẽñ abusùakū du no de mfrihyia ọha. Na Dawid asefo no mu mpo ahemmone dṣò kyẽñ ahẹmpa, na nnipa paa wote sẹ Josafat ni Hesehia ni Josia diñ hyereñ wõ nsem yi mu te sẹ akaneaa ẹhò yẹ nâ wõ sũm kusũ mu.

Ahas si afọremuka ma Baal wõ Jerusalem abõntẹñ so, na ọma wõtoto Jehowa fi no mu, na Onyankôpõñ asọredañ no yẹ sẹ ọdañ bi a ne wura awu na wọrebetõñ. Ahas nipa bone no ba pa Hesehia dọ Jehowa, na ohịe Jehowa asọredañ no bio, na oyi abosom a ẹwọ Jerusalem kogui; awyowa wõ no nso a Mose ma so wõ sare so no wõ mu bi. Na Hesehia kyerew nhõma kohyia abusùakū du no nso, sẹ wõnsañ mmra wõñ agya nom Nyankôpõñ nkyẽñ, na wommedi tyam nnapa no wõ Jerusalem. Ne bere so na Asiria hene Sanherib a odi Salmanaser ade no soma ne safohempanyiñ ni dọm, na

wòbẹ́fá Juda nkrow a ẹ́yẹ deń nyinǎ, na wòbẹ́bọ Jeru-
salem hò nsra. Na oyi Nyankòpọ̀ń a ọ́tease ahí no,
Hesekia sunsũane n'atáde mu, na ọ́sọre Israel Nyankò-
pọ̀ń. Ẹ́na Jehowa bọ́fo fi adi kokum Asiriafo nsra mu
nnipa ọ́peha ọ́peduótyeanum anadyo bakò, na ade kyée
no, na afunu nkutò na ẹ́boaboa hò. Ẹ́na Sanherib sań
kọ Niniwe. Ẹ́bere no ara mu na owuyare bọ Hesekia.
Ẹ́na odiiyifo Jesaia kọ ne nkyeń kọkà kyere no se: „Sie-
sie wo fi, na wobewu!“ Ẹ́na Hesekia de nusu frẹ Je-
howa se ọ́nto ne nna so mmá no. Na Jesaia fi ahemfi
rekọ no, Jehowa ká kyere no se: „Sań kọ Hesekia
nkyeń bio, na se no se: Jehowa se: Mate wo asọre no,
na mahu wo anim nusu no, na mede mfrihyia dunnum
mato wo nkwa so.“ Ẹ́na Jesaia kyere no se ọ́mfa ọ́dọ-

ma nye adru mfám ne pọ́mpọ no so, na nnansà pẹ,
ọ́hene no hò yẹ no deń, na ọ́kọ Jehowa fi kọda no ase.

Na Hesekia ba bone Manase bedi n'ade na odi hene
kyeń mfrihyia aduonum no, ọ́sẹ nneema pa a n'agya
aye no nyinǎ, na ọ́de mań no sań kọsom abosom bio.
Na ọ́bọ akwakwará no, wọde no to nkonsonkonsoń
mu kọ Babel. Na ọ́brẹ nehó ase wọ hò no, Nyankò-
pọ̀ń tie n'asọre, na ọ́ma ọ́sań ba ne mań mu bio, na
obeyi abosom a ẹ́wọ Jerusalem. Na Manase ba Amon

de, ọyẹ bone kyeñ wõñ a wodi n'anim nyinã, na enti wankyẹ; mfrihyia abieñ pẹ na ne nkoa kum no, na ne ba Josiaa wadi mfrihyia awotye pẹ no di n'ade. Na Josia yẹ nea ẹtẹ wọ Jehowa anim, na ọnam n'agya Dawid kwañ so. Odi hene mfrihyia awotye no, ọyẹ abofra de, nanso ofiase fyefyẹ Onyankôpõñ akyi kwañ; na odi hene mfrihyia dumieñ no, na oyi abosom a ẹwọ Jerusalem ni Juda nyinã, na ọma wọsesẹw Jehowa fi. Na wọrepra asọredañ mu họ no, wohu nhôma bi a ẹyerae wọ Manase bere so na wõñ wyere afi no, ẹne anyamesẹm, Mose mra nhôma no. Na wode bae bẹkenkañ wọ ọhene no anim; na ọtee no, atẹtẹtẹ a ẹwọ mu no yẹ no hù ni ahodyiriw, na osunsũane n'atade mu. Na Onyankôpõñ ma odiyifo bea bi a wofre no Hulda bẹkà kyere ọhene no se: „Wote asem a Nyan-kôpõñ akà wọ ha yi hò na wo kôma aye merew na woabre wohò ase nti, wode wo bẹkọ wo da mu wọ asomdyee mu, na wo ani renhu bone a mede meba ha yi no biara.“ Na afei Josia bọ mọdeñ kyeñ kañ no, na osiesie Israel nneema nyinã sẹ nea Mose mra no se. Na ofre ne mañ nyinã hyiam, na ọma wọkà nhôma no mu nsem no nyinã kyere wõñ, na ọhene no ni ne mamfo nyinã pame wọ Jehowa anim. Ọbọ mọdeñ ara ma ẹboro Juda hye so po, na okobubu aforemukaa ẹwọ Betel no, na ọma wokoyi nnompe a ẹwọ da mu, na wọhyew wọ aforemuka no so, sẹ nea Onyame nipa no kae wọ Jerobeam bere so no. Na Josia wui no, asempa no to tyae. Ne mma bānu ni ne nena nom bānu bẹtrá ahengua no so wọ Jerusalem mākò mākò; na ankyẹ na wotutu wõñ nyinã so, na wohu nsenkyerene pī sẹ atemmu da no rebeñ.

49. *Adiyifo.*

Nsenkyerene yi káfo ni asekyerefo ne adiyifo. Wõñ nsem a wọkà kyere nkrofo no, yehu wọ anyamesẹm nhôma mu. Wõñ adyuma ne sẹ wọkyere nkrofo no Nyankôpõñ hò nyansa, na wosiw nnebone a ẹtā fi ahene

ni asofo ankasa mu po ano. Nyankôpôn yi sã nnipa no bi fi abusûakû du no mu sê oyi binom fi Juda, na oyi binom fi nkoa mu sê nea oyi fi adehye mu. Jesaia ni Daniel fi ɔhene abusûa mu, na Jeremia ni Heseziel fi asofo mu; Elia ni Elisa ni Jona ni Mika fi mamfo no mu, Amos de, ɔyɛ nantiyifyeɔ. Bere bi a Babel mañ ye ketewã no, odiyifo Jesaia hye ne sô a ɛrebɛsô ni ne nkônim a erebedi ni ne sêe a Persia hene bi a wɔfrɛ no Kores bɛsɛe no hô nkôm. Jeremia kã Jerusalem sêe a Kaldeafɔ bɛba abɛsɛe no, nso ɔkã mfrihyia kô a Jerusalem bɛda hɔ sê amamfô. Mfrihyia aduonu abiesã na ɔde kã adyenesakra asɛm kyerɛ wɔñ, na ɛno akyi no, Nyankôpôn kyerɛ no sê afei atemmu no abɛñ, na wɔrebɛfa Judafo nnomum akɔ Babel, nanso mfrihyia aduɔsoñ akyi no wɔbɛsañ aba Kanaan asase so bio. Wofiasɛ fa wɔñ nnomum kɔ Babel mfrihyia dumieñ ansã na wɔresɛe Jerusalem. Na wɔñ a wɔfa wɔñ kɔ hɔ kañ no susûi sê aka kumã na Babel asɛe na wɔasañ aba bio. Na Heseziel a ɔwɔ wɔñ mu no kã kyerɛ wɔñ sê bere a wɔde bɛsañ nnui ɛ, na mom aka kumã sê wɔñ a aka Juda no, wɔakosoa wɔñ aba ha bi. Na wɔannye no anni.

Adiyifo mme a wobubui no, ɛhò hia. Da bi Jeremia kãe se: „Sê wɔyɛ asankaa emu ayɛ fi a wɔhohoro mu na wɔdañ butû hɔ no, saara na wobebutû Jerusalem.“ Da bi nso ɔkãe se: „Mekɔ ɔñwèmfo fi na ɔreyɛ n’adyuma wɔ afiri mu; ɛna ade a ɔñwène no hòno wɔ ne nsam, na ɔbɔ no tɔw bio, na ɔde ñwène ade foforo a ɔpɛ. Jehowa se: O Israel fifɔ, mintumi nyɛ mo sê nea ɔñwèmfo yi yɛe ana? Sê nea dɔte wɔ ñwèmfo nsam no, saara na mo nso mowɔ me nsam.“ Da bi nso Jeremia tɔ ahina wɔ ñwèmfo nkyeñ, na ɔkɔ Israel mpanyimfo ni asofo mpanyiñ anim, na ɔde ahina no fye fam, na ɛbobɔe, na ose: „Sê nea asafo Jehowa se ni: sê nea obi bɔ ahina na wɔpempam a ɛnye yiye no, saara na mɛbɔ mañ yi ni krow yi, na Jerusalem abañ ni ahemfi bɛsɛe, efisɛ atifi na wɔahyew hùam ama

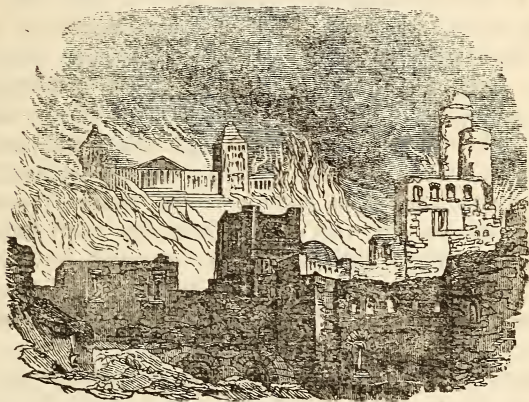
osoro asafu nyinã na wofayie nsã agu họ ama wõn abosom ntia.“

Na nsem a adiyifo no kekãe bebrẽ ne agyenkwa baa orebẽba no. „Ono na adiyifo nyinã di ne hõ adanse.“ Wokãe sẹ obefi Dawid abusua mu, sẹ Onyankopõn ba neñ de, nanso ọbẹdañ nehõ nipa ba, na wawo no wọ Bethlehem, na wayẹ papa bebrẽ wọ asase so, nanso obehu amane bebrẽ, na obewu ama yeñ. Nanso wokãe sẹ ọbẹsore bio akọ soro, na wafyie Sunsum kronkron aguhonam nyinã so.

50. *Babel nomumfa.*

Sẹ Judafo no gye di ọ, sẹ wọannye anni, ọ akyiri no wohui sẹ adiyifo asem a wokãe biara anyẹ kwa. Kaldeafo atrimodeñfo no bae, na wọbẹsẹ Jerusalem krow fẹfẹw no, na ẹyẹ amamfọ. Eyi mu po Nyankopõn atemmu no bae nkakrankakra. Nea ẹyẹe kañ ne sẹ Kaldeafo hene Nebukadnesar ma Juda yi tow, na ọkyere ọhene Jehoiakin ni ne mamfo mu akọfofo ni mpanyimfo ni atomfo ni adyumfo pedu kọ Babel. Na osi ọhene foforo wọ asase no so, na ne mañ no kodu mfrihyia du bio. Ẹna ọhene a wọfrẹ no Sedekia no fyefyẹ sẹ okogyẹ Misrifo adom, na ọ ni Nebukadnesar akọkọ. Ẹna Kaldeafo dom ba asase no so sẹ nsu a ayiri. Ẹna Judafo pere wõn krow no mfrihyia abieñ;

wọtya wọñ hò hyiae no, ọkọm bae sẹ mpo nà nom kum wọñ mma di. Na afei dọm no bru kwañ bi fa mu kọ krow no mu, na Sedekia reguañ no, ọkọtọ adọm-firaw. Ẹna odiiyifo Hesekiel asem a ọkàe wọ no hò no bam, sẹ ọbẹkọ Babel akowu wọ họ, nanso orenhu asase no: Kaldeafo no tutu n'ani, na nea ohui akyiri ne sẹ wokum nankasa ne mma wọ n'anim; na afei wọde no kọ Babel. Jerusalem krow no ni asọredań no de, wọfome na wọhyewe, na wọde asoredań mu nneęmaa ne

bo ye deń no kọ Babel, na wọde kogu Bel asọredań mu. Na nea wọde apám adaka no kọe no de, obiara nnim. Na wọde nkrofo no kodua Babel mań no fà bābi, na wọpetẹe sẹ ntẹtẹw wọ mframa anim, sẹ nea adiiyifo no kàe no. Gye mpanyiń no mu kakrā bi a Nebukadnesar de n'ani to wọñ anim ni ahiafo a onim sẹ wontumi nyẹ biribi no na ogyaw wọñ wọ Juda asase no so họ. Ọpanyiń a ogyaw no wọ mu ne Gedalia, ọno na Babel hene no de no di Juda amrado. Na ankyẹ na Judafo no kum nipa pa no. Odiiyifo Jeremia de, Nebukadnesar ma no hò kwañ sẹ ọntrá asase no so họ, na ọkyerẹw ne nkọmọdi nhóma wọ Jerusalem amamfọ so.

51. *Daniel.*

Mommmâ yennsusû sê Judafo nnomum a wôwô Babel no, wôde wôñ mae sê wôñhyê wôñ so korâ ana sê wônyê wôñ nkoa. Wonya asase wô hò, na wôde wôñhò sê Kaldeafo ankasa, nanso wotumi di mpanyiñ sê wôñ ara. Nebukadnesar ankasa paw mmrantewa no bi, na ôma wôkyerê wôñ nyansa. Wôñ mu binom ne Daniel ni Sadrak ni Mesak ni Abednego. Wosusûi sê adu-
aã a wôde fi Nebukadnesar poñ so brê wôñ no, wodi a, eýe bone, na wôsrê nea ôfyê wôñ so no sê ômmâ wôñ kwañ na wonni afum aduañ nkutô, na nea wôde bénom wein no, wôde bénom nsu. Na sâa wôyê yi nti Nyankôpoñ hyira wôñ, na ôma wôñ hò yê deñ na wôyê fê kyeñ wôñ yonkô nom; na daa wôde wôñ kôkyerê ôhene no dui no, wohu wôñ sê wôkyeñ wôñ mfêfo nyinâ nyansa ni adyempa, na wôkoyê ôhene no mmofra no bi. Ëno akyi no ôhene ma wôñ mpanyiñ-
ñyuma, na wonya nidi, na wotumi yê wôñ nkrofo yiye, nanso wotumi ma Onyankôpoñ nokware no trêw wô abosonsomfo no mu. Nanso sôfyê a eýe deñ ba wôñ so ansâ.

Asade bebrê a Nebukadnesar de fi amañ pî so aboa-
boa ano wô ne krow no mu no, ôma wôde bi yê sika honi a ne tenteñ si basafâ aduosia. Daa worebeyi honi no adi no, ne mpanyimfo nyinâ behyiae. Na sêñ bi têtêm se: „Mo mamfo ni nkrofo ni mo a mufi kasa biara mu nyinâ, muntie! Sê mote sê wôhyeñ mmeñ ni ntrobênto, na wôkâ nkyêne, na wôbô asânkû ni adawurum ara pê a, monkotow nsôre sika honi a ôhene Nebukadnesar de asi hò yi; na obiaraa wankotow ansôre no no, wôde no bêtow ogya fônônô mu.“ Sadrak ni Mesak ni Abednego yê mpanyimfo nti, etya sê wôñ nso wôba hò bi; nanso wowyie asôre no ara pê, na wôkôtôtô wôñ ano ma ôhene sê nnipa no nyinâ de wôñ anim butubutû fam resôre no, na wôñ de wogyinagyina hò. Ëna Nebukadnesar hyê sê wôñkôfrê wôñ mmrê no, na

obisa wõñ se: „Ewom se monsom me Nyankôpõñ na monsoṛe me honi a mede masi hõ yi ana? — Na Onyankôpõñ a obetumi agye mo wõ me nsam ne hena?“ Eña wobua no se: „Yẽñ Nyankôpõñ a yesom no no, obetumi agye yẽñ wõ gyafõnonõ no mu, na obetumi ayi yẽñ wõ wo hene nsam. Na se ẽnte sa nso a, yerensoṛe wo sika honi a wode asi hõ no.“ Eña Nebukadnesar bo fũ pĩ, na ọhyee se wõmmâ fõnonõ no nno mpeñ asoñ nkyeñ se nea ẹdõ dā no. Na wõkyekyere nnipa bāsā yi ni wõñ ntāde ni wõñ mpaboa ni wõñ nkyew ni wõñ nneema nyinā, na wode wõñ kogu gya fõnonõ no mu. Na ogya no dẹw framframfram, na ẹhyew nnipaa wode wõñ kogu mu no po, na nnipa bāsā no de hama no fyefye gya fõnonõ no mu. Eña ọhene no de ahodyiruw soṛee kâ kyerẽ ne mpanyimfo no se: „Enye nnipa bāsā na yekyekyere wõñ de kogu gya no mu ana? Na monfyẽ, mahu nnipa bānañ a wõasānsāñ wõñ nenam ogya no mu, na wõanhyew, na nea otoso anañ no te se Onyankôpõñ ba bi!“ Eña Nebukadnesar tyũ kọ gya fõnonõ a adọ no ano, na ọkāe se: „Sadrak, Mesak ni Abednego, mo a moye Onyankôpõñ kесе mmofra, mumfi adi mmra!“ Na wõbae no, na wõñ ñwi bākõ pẹ anhyew, na wõñ ntāde ansakra, nso owusiw mmõñ wõñ hò. Na Nebukadnesar se: „Nhyira nkā Sadrak ni Mesak ni Abednego Nyankôpõñ a ọsoma ne bofo na obegye ne mmofraa wode wõñhõ ma no no.“ Na ọma wõpae wõ ne mañ mu nyinā se: „Obiaraa ọbẹkā Sadrak, Mesak ni Abednego Nyankôpõñ hò asemmone no, wobekum no.“ Na ọhene no ma nnipa bāsā yi yẹ kесе wõ ne mañ mu hõ.

Se nea Nebukadnesar ma Daniel nya nidi kесе wõ ne mmrantebere mu no, nea odi n'ade Belsasar ma ẹkyeñ sa; na nea ọma onya bebrebe ne ọhene Dario a ofi Media; ọno na obu ne mañ no mu abupeñ abiesā, na ọma odi bākõ so, na osusũi se ankā ode no besi mañ no nyinā so. Na Daniel anuonyam a onyae no yẹ mpanyimfo no tañ, na wõpẹ se wotu no so. Na

wonnyâ ne hô așem bi sê ne Nyankôpõñ som no hô nkutô. Enti n'atamfo no kotu ɔhene no agyina sê ɔnhye mra sê adaduasâ mu na obiaraa obebisa Onyankôpõñ ana sê ɔbosom bi ana sê onipa bi biribi kâ ɔhene hô no, wode no beeto agyata amôa mu. Na Daniel de, ɔkoso ara sɔre Nyankôpõñ da koro mpeñ abiesâ, sê nea ɔye dâ, na wahie ne mfensre a ekyere Jerusalem no. Na enti amonom ho ara n'atamfo kotôtô n'ano ma ɔhene. Ankâ ɔhene no pe sê ogye no, na ne mraa wahye no nti no wɔhaw no sê ɔmfa no nto agyata amôa no mu. Na ɔhene kâ kyere Daniel se: „Wo Nyankôpõñ a wosom no dâ no nnye wo!“ Eña ɔhene de nankasa peɛa sɔ amôa no ano, na ɔko ne fi, na da no wannidi, na anadyo no nso wanna korâ. Na ɔsɔree anɔpa tutututu ko agyata amôa no ano ntɛmntɛm, na ɔde awyerẽhõ nè tɛm se: „Daniel, Nyankôpõñ a ɔtease abofra, wo Nyankôpõñ a wosom no dâ no atumi agye wo wɔ agyata no mu ana?“ Na Daniel buae se: „Me Nyankôpõñ aso-

ma ne bofo, na wabemûamûa agyata no ano, na wɔanye me fyẽ.“ Na afei ɔhene bo to ne yam, na ɔhyee sê wonkovi Daniel wɔ amôa no mu, na wɔmfa wõñ a wɔtôtô n'ano no nkogu mu. Na wode wõñ kogu mu, na wonnyâ nnu fam no, na agyata no tetew wõñ pasâ. Eña ɔhene Dario ma wɔpae wɔ ne mañ mu se: „Me mañ

mu nnipa nyinã nsuro Daniel Nyankôpõñ; na ogyefo ni boafô ne no, na oye nsenkyerene ni ahôyerawde wô soro ni fam.“

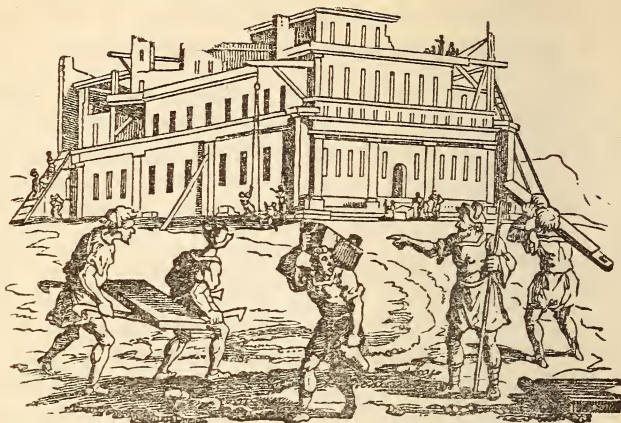
52. *Wôkyekyere Jerusalem foforo.*

Wôşee Jerusalem mfrihyia aduosoñ no, na Persia hene Kores di Asiria, Media ni Babilonia hene. Afe a odi mu hene no ara na oma wôkâ kyere Israelfo a wôwô ne mañ mu nyinã se wôwô hô kwañ se wôsañ kô wôñ ankasa asase so kosiesie wôñ krow ni asoredañ no bio. Ne mraa ohyee no mu okâe se: „Jehowa, osoro Nyankôpõñ, ahye me se minsi dañ memmâ no wô Jerusalem; enti ne nkrofo no mu biara, ne Nyankôpõñ nni n'akyi, na onkô Jerusalem, na onkosi n'asoredañ wô hõ.“ Nanso ode sika ñnyinne mpemnum ahannañ a wode fi asoredañ mu kô Babel no ma Israelfo no. Na obiaraa ne wyere amfi Jerusalem no sim sañ kô ne krow mu. Na Judafo ni Israelfo bebrê a wôakotrâ Asiria ni Babilonia de, wôanya wôñhò wô hõ, na enti wômpe se wôsañ ba Jerusalem, na abusua opeduanan abieñ pe na wode wôñhò bô osôfopanyiñ Jesua ni Dawid asefo bi a wôfre no Serubabel hô, na wôba Jerusalem amamfô so.

Nea woyee kañ ne se wôsi Jehowa aforemuka no, na wofi n'asoredañ no ase. Na asôfo no de mmeñ gyina hõ yi Jehowa aye, na nkrofo no nyinã huroe keşe se wôafi Jehowa dañ no ase nti. Na wôñ mu mpanyimfo a wohu kañ asoredañ no na afei wohu ketewâa wofi ase foforo yi no sù; na mmrante a wôñ bo atô wôñ yam gyegyegye no ni mpanyimfo no sù no nyinã frafrae.

Ankâ Samariafo pe se wô ni Judafo si asoredañ no, na Judafo ampene: na enti woye biribiara se wôñ adyuma no beşee, na wôkôtôtô wôñ ano ma ohene Kores ni n'adedifo Ahasweros (Kambises) ni Artasasta (Smerdes) ni Darius (Histaspis). Na amane bebrebe a wohu wô wôñ adyuma no hô yi, odiyifo Hagai ni Sakaria boa wôñ, na wotu wôñ fo na wôhye wôñ baniñha. Ohene

Darius ma hô kwañ nti, wowyie asqredañ no si, na wode fêw kесе dyira mu.

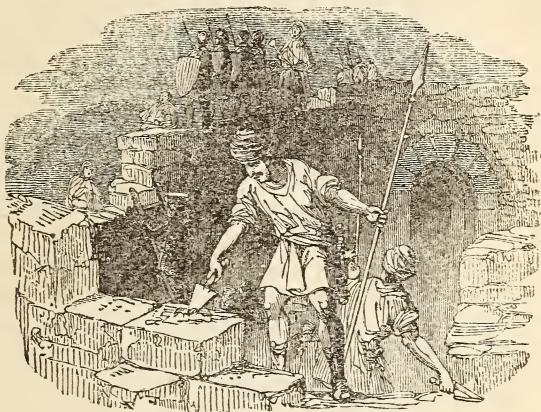

Persia ahene no mu pī pē Judafo așem. Nea okyeñ wõñ nyinã ahantañ a wõfrē no Ahasweros (Kserkses) ware Judani bea bi a wõfrē no Ester, na obea no nti oyē Judafo a ewo Persia mañ no mu no yiye. Ester n'agya ne nua Mardekai koyi apâm a wopâme sē wobekum Ahasweros no adi kyere ohemmea no; na n'akatuaa onyae kañ ne sē wode ne diñ hye ohe ne amansēm nhôma no mu nkô, na mfrihyia kakra bi tyam no, wokokae ohe ne no, na ode no di panyiñ kесе wō Persia mañ nyinã mu, na ne nti nso ne nkrofo no nya ahôtô.

Ohe ne Artasasta (Artakserkses) soma Esraa oyē osqfo ni kyerewfo ba Jerusalem, na ode asqredañ mu nneēmaa ekae no fi Babel ba Jerúsalem, na obesiesie onyamesom ni asqfodyuma ni oman mu mraa wõñ agya nom yee kañ no pepēpē wō Jerusalem.

Eyi akyi no Artasasta panyiñ bi a okura ne kruwa a wõfrē no Nehemia srē no sē ommâ ommra Jerusalem; na obedi amrado wō hō, na obeto Jerusalem afasusiñ

no; na wosi asọredań ni adań pī de, nanso krow no hò da hò. Na afei Samariafo ni Judafo atamfo a ẹkà hò haw wọń bio, na wọpẹ sẹ wọ ni wọń rebẹkò abrań so; na enti wọreto fasu no, nnipa no fà kura wọń mpeaw ni akòde ginyinagina hò rewyẹń, na wọń a wọreyẹ adyuma po nyinà sesẹ wọń nkrante; wọde wọń nsa bākò

reyẹ adyuma, na wọde wọń nsa bākò kura akòde; na enti wọń atamfo no antumi amma.

Nehemia di amrado wọ Jerusalem no, wannye hò akatua biara, na mom ọbọ nnipa oha aduonum akọńha-ma wọ nankasa ne poń so dā. Wọń nso a ahia wọń no, ọkyẹ binom ade na ọfẹm binom sẹ nea nankasa betumi. Wanyi nehò amfi adyuma ni haw biara mu. Nankasa nkoa fra nkrofo no mu na wọto Jerusalem hò afasu no. Nankasa ade a ọyẹe yi nti ẹma ọmamfo no mu mpanyimfo ni adefo nso de ahiafo ade a wọde asisi wọń nwowa no kọma wọń, na wọde akaw no kyekyẹ wọń.

Nnipaa wọte sẹ Ezra ni Nehemia na ehia Israelfo no wọ bere a wosiesie wọń mań no mu ansà na no-kware sesẹwfo bae; ọne nea Jehowa nam ne diyifo Malaki so kà ne hò asem sẹ: „Fyẹ, męsoma me bọfo

na wasiesie me kwañ wọ m'anım. Na mpofirim na Owuraa mofyefyẹ no no bẹba n'asọrefi họ, na apâm bọfo no a mope no no, fyẹ, ọreba; asafọ Jehowa na wakâ!

Israel, Nyame mañ!
Monkosi n'asọredañ!
Sẹ nea Jehowa pẹ neñ.
Mo a moyẹ ne mmofra,
Monkohyia nhyẹ mohò deñ,
Na munsim nkọ Jerusalem.
Nyame nso kâ mo hò;
Nankasa bẹtrâ mo nkyeñ.

Wọkâ sã ne nso
Frẹ nokware Kristofo.
Na asọrefi a nna no
Israelfo sii no,
Jesu ankasa ba họ de,
Nanso Romafo sẹe no pasā.
Na Kristo gyidifo
Yẹ ne fi a ẹnsee da.

Apâm dedaw mu nsem nkekâhò.

Mfrihyia ahannañ aduọtye abiesâ tyam wọ asọredañ no siesie ni Kristo ba ntam, sẹ nea Daniel hyẹ nkọm no. Bere yi mu no ẹtọ dabi a Judafo hò tọ wọñ, na ẹtọ dabi nso a wohu amane.

Aleksander kẹse no (Grikia hene a ọbọ Persia ọmañ no) di nokware Nyankôpọñ asọrefi no ẹni n'asọfo no ni, na ẹyẹ n'asafohene no ñwonwa; nanso ọyẹ Onyankôpọñ nkrofo no yiye. Ne wu akyi no n'asafohempanyiñ

mu bākô Ptolemeo a odi Misraim hene bedi Juda asase no so, na ọde Judafo mpem bebrē kọ Misraim. Ne baa odi n'ade no dọ Judafo no na ọyẹ wọn yiye, na ọfyerẹ sika pī ma wọkyerẹ anyamesẹm a wọakyerẹw wọ Hebri kasa mu ase wọ Helenifo kasa mu.

Wọsom Misraim ahene bẹboro mfrihyia ọha no, wọba Siria hene Antioko tumi ase. Ono na ọde nnādā ni atẹtẹtẹ ma Judafo no mu mpem bebrē kọsom abosom. Na wọn mu pī de, wọpẹ sẹ wọhaw wọn de ko wu mu mom na wọasọre nkwa pa sọre kyeñ sẹ wọbẹkọ akọsom abosom. Ebere no mu no, Makabifo abusua kẹse a wọbọ Jehowa hō mọdeñ na wọyẹ nam yi wọñhō adi wọ Judafo mu, na wogyẹ asase no fi ananafo nsam. Nanso wontumi ntrā wọñhō ase, na enti wọde wọñhō kọbọ Romafo hō, na akyiri no Romafo nya hō kwañ sẹ wọde towyi ba Juda, na wọma amrado bedi asase no so. Edomni Herode a ọwọ diñ sẹ ọyẹ ọhene na obedi mañ no so, nanso ọwọ Romafo ase. Ọyẹ onipaa onim nyansa na ọyẹ nam, nanso ọyẹ otrimọdeñfo. Wọn a wọhoahoa no frẹ no nea ọhyẹ Dawid ahengua anañ mu, na gyidifo de, ẹyẹ wọn awyerẹhō sẹ ọmamfrani di wọn so na ahempoma afi Juda nsam. Nanso wohui sẹ ẹyẹ sẹnyerene sẹ agyenkwā no a wọn agya Jakob kae sẹ wyiase amañ de wọñhō bẹbọ no hō no reba.

Malaki akyi no odiyifo biara anyi nehō ammekā awyerẹkyekyesẹm ankyerẹ wọn bio. Na enti ẹma wọn aní gyina Dawid ba no a wọhyẹ ase a wọfrẹ no Mesia (ọne nea Jehowa asra no) no pī, na wọn aní da so sẹ ọbẹba abẹhyẹ Dawid ahengua anañ mu bio na wapam Romafo afi asase no so. Nanso wamma sa; etya sẹ wosua no foforo bi, sẹ nea Jehowa asẹm a odiyifo Jesaia akā ato họ dedaw no se: „M'adyene nyẹ mo adyene, na mo kwañ nte sẹ me kwañ; na sẹ nea ọsoro ware kyeñ fam no, saara na me kwañ ware kyeñ mo de, na m'adyene kyeñ mo de.“

II. Apâm foforo mu nsem.

1. *Nyankôpõn bofo Gabriel ba Sakaria ni Maria nkyeñ.*

Judaea hene Herode bere so no, ɔsofo pa bi a wofre no Sakaria ni ne yere a wofre no Elisabet trá Juda bepɔw so. Wõn bãnu no nyinã tẽe wɔ Nyankôpõn anim, na wɔanyin, nanso wonni ba, na wobu yi sɛ ɛyɛ aniwude wɔ bere no mu. Na ɛbae sɛ adu n'asafokũ so na ɔreyɛ n'asofodyuma wɔ asɔrefi wɔ Jerusalem no, ɔkɔhyew hũam wɔ asɔredaɗ asa kronkron no so. Na Owura bofo beyi nehô adi kyere no wɔ hɔ, na ɔkã kyere no se: „Wɔate wo asɔre, na wo yere Elisabet bɛwo babarima ama wo, na woafre no Johane; ɔno na ɔbɛdaɗ Israel mma mu pĩ aba Owura wõn Nyankôpõn nkyeñ, na obedi Mesia anim wɔ Elia sunsum ni n'ahôɔdeɗ mu.“ Ɛna Sakaria kã kyere ɔbofo no se: „Deɗ na mede mehu yi?“ Na ɔbofo no bua no se: „Mene Gabriel a migyina Onyankôpõn anim, na wɔasoma me sɛ memmekã asempa yi menkyere wo. Na fyɛ, wobɛtɔ mumu na wuntumi nkasa gye daa eyinom aba ansã, efisɛ woannye me nsem a ɛbɛbam wɔ ne bere mu no anni ntia.“ — Na ɛbae sã, na efi hɔnom ara Sakaria antumi ankasa, na ofi adi no, wantumi anhyira nnipaa wɔwɔ adiwo hɔ no.

Na ɛno akyi asram asia no, ɔbofo no ara ba ababã bi a wofre no Maria a ɔte Galilaea krow Nasaret mu nkyeñ. Na ɔma no akyɛ se: „Wo a wɔadom wo, mo! Owura kã wo hô, wo a wɔahyira wo wɔ mmea mu!“ Na Maria, ohiani a ɔbrɛ nehô ase no, te sã nkyia yi no, ne bo tui. Na ɔbofo no kɔso se: „Maria, nsuro, na woanya Nyankôpõn anim anuonyam. Na fyɛ, wo-

bewo babarima, na woafre no Jesu. Obeye kese, na woafre no nea owɔ sorosoro ba, na Owura Nyankɔpɔn de n'agya Dawid ahengua bema no, na wadi Jakob fi so hene dā. Na Maria bisa obɔfo no se: „Eyi beye deɛ na aba? Na Gabriel bua no se: „Sunsum kronkron bɛba wo so, na nea owɔ sorosoro ahɔɔdeɛ abekata wo so, enti nso na ade kronkron a wobewo no no, wobefre no Nyankɔpɔn ba. Na Onyankɔpɔn de, biribiara nyɛ deɛ mmā no. Na Maria de ahɔbrɛase gye Owura bohye yi dii, na obɔfo no gyaw no kɔe. Na ntɛmara eyi akyi no na Maria kɔ Sakaria yere Elisabet nkyɛn. Na ɛbae se Elisabet te Maria nkyia no, Sunsum kronkron ye no mā, na ofre Maria se ne wura ne nā. Na Maria se: „Me kra kamfo Owura, na m'agyenkwā Nyankɔpɔn hɔ na me sunsum bo atɔ ne yam, se wafye n'afānā fam asetrā mu. Na fyɛ, efi ne abusua nyinā befre me nhyira, na nea oyɛ otumfo no ayɛ me ade kese, na ne diɛ ne kronkron!“

Na Maria di hɔ asram abiɛsā no, ɔsaɛ kɔ ne krom Nasaret. Na Elisabet wo babarima se nea obɔfo no hyɛ Sakaria bɔ no. Wɔwo abofra no nnawotye no, wɔbae se wobetya no tyetia na wɔato ne diɛ. Na n'abusuafo no pee se wofre no Sakaria, na ne nā se: „Dabi, na

womfrę no Johane.“ Na wobisa n’agya ontumi nkasa no no, obisa wõñ kyeręwpoñ ketewā bi, na ọkyeręw so se: „Johane ne ne diñ.“ Ẹna ne tẹkrẹma sañe ntẹm ara, na ọkasa yi Nyankòpõñ ayẹ. Na wõñ a wọte añ-wónwàsẹm yi nyinā hò dyiruw wõñ, na wose wõñhò se: „Akokoā yi bẹyẹ deñ ara?“ Na Sunsum kronkroñ yẹ Sakaria mǎ, na ọhyẹ nkọm se: „Nhyira ni Owura, Israel Nyankòpõñ no, sẹ wabẹfyẹ na wagye ne nkrofo, sẹ nea ọde n’adiyifo kronkroñ a wọwọ họ fi tetetete no ano kǎe no; na wakae n’apám kronkroñ no, ntam a ọkǎ kyerẹ yẹñ agya Abraham no. Na wo akokoā yi, wọbẹfrẹ wo nea ọwọ sorosoro diyifo, na wobedi Owura anim akosiesie n’akwañ, na wama ne nkrofo nkwágye a ẹwọ wõñ bone fafiri mu hò nyansa.“

Na Johane no nyiñi, nea ọyẹ deñ wọ sunsum mu, na ọte sare so kómm de kodu daa ọde nehò kyerẹ Israelfo.

2. *Jesu awo.*

Ẹbere no mu no Romafo hene ana sẹ Kaesare a wọfrẹ no Augusto hyẹ sẹ wọnkañ ne nkoa nyinā, sẹ nea wõñ abusúa te ni wõñ mfrihyia ni wõñ nneẹma. Enti wõñ a wọwọ Kanaan asase so nyinā, etya sẹ wọkọkọ wõñ krom wọ nea wõñ abusúafọ te kañ no. Maria nso fi ọhene Dawid abusúa mu, na afei abusúa no asóa, nanso ohia aba mu; Josef nso a ọyẹ odyumfo wọ Nasaret a wọde Maria ma no aware nanso onnyá nhyia no no fi abusúa no mu. Na Onyankòpõñ bófo yi nehò kyerẹ Josef wọ dae mu sẹ Maria bẹwo babarima, na wafrẹ no Jesu (ọne agyenkwá), na obegye ne nkrofo afi wõñ bone mu. Nso ose no sẹ ọmfa ne yere Maria nkọ ne fi. Enti ọfa no, na ọ ni no sim kọ Betlehem, wọ nea Dawid abusúafọ trǎe họ. Sǎ na ẹyẹ na odi-yifo Mika nkọmhyẹ no bam sẹ Betlehem krow ketewā no mu na wọbẹwo Mesia, Israel hene no. Na wodu Betlehem no, na nnipa ayẹ afi no nyinā mǎ, na ahọhodañ mu po, wọnnýá ọkwañ wọ họ, na enti wọkọtrǎ

mmodań mu. Eho na Maria wo n'abakań no, na ode nwyera kyekyere no hô, na ode no to mmoa adidide mu. Eho na nea afei ote ahenguaa ekyeń ahengua nyinã so no dae se akokoã betẽ a ahia no; obiara nnim no, nso obiara ańnyeń no so se Josef ni Maria nkò.

Na woyi no adi kyerẽ. Nguanyefo bi a wowo wuram refye woń nguń anadyo no. Woń na Owura bofo de anuonyam a ehyereń yi nehò kyere woń, na oká kyere woń se: „Munnsuro, na fye, mede asempaa

abotoyam kese wo mu a ebeye nkrofo nyinã dea mebre mo. Na ne wawo agyenkwaa one Owura Kristo no wo Dawid krow mu ama mo. Na mobehu akokoã no se wode ntamã akyekyere no hô, na oda mmoa adidide mu.“ Na owyie ne kase no ara pe, osoro asafopĩ behyia ho yi Nyankopon aye se: „Anuonyam wo sorosoro ma Onyankopon, na asase so asomdyee, aniso wo nnipa mu!“ — Na abofo no ko soro no, nguanyefo no ye ntem ko Betlehem anadyo no ara, na wokohui se nea Owura bofo no se woń no. Na woká nea wohu wo wuram no kyere Josef ni Maria ni nkrofo bebre. Na eye nnipa nyinã nwónwá; na Maria de, ode nsem yi nyinã siee, na odyen hò wo ne komam.

Na akokoã no di nnawotye no, wotya no tyetia, na woto ne diń Jesu.

Na odi adaduanan no, wode no ba asofesi wo Jerusalema, se nea Mose mra kae no. Na akwakwará pa bi wo ho a wofre no Simeon; ono na Onyankopon Sun-

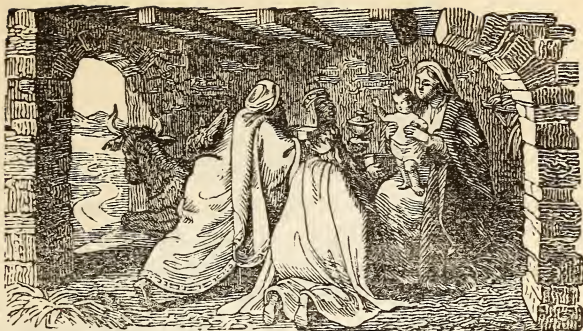
sum akâ akyerę no sę obehu Kristo ansâ na wawu. Na da no ara Sunsum no de no ba asọrefi họ, na ogye abofra no to ne basa so, na ose: „Owura, afei wogya wo akoa ọkwañ sę nea wo asem se wọ asomdyee mu, na m’ani ahu wo nkwágye.“ Na ọkâ kyere Maria se: „Fye, oyi na wode no asi họ ama Israel mu bebrę asefye ni sọre, ni sẹnkyerene a wọbẹkasa atia no; na wo nso, nkrante befyerow wo ankasa kra mu, na koma bebrę mu adylene ayi adi.“

Na odiiyifo aberewa bi nso a wofre no Hana ba họ, na obeyi Owura aye, na ọkâ ne họ asem kyere wọñ a wofyefye nkwağye wọ Jerusalem nyinã.

3. *Anyansafo a wofi anafo no.*

Josef ni Maria ni akokoã Jesu daso wọ Betlehem no, anyansafo bi fi anafo ba Jerusalem bebisae se: „Ehẹ na Judafo hene a wowo no no wọ? na yahu ne nsoroma wọ anafo, na yebae sę yebesore no.“ Mfrihyia mpemnañ ni a wofi tyen Mesia no, na afei mpofirim na wọbẹkãe sę wawo no, na abotoyam mom a ankâ ese sę wonya no, Herode ni Jerusalem nyinã bo tui. Edeñ ntia? Efise wọñ trim nye wọñ yiye. Eña Herode fre ne mañ mpanyimfo, na obisa wọñ sę: ehẹ na wọbewo Mesia no. Na wọñ de, wonim nea adiyifo no akâ ato họ dedaw nti, wobua no se: „Wọ Betlehem, na sã na odiiyifo Mika akâ.“ Herode a nsemme wọ ne trim dā no ma wofre anyansafo no kọ bābi, na obisa wọñ bere kọ a nsoroma no fii pepepe. Na ogya wọñ kwañ kọ Betlehem se: „Monkọ, na monkofyefye akokoã no yiye, na sę muhu no a, mommekā nkyere me, na menkosore no bi.“ Na nea osusū wọ ne trim de, esono no.

Na anadyofa no ara anyansafo no sim, na nsoromaa wohui wọ anafo no kyere wọñ akokoã no so kwañ. Na wọkotow n’anim sọre no, na wosāñ wọñ kotoku no, wọkye no ade, sika ni hūam a wọhyew ni mire-adru. Na wọansañ ankọ Jerusalem bio, na Onyankọpoñ hye wọñ sę wọmfa ọkwañ foforo so nkọ wọñ krom. Enti

Herode bo fūi pī, efisẹ ọpẹ sẹ ọsẹe ọhemforo a wọwo no no, na afei onhu nea ọbeyẹ na ne nsa akā no. Na sẹ ọmpẹ sẹ ofi ne nsa nti, ọhyẹ sẹ wonkum mmo-fraa wọwọ Bethlehem ni ẹhọ fām a wọadi mfrihyia abieñ ni wọñ a wonnyā nnii no nyinā. Munsusū osū kẹsẹ a

ẹba họ no! Nanso Herode annyā nea ọfyefyẹ no; Nyankòpọñ ankasa asiesie hò dedaw. Na anyansafọ no kọe no, Owura bọfọ ká kyere Josef wọ dae mu se: „Sọre, fo akokoā no ni ne nā guañ kọ Misraim kọtrá họ kosi daa mekà makyerẹ wo, na Herode refyefyẹ akokoā no akum no.“ Na Josef sọre anadyo no ara fa abofra no ni ne nā sim kọ Misraim. Na Herode wui no, ọbọfọ no beyi nehò kyere Josef bio, na ọkà kyere no se: „Sọre, na fa akokoā no ni ne nā, na kọ Israel

asase so bio; na wõn a wõfyefye akokoã no akum no no awu.“ — Ẹna wõsañ ba Nasaret bẹtrá họ.

4. *Jesu mmofraase.*

Me mma! minim sẹ mope sẹ mote Jesu mmofraase hô nsem, sẹ nea ọye n'agya ni ne nâ ni ne mfẹso, ni nea osùae, ni nea ọye n'adagyew a onyae. Na eyi de, wõnkâ hô asẹm bebrebe wọ anyamesẹm nhõma mu. Nsem a yetee wọ no hô de kodu ne mfrihyia dumieñ mu no wọ nsem kakrã yi mu: ẹkã se: „Abofra Jesu no nyiñi, na ọye deñ wọ sunsum mu, na onya nyansa, na Onyankòpọñ dom wọ no so.“ Na eyi dõsò kyeñ obi asetrã hô asẹm tenteñ. Sẹ wotumi kã asẹm yi wọ mmofra nyinã hô a, ankã eye! Nyankòpọñ wọ no mu de, nanso ọye abofra sẹ mo ara. Ọkọm ni sukọm dee no, n'ani kumi, ọbrẹe; osùade, na nea onim no, osùade no nkakrankakra; nanso n'asò ye merew, na odyeñ nsem hô, enti biribiaraa osùade anneñ no. Wọanhu ahòpẹ ni nkwasẹasẹm ni bone biara wọ no hô, efise bone biara nni ne kòma mu sẹ yeñ de mu. Na ne kẹse ne sẹ ọpẹ Onyankòpọñ asẹm; na ẹnye sẹ ọkañ no pī nkò, na osusù hô yiye nso. Yehu yi wọ ne hô asẹm a Luka kyerew yi mu.

Jesu n'agya ni ne nâ kọ Jerusalem dā afrihyia kodi tyamda wọ họ. Na Jesu di mfrihyia dumieñ no, wọ ni no kọ họ. Na wowyie nnapa no di na woresań aba ofie no, abofra Jesu no ka akyiri wọ Jerusalem, na ne nâ ni n'agya nnim. Na wõn de, wosusũi sẹ wafra asafo a wọ ni wõn bae no mu, na wọkọ da koro kwañ, na wõfyefye no wọ wõn abusùafọ ni wõn amanifo nkyeñ.

Na wonhu no no, wɔsañ kɔ Jerusalem sɛ wɔkɔfyefye no. Na daa ɛtoso abiesà no, wohu no wɔ asɔrefi sɛ ɔ ni kyerekyerɛfo te hɔ, na otie wɔñ, na obisabisa wɔñ nsem. Ɛnye sɛ ɔno na ɔkyerekyerɛ wɔñ, na obisabisa wɔñ na wɔakyerɛ no. Na wɔñ a wɔte n'asɛm nyinã, ne nyansaa ɔde bisa na obua wɔñ no, ɛye wɔñ ñwòn-wà. Na n'agya ni ne nâ hu no no, wɔñ hò dyiruw wɔñ. Na ne nâ se no se: „Ọba, ɛdɛñ nti na woye yɛñ sɛ yi? Fyɛ, wo agya ni me de awyerɛhò na afyefye wo.“ Na ose wɔñ se: „Ɛdɛñ nti na mofyefye me? Munnim sɛ ɛsɛ me sɛ mewɔ m'agya de mu ana?“ Nyankôpɔñ Sunsum na ɛma ɔkɔ asɔrefi hɔ. Na wɔñ de, wɔante asɛm a ose wɔñ no ase.

Na ɔ ni wɔñ kɔ Nasaret, na ɔbrɛ nehò ase ma wɔñ. Na ne nâ de nsem yi nyinã sie ne kôma mu. Na Jesu nyiñi wɔ nyansa ni kɛse ni nnipa ni Nyankôpɔñ pɛ mu.

5. Johane baptisi Jesu, na ɔbonsam sɔ no fyɛ.

Abofra Johane no nyiñ yɛ onipa kɛse. Na ɔwɔ sare so no, Nyankôpɔñ hyɛ no sɛ ɔmfa nehò nkɔkyerɛ Israelfo. Na ɔba asubɔntɛñ Jordan hò, na ɔkâ adyene-sakra baptisima (asubɔ ana sɛ aguare) a ɛde kɔ bone fafiri mu kyere wɔñ se: „Monsakra mo adyene, na ɔsoro mañ abɛñ.“ Na Johane fura yoma hò ñwì ntama, na

nhôma aboso kyekyere n'aseñ; na n'aduañ ne mmoadabi ni wuram wo.

Ena wofi Jerusalem ni Judaea nyinã ba ne nkyeñ ma ɔbaptisi wõñ (ogware wõñ ana se ɔbo wõñ asu) wɔ Jordan mu, na wɔkã wõñ bone. Na wõñ mu pĩ susũi se ebia ɔne Mesia a wɔahye ase no, Johane kã kyere wõñ se: „Me de, mede nsu me baptisi mo akɔ adyenesakra mu, na nea odi m'akyi no hò ye deñ kyeñ me, mintumi mensãñ ne mpaboa hama po; ɔno na ɔde Sunsum kronkroñ ni gya beɔbaptisi mo.“

Na Jesu di mfrihyia aduasã no, ofi Galilaea ba Jordan hò wɔ Johane nkyeñ se ɔmmaptisi no. Na Johane ampene no se: „Ese se ankã wobaptisi me mom, na wo na woba me nkyeñ ana?“ Na Jesu bua no se: „Afei ma ɔkwañ, na sã na ese se yeye na yahye trêne nyinã mã.“ Ena Johane pene no.

Na wɔbaptisi Jesu na ofi nsu no mu no, ɔsɔree, na ɔsoro buɛ ma no, na Johane hu Nyankɔpɔñ sunsum se esi fam se abronoma besi no so. Ena ene bi fi soro kã se: „Oyi ne me do ba a ɔsɔ m'ani!“

Na Sunsum no de Jesu kɔ sare so, na ɔbonsam kɔsɔ no fyee adaduanãñ, na ɔ ni mmoa te ho, na nna no mu no, onni fyẽ. Na afei ɔkɔm dee no. Ena ɔdãdãfo

no ba ne nkyeñ se: „Sẹ woyẹ Onyankòpòñ ba a, hyẹ na abo yi nnañ abodō.“ Ẹna Jesu bua no se: „Wọ-kyerẹw sẹ ẹnye abodō nkutō so na onipa te, na ọte asẹm biaraa efi Nyankòpòñ anom so.“ Ẹna ọbonsam de no kọ krow kronkron no mu, na ọde no kogyina asọrefi dañ tenteñ bi atifi, na ọkà kyere no se: „Sẹ woyẹ Onyankòpòñ ba a to wohò kyène fam. Na wọ-kyerẹw se: Ọbẹma n'abọfo abẹfyẹ wo so na wọsoa wo wọ wọñ nsam, na woamfa wo nañ ampem bo.“ Ẹna Jesu bua no se: „Wọkyerẹw bio se: Nsọ Owura wo Nyankòpòñ nfyẹ.“

Ẹna afei ọbonsam de no kọ bepọw tenteñ bi so, na ọkọkyere no wyiase mañ nyinā ni mu anuonyam prekò, na ose no se: „Sẹ wokotow sọre me a, mede yinom nyinā mẹma wo, na wode ama me, na obiaraa mepe no, mede mẹma no.“ Ẹna Jesu bua no se: „Fi me so, Satan, na wọkyerẹw se: Sọre Owura wo Nyankòpòñ, na som no nkutō!“

Na ọbonsam wyie ne sọfyẹ nyinā no, ogyaw no ka-kra, na fyẹ, abọfo bae bẹsom no.

6. *Jesu asùafọ a wodi kañ no frẹ. Ayẹforo a wohyia wọ Kana.*

Ẹno akyi na Johane gyina Jòrdan hò, na n'asùafọ bānu kà no hò. Na ohu Jesu sẹ ọnenam họ no, ọkàe se: „Fyẹ, Onyankòpòñ guamma ni!“ Ẹna asùafọ bānu no kodi n'akyi. Na Jesu dañ n'ani kà kyere wọñ se: „Mofyefyẹ deñ?“ Ẹna wose: „Rabi (kyerẹkyerẹfo)! ehè na wote?“ Na ose: „Mommẹfyẹ!“ Na wọ ni no kọtrà họ da no. Nnipa bānu yi ne Johane ni Andrea. Ẹna Andrea kohu ne nua Simon kañ, na ọkà kyere no se: „Yẹahu Mesia no!“ Na ọde no ba Jesu nkyeñ. Na Jesu hu no no, ose no se: „Wone Simon, Jona ba; wọbẹfrẹ wo Kefa“ (ẹne Petro, ase ne abotañ). Ade kyee no Jesu behu Filipo, na ọkà kyere no se: „Di m'akyi!“ Ẹna Filipo behu Natanael, na ọkà kyere no se: „Yẹahu nea Mose ni adiyifo kyere ne hò nsem

no, Jesu a ofi Nasaret, Josef ba.“ Ẹna Natanael se: „Ẹno biribi pa betumi afi Nasaret ana?“ Na Filipino se no se: „Bẹfyẹ!“ — Jesu hu Natanael sẹ ọreba ne nkyeñ no, ọkàe wọ no hò se: „Fyẹ, nokware Israelni a nnādā nni no mu!“ Na Natanael se: „Dabeñ na wu-hu me?“ Ẹna Jesu bua no se: „Filipo nnyà mfrẹ wo na wowọ dọma no ase no, na mihi wo.“ Ẹna Natanael tẹm se: „Rabi, wone Nyankôpọñ ba no, wone Israel hene!“ Na Jesu bua no se: „Sẹ mese wo se mihi wo wọ dọma no ase, na wogyẹ di yi; wobehu ade kẹsẹ a ẹkyeñ yi.“

Eyi akyi nnansà no, wohyia ayẹforo wọ Kana wọ Galilaea, na Jesu ne nà wọ hò bi. Na wohyia Jesu ni n’asúafọ kọ ayẹforo no ase nso. Na wein sàe no, Maria kà kyere Jesu se: „Wonni wein.“ Na Jesu se no se: „Me bere nnui ẹ.“ Ẹna ne nà se abọfo no se: „Biribi-araa obese mo no, monyẹ.“

Nso abo nsuhina asia sisi hò. Na Jesu se abọfo no se: „Momfa nsu nhyehyẹ nhina no māmà.“ Na wọ-hyehyẹ no amāmà. Na ose wọñ se: „Afei monsesaw nkọma nea ọfyẹ ayẹforo poñ no.“ Na wọyẹ sà. Na nea ọfyẹ ayẹforo poñ no kà n’ano nsu no bi no, na ayẹ wein. Na onnim nea efi, na ọfrẹ ayẹforokunu no, nà ose no se: „Nnipa nyinà rebefi ase a, wọde wein pa na ebesisi hò, na nnipa no anom yiye no ansà na wọde nea enye ba; na wo de, wode wein pa no asie abedu sesẹ.“ — Nea Jesu de fi ne nsẹnkyerẹne ase ni, na ọde yi n’anuonyam adi. Na n’asúafọ no gye no dii.

7. Samarini bea no.

Jesu kọ Jerusalem wọ tyam-dapa ase, na ọresañ no, ọkọfa Samaria. Na ọnam kwañ so no, odu Samaria krow bi a wọfrẹ no Sikar hò wọ nea Jakob abura wọ no. Na wanantew abre nti, ọtrá abura no so. Na n’asúafọ kọ krow no mu akọtọ aduañ. Ẹna Samarini bea bi fi krow no mu ba hò sẹ ọbẹsaw nsu. Na Jesu

kà kyerè no se: „Ma me bi mennom!“ Na Judafo ni Samarifo nni tyakà bi nti, ɛyɛ ɔbea no ñwônwâ, na ɔkà kyerè no se: „Èdɛñ nti na wo a woyɛ Judani bisa me a meɛ Samarini nsu anom?“ Na Jesu bua no se: „Sɛ wunim nipa kô a ɔkà kyerè wo se ma me bi mennom yi a, ankà wobɛsrɛ no, na wama wo nkwâ nsu. Na obiaraa ɔbɛnom nsu a mɛma no no, osukom renne no da, na ɛbɛtrâ ne mu dâ.“ ɔbea no anhu sɛ Jesu kà sunsum mu asɛm a ɛne nokware nimdeɛ no, na enti ɔkà kyerè no se: „Owura, ma me nsu yi bi mennom, na osukom anne me, na mamma ha mamɛsaw nsu bio.“ Na Jesu se no se: „Kɔ, na kɔfrɛ wo kunu bra!“ ɛna ɔbea no se: „Minni kunu.“ Na Jesu se no se: „Woakà no yiye, na woaware kunu nom anum, na nea wo ni no wɔ hɔ yi de, ɔnyɛ wo ankasa wo kunu a!“ Na ɔbea no hui sɛ Jesu nim ne nkokoa mu asɛm nyinã no, ɔkàe se: „Owura, mahu sɛ woyɛ odiiyifo. Yɛñ agya nom sɔrɛ wɔ bepɔw (Garisim) yi so, na mo Judafo mose: Jerusalem ne nea ɛsɛ sɛ nnipa sɔrɛ.“ Na Jesu bua no se: „ɔbea, gye me di sɛ bere no reba no adu a nokware asɔrefo bɛsɔrɛ agya no wɔ sunsum ni nokware mu. Nyankôpɔñ yɛ sunsum, na wɔñ a wɔsɔrɛ no, ɛsɛ sɛ wɔde sunsum ni nokware sɔrɛ nɔ.“ Na ɔbea no se no se: „Minim sɛ Mesiaa wɔfrɛ no Kristo no reba, ɔno

na ọba a ọbẹkyere yẹñ ade nyinã.“ Na Jesu se no se: „Me a me ni wo kasa yi, me ne no.“

Na ọbea no te sã no, ogyaw n'asuhina no, na otutu mirika kọ krow no mu kọkãe se: „Mommra mmẹfye ọbarima bi a wakã m'ade a maye nyinã akyerẽ me, se ẹnye oyi ne Kristo ana?“ Ẹna wofì krow no mu ba ne nkyeñ wọ họ. Na wosrẽ nọ se ọnkotrã wọñ nkyeñ; na odi wọñ nkyeñ nnannu, na ọkasa kyerẽ wọñ. Na wọñ mu bebrẽ gye no dii, na wọkã kyerẽ ọbea no se: „Afei yegye di, ẹnye se wo asem a wokãe no nkô nti, na yẹñ ankasa yeate na yeahu se oyi ne Mesia, wyiase agyenkwã no ampa.“

8. Petro asawu gu. Towdare no.

Na Jesu kotrã Kapernaum a ẹda Galilaea po ano no. Na ẹbae se da bi a ogyina mpoano na nnipa bebrẽ bẹkyere no so, se wobetie Nyankôpọñ asem. Ẹna ọkọ bonto bi mu, na ọkasa kyerẽ wọñ. Na afei ọkã kyerẽ Petro se: „Muntyũ nkọ nea ẹhọ dọ, na monkogu mo asawu nyi nãm.“ Ẹna Petro bua no se: „Owura, yeaye adyuma anadyo yi nyinã, na yanyi fyẽ, na wo asem nti megu asawu no.“ Ẹna woyi mpatã pī, na wọñ asawu no tetewe. Ẹna wonyama wọñ mfẹfo a wọwọ bonto bi mu, se wommẹboa wọñ. Na wọbae, na wọtyẽ asawu no, na wọhyehye abonto abieñ no amâmã, na ẹreye amem.

Na Simon Petro hui no, ọkotow Jesu nañ ase se: „Owura, fi me nkyeñ kọ, na ọdeboneyẹfo ne me!“ Na mpatãa woyii no nti ehũ akã no ni wọñ a wọkã ne hô nyinã. Na Jesu kã kyerẽ wọñ se: „Munni m'akyi, na mẹma moayi nnipa!“ Na wode wọñ abonto no ba fam no, wogyaw ne nyinã na wodi n'akyi.

Da bi nso Jesu ni n'asũafo ba Kapernaum. na wọñ a wogye asọrefi hô tow a Israelni biara adi mfrihyia aduonu a oyi bi no ba Petro nkyeñ, na wobese no se: „Mo wura renyi tow no bi ana?“ Na Petro se: „Obeyi.“ Na ọba ofie no, Jesu di kañ bisa no se: „Simon, wu-

susũ deñ? Hena nom nkyeñ na asase so ahene gye ɔtow? wõñ mma nkyeñ anã? ana sɛ ahõho nkyeñ?“ Na Petro se: „Ahõho nkyeñ.“ Na Jesu se: „Ɛn' de na mma no, ɛmfa wõñ hò fyẽ.“ (Sɛ Onyankõpõñ ba ne Jesu nti, ɔwõ hò kwañ sɛ onyi Nyankõpõñ dañ hò tow.) „Na sɛ nea yɛbɛyɛ na yɛrento wõñ hintidua bi, kɔ mpoano kɔto darewa, na apatãa wobeyi no kañkyerekyere no, wubue n'anom a, wobehu tow dare wõ mu, fa kɔma ma me ni wo.“ Na Petro kɔyɛ sã. Eyi na Jesu

de kyerɛ sɛ nneɛma nyinã wura ne no, nanso ɔhyɛ mra nyinã mã.

9. *Bepow so kasakyere.*

Da bi nnipa pĩ ba Jesu nkyeñ sɛ worebetie no. Ɛna ɔkɔ bepɔw bi so, na ɔtrãase no, ɔkasa kyere wõñ, na

enti wofre asem no bepɔw so kasakyere. Na okae wo ne kyerekyerẽ no mu se: „Nhyira ni sunsum mu ahiafo, nhaira ni won a wodi nkomo, ni won a wodyo, ni won a wode kom ni sukom fyefye trenẽ no, ni won a wuhu mobo, ni won a won komam tew, ni patafo, ni won a trenẽ ni me nti wota won; na osoro mañ ye won-dea.“ Ofre n'asuafo se asase so nkyene ni wyiase kanea. Na opaem ka kyere won se wammesãñ Nyankopon mra, na obae se obekyerẽ won se nea wonye na aye se nea ewo Nyankopon adyenem. Okyerekyerẽ won se nea wonye aye na wonsore na wonni muada, enye nnipa anim na wahu, na kokoa mu nea osoro agya nkuto hu no. Otu n'asuafo fo se wommoaboa ahode ano wo asase so, na nea ahode wo ho no, ehonso na koma bewo, nanso onipa biara ntumi nsom owura nom abien, osoro ni fam de, prekò. Enon ti wonnhaw wonho wo aduan ni ntade ho, na womfa wonho mmã won soro agya se ommã won nea ehia won. Ena ose: „Monfyẽ wyim nnomã, na wompetẽ, na wommubu, na wommoaboa ano wo sañ so, nanso mo soro agya no yẽn won. Na monye nkyẽn won ana?“ — „Na edẽn nti na mohaw mohò wo ntade nti? Monfyẽ wuram nfyereñ se nea enyiñ, na enye adyuma, na ento asawa, na meka mekyere mo se Salomo anuonyam nyina mu mpo, wanekã nehò ni yinom bakò anse. Na se Onyankopon ma sare so wuraa ewo ho ne na okyena wode agu fononõ mu atam se a, onye nea esen yi mmã mo ana? Mo gyidi soa! Monfyefye Onyankopon mañ ni ne trenẽ kañ, na wode yi nyina bekã mo hò.“ — Nso n'asem a etoa so no mu Jesu tu n'asuafo fo se wommfa nuado nnto nkyẽn na wonnni wonho asem, na wonfyẽ Onyankopon dom a wadom won no yiye, na wonsore, na onka won hò bi. Okae se: „Mummisa, na wobema mo; na mo mu hena na ne ba bisa no abodo a, obema no bo? ana se obisa no apataa, obema no wo? Na se mo a moye bone no munim se mode adepa ma mo mma a, ebeye deñ na mo soro

agya remmâ wõñ a wobisa no adepa?“ Na afei Jesu tu n’asũafo fo sẹ wõñfye wõñhò yiye wọ kwañ tẹtrẹ a ẹkọ sẹe mu no hò, ni kyerekyerefo nyàtyomfo hò, ni sẹ wõmmfa wõñ ano nkò mmmọ ne diñ. Na ọkàe se: „Enyẹ wõñ nyinã a wõfrẹ me Owura, Owura, na wọ-bẹkọ soro mañ mu, na wõñ a wọbẹyẹ nea m’agyaa ọwọ soro no pẹ no na ẹbẹkọ.“ (Enti, mo mmofraa mokañ yi, monkae sẹ ẹnye n’asẹm no tie ni sẹ munim wọ mo trim nkutō, na ne yẹ na ehia.) Eyi nso ọde tya ne kasakyere no to se: „Eno nti obiaraa ọte me nsem yi na ọye no, mede no mẹtọ nyansafo a osi ne dañ wọ abotañ so hò; na osu tọe, na nsu yirii, na mframa bọe, na ẹbọ dañ no, na ẹnfyease, na wofi ase wọ abotañ so ntia. Na obiaraa ọte me nsem yi na onni so no, wode no bẹto kwaseaa osi ne dañ wọ ñwèa so hò; na osu tọe, na nsu yirii, na mframa bọe, na ẹbẹbọ dañ no, na ẹfyease, na n’asefye sò.

10. *Jesu nkonyã.*

Woredi nnapa wọ Jerusalem no, Jesu kọ họ. Nso ọtare bi wọ Jerusalem a wõfrẹ no Betesda a ẹhò mmra-nã si anum, na ayarefo pī, anifuraefo, abubuafo ni wõñ a wõñ hò awuwu deda mu retyeñ nsu no fônò. Na ẹtọ dabi a ọbọfo bi sãñ ba ọtare no mu, na ọbẹfônò nsu no, na nsu no fônò akyi no, obiaraa obedi kañ atọ mu no na ọyare biaraa ọyare asañ. Na ọbarima bi wọ họ a ọyare bọ no mfrihyia aduasà awotye. Na Jesu hu

no sẹ ọda họ na ọte sẹ wakye wọ họ no, ose no se: „Wope sẹ wo hò sañ ana?“ Na ọyarefo no gye so se: „Owura, minni bi a nsu no fônô a ọde me koto mu, na mereko ara pe a, na obi adi m'anim ako mu.“ Na Jesu ka kyere no se: „Sore, ma wo kete so na nantew. Na amônôm ara na ọbarima no hô ye no deñ, na oyi ne kete, na ọnantewe.

Eno akyi no Jesu ko Kapernaum. Na Roma asrāfohene bi wọ họ a ọwọ abofra bi a obu no, na ebere no mu na ọyare owuyare. Na asrāfohene no te Jesu nká no, ọsoma Judafo mpanyimfo bi ko ne nkyeñ kọsre no sẹ ọmmra mmeša n'abofra no yare. Na wodu Jesu nkyeñ no, wọsre no yiye se: „Ọsẹ sẹ wobeyẹ sã ade ama no, na ọdọ yeñ nnipabañ, na wasi yeñ hyiadañ.“ Ena Jesu ni wọñ kọe. Na ọrebeñ fie họ no, asrāfohene no soma nnamfo bi ko ne nkyeñ kọkà kyere no se: „Owura, nhaw wohô, na ẹnse me sẹ wobehyeñ me suhyẹ ase, ẹno nti nso mammu mehô sẹ mese sẹ meba wo nkyeñ, na kà asẹm bakô pe, na m'abofra no hô beyẹ no deñ. Na me nso meye onipa a mewọ tumi ase, na mewọ asrāfo nso wọ m'ase, na sẹ mekà mekyere obi se: ko a, oko, na mekà mekyere ọfọforo se: bra a, ọba, na sẹ mekà mekyere m'abofra se: ye yi a, ọye.“ Ọde yi see sẹ: wowọ ahôodeñ kyeñ nnipa de, na enti wo asẹm a wokà no, etya sẹ ebam. Na Jesu te yi no, ẹye no ñwônwâ, na ọdañ nehô kyere wọñ a wodi n'akyi no se: „Mekà mekyere mo sẹ Israelfo mu po minhu sã gyidi yi bi da.“ — Na nnipaa ọsoma wọñ no du fie no, na abofra no hô aye no deñ.

Na Jesu ni n'asuafo ko bonto bi mu. Na okà kyere wọñ se: „Momma yentya po yi nkọ agya no hoá.“ Na wosim, na wọrekọ no, ọdae. Na fyẹ, mframa kẹse bi bo wọ po no so, na asorokye bu begu bonto no so, na ẹreyẹ aye mǎ. Na asuafo no tyū ba ne nkyeñ benyañ no se: „Owura, gye yeñ, na yereyera!“ Na okà kyere wọñ se: „Mo a mo gyidi sǎa! edeñ nti na musuro sẹ?“ Na ọsoree tẹtẹ mframa ni po no, na ẹye diññ. Na

nnipa no anɪ so yɛ wɔ̃n yā, na wɔkāe se: „Onipa bɛ̃n
ni a mframa ni po po tie no yi!“ — Na wɔnam dyo-
dyo kodu fam wɔ Gadarenɛfo asase so, na ogye nnipa
lānu bi a adaemone wɔ wɔ̃n mu no, ɔsãn nam po no
so ba Kapernaum bio. Na wɔtee sɛ ɔwɔ fie no, nnipa
pī boaboa wɔ̃nhò ano wɔ hɔ, na wɔnsɛ̃n wɔ põn ano
po, na ɔkasae kyere wɔ̃n. Na wɔde bi a ɔyare dyɔkɔ
a nnipa bānãn so no bae. Na nkɛresɔ no nti wontumi

nkọ ne nkyeñ no, wobue dañ a ọwọ mu no atifi, na wobubui no, wotyityê mpaa ọyarefo no da so no ba ọdañ no mu. Na Jesu hu wọn gyidi no, ọkâ kyere nea ọyare dyọkọ no se: „Ọba, wode wo bone afiri wo. Sọre, na yi wo kẹtẹ, na kọ wo fi.“ Na amônôm ara na ọsọree yi ne kẹtẹ, na ofi adi wọ wọn nyinã anim họ; na wọn nyinã hò dyiruw wọn, na woyi Nyankôpọñ ayẹ se: „Yenhu sã ade yi bi da!“

11. Jesu nkonyã (ntoaso).

Ẹbae sẹ Jesu kọ krow bi a wọfrẹ no Nain mu, na n'asũafo bebrẹ ni nkrofo pī ni no kọe. Na ọbẹñ krow no poñ akyi no, fyẹ, woso bi a ọyẹ ne nã ba koro funu refi adi, na ọbea no yẹ okunafo, na kromhọfo pī kã no hò. Na Owura hu bea no no, ne yam hyehye no ma no, na ọkâ kyere no se: „Nsui! Na ọbae, na ọbẹkã funu adaka no, na wọn a woso no gyinae. Na ọkãe se: „Abrante, mese wo se: „Sọre!“ Na nea wawu no sọree trãse, na ofiase kasae, na ọde no ma ne nã. Na ehũ kã wọn nyinã, na woyi Nyankôpọñ ayẹ

se: „Odiyifo kẹse asọre wọ yẹñ mu, na Onyankôpọñ abẹfyẹ ne nkrofo!“

Ẹno akyi no ankyẹ na ọbarima bi a wọfrẹ no Jairo a ọyẹ Judafo hyia dañ mu panyiñ wọ Kapernaum ba

Jesu nkyeñ, na oḃekotow ne nañ ase sre no se ommra ne fi, na owo babea koro a wadi mfrihyia dumieñ, na oḃa ho rewu. Na Jesu rekọ no, nkrofo bebrē kyere no so se wope se wobeñ no ntia. Na oḃea bi wo won mu a oyare yare bone mfrihyia dumieñ, na wafyere n'ade nyinā ama adruyefo, na wontumi nsa no yare. Na oḃa Jesu akyi, na oḃekā n'atāde ano, na ose: Mekā n'atāde po a, me hō beṣaṣ. Na amōnōm ara ne hō saṣe. Na Jesu kāe se: „Hena na akā me?“ Na n'asūafo se: „Wo ara wuhu se nnipa na kyere wo so, na wose: Hena na akā me?“ Na Jesu se: „Obi akā me, na mahu se ahōodeñ afi me mu kọ.“ Na oḃea no te sā no, oḃe ahōpopo befyere Jesu nañ ase, na okā nokware nyinā kyere no. Na Jesu kā kyere no se: „Oḃa, wo gyidi agye wo, na fa asomdyee kọ.“ Na oḃaso rekasa no, Jairo fifo mu bi bekā kyere no se: „Wo ba no awu, na nhaw kyerekyerefo bio.“ Na Jesu te sā no, okā kyere no se: „Nsuro, gye di ara, na ne hō beye no deñ.“ Na odu fie no, wammā obiara ankọ ho gye Petro ni Jakobo ni Johane ni abofra no n'agya ni ne nā. Na nnipa no nyinā resū na woredi no nkomo. Na Jesu kā kyere won se: „Munnstū, na onwui e, na oḃa.“ Na woserew no, na wonim se wawu. Na opam won nyinā no, oso abofra no nsa, na okā kyere no se: „Ababā, sṣore!“ Na ne sunsum sañ ba no so, na osṣoree ntēm-ntēm.

12. Jesu nkonyā (ntoaso).

Nnipa pī boaboa woñhō ano ba Jesu nkyeñ, na ne yam hyehye no ma won, na wote se nguañ a wonni fyefo ntia. Na ofiase kyerekyere won ade bebrē. Na ade resā no, n'asūafo ba ne nkyeñ se: Eha ye sare so, na ade ye asā, na gya won kwañ na wonkọ nkurā ni nkrow mu nkoto aduañ, na wonni biribi a wodi wo ha.“ Na obua won se: „Moankasa mommā won biribi nni!“ Na wose no se: „Yenkotọ denare ahannu (eḃeyere se dare aduonu) abodō mmre won na wonni ana?“ Na ose won

se: „Abodō ahè na mowò? Monkòfyè!“ Na wokohui no, wòbèkà kyere no se: „Anum ni mpatā abieñ.“ Na òhyèe sè wònràtràse akūakū ha ha ni aduonum aduonum. Na òfa abodō anum ni mpatā abieñ no, na òfyè ọsoro, na ohyira so, na obubu abodō no ma n'asùafò sè wòmfa mmà wòñ, na ọkyekyè mpatā abieñ no mu sàara ma wòñ nyinā. Na wòñ nyinā dii, na wòmēmēe.

Na Jesu kà kyere n'asùafò se: „Mommooa mpropro-waa aka no ano, na biribi ansee.“ Na wòtase mpropro-wa no ntekrekýi dumieñ amámá. Na wòñ a wodii no bèyè sè mmarima mpemnum, mmea ni mmofra mfra.

Na n'asùafò kò bonto mu sè wòrekò agya no hò; na Jesu de, ne nkutò kò bepòw bi so kòsòree. Na ade sàe no, na ọbonto no adu po mfinimfini, na asorokye rebò no, na mframa no yè basabasa. Na ọdasu a ède rekò anọpa no mu no, Jesu nantew po no ani ba wòñ nkyeñ. Na asùafò no hu no sè ọnam po no so no, wòñ bo tui, na wose: „Ọsamañ!“ na wòde hù tètètèm. Na ntèm ara na Jesu kasa kyere wòñ se: „Mommá mo bo ntò mo yam, na èyè me, na munnsuro.“ Na Petro gye so se: „Owura, sè èyè wo a, frè me na ma memmra

wo nkyeñ wọ nsu no ani.“ Na ose: „Bra!“ Na Petro fi bonto no mu na ọnam nsu no ani sẹ ọrekọ Jesu nkyeñ. Na ohu mframa sẹ emu yẹ deñ no, osuroe, na ofiase meme; na ọtẹm se: „Owura, gye me!“ Na ntẹm ara na Jesu tẹe ne nsa so no mu, na ose no se: „Wo a wo gyidi sọa, deñ nti na wogyẹ akyinye?“ — Na wodu bonto no mu, na mframa no gyaee,

Ọkwañ wọ họ a, anká yẹde Jesu nkonyaa ọyẹe họ nsem pī beká hò, sẹ nea ọyẹe na obue anifuraefo ani ni asitifo asò, na ọsǎn mumu tẹkrẹma, na ọma abubu-afo nantewe, na ọsa piti, na ọpam adaemone, na ọboa nnipaa wọrehu amane biara. Mubehu yi nyinǎ wọ apám foforo mu.

13. Ọbea ọdeboneyefo bi ni Kanaan bea bi.

Muntie nsem abieñ yi, bākò kyere ọdọ kẹse, na bākò kyere gyidi kẹse.

Farisini bi a wọfrẹ no Simon behyia Jesu adidi. Na ọbea bi wọ krow mu họ a ọyẹ ọdeboneyefo. Na ọtee sẹ Jesu te adidii wọ Farisini no dañ mu no, ọde ngo húam toǎ má bae, na obegyina n'akyi wọ ne nañ hò, na osù de ne nusu fow ne nañ no hò, na ọde ne ti ñwi popa hò, na ofew ne nañ no hò, na ọde ngo húam no sra hò. Na Farisini a ohyia no adidi no hu sǎ no,

okâe wọ ne mu se: „Sẹ onipa yi yẹ odiyifo a, ankâ obehu onī ni bea kô a ọde ne nsa kâ no yi, na ọyẹ ọdeboneyẹfo.“ Na Jesu rebua no se: „Simon, mewọ asem bi mekâ mekyere wo.“ Na ose: „Kyerekyerefo, kâ!“ Na Jesu se: „Okafọ bi wọ adefirifo bānu; ọbākô de no denare ahannum, na ọbākô no de no aduonum. Na wonnyā biribi ntua no, ọde kye wọñ bānu nyinā kwa. Enti kyere me wọñ mu nea ọbedọ no bebrebe?“ Na Simon bua no se: „Misusū sẹ nea ọde bebrebe kye no no.“ Na ose no se: „Woabu nteñ yiye.“ Na ọdāñ n’ani kyere ọbea no, na ọkâ kyere Simon se: „Woahu bea yi ana? Meba wo fi, woammā me nsu manhohoro me nañ hō; na ọbea yi de, ọde ne nusu afow me nañ hō, na ọde ne ti ñwī apopa hō. Woamfew m’ano, na ọbea yi de, efi sẹ meba ha yi, onnyae me nañ hō few ẹ. Woamfa ngo ansra me trim, na ọbea yi de, ọde ngo hūam asra me nañ hō. Na eyi nti mese wo sẹ ne bone a ẹdōsō no, wode afiri, na ọdọ pī, na nea wode kete-wā afiri no no, ọdọ ketewā. Na ọkâ kyere ọbea no se: „Wode wo bone afiri; fa asomdyee kọ!“

Asem no bākô ni:

Jesu pẹ sẹ ofi nkyereso no mu kọhome kakra nti, ọkọ Tiro ni Sidon fām. Na ẹhọ nso wantumi ankora nehô so. Na Foenike bea bi a sunsummone wọ ne ba-bea mu te ne nkâ, na ọbae bẹkotow ne nañ ase srẹ no sẹ ontu sunsummone no mfi ne ba no mu mmā no. Na Jesu kâ kyere no se: „Ma mma mmě ansā, na ẹnye fẹ sẹ wode mma aduañ bema akramañ.“ Ope sẹ ọde sọ no fyẹ. Na ọbea no buae se: „Ẹwom, Owura, na nso akramañ di mproprowaa efi wọñ wura poñ so gu fam.“ Na Jesu kâ kyere no se: „O ọbea, wo gyidi sò; ẹnye mmā wo sẹ nea wope!“ Na ne ba no hō sañe dọñ no ara mu.

14. *Johane Baptisini wu.*

Johane wyie n’adyuma kẹse no yẹ, na ne nkwa to

reba. Nokware hò adanse nti wokum no. Sɛ ɛnam bae ni:

Ɔhene Herode kɔfa ne nua Filipino yere a wɔfrɛ no Herodia waree, na Johane kâ kyere no se: „Ɛntɛɛ sɛ wobɛfa wo nua yere.“ Na eyi nti Herode de no kɔto aɛase. Na da bi a Herode awoda dui na odi dapa no, Herodia babea ba hɔ bɛsawe, na ɛyɛ Herode ni wɔn a wɔ ni no te adidii no fɛ, na ɔhene de ntankâ kâ kyere ababâ no se: „Bisa me biribiaraa wope, na mɛma wo.“ Na ɔkɔ ne nâ nkyɛn kɔte mu asɛm no, ɔbae bɛkâ kyere ɔhene se: „Fa Johane Baptisini ti to asanka mu ma me.“ Na ɛyɛ ɔhene yaw, nanso ne ntam ni wɔn a wɔ ni no te adidii no nti ɔhyɛ sɛ wɔnkɔfa mmâ no. Na ɔso-mae, na wokotya Johane ti wɔ aɛase hɔ. Na wɔde nitiri no to asanka mu bae, na wɔde ma ababâ no, na ɔde kɔma ne nâ. Na n'asuafo bae bɛfa ne funu no kosie no, na wɔkɔkâ kyere Jesu.

15. *Jesu mmɛbusɛm.*

Jesu kyerekyere nkrofo no a, ɔtâ bu bɛ, eɛsɛ wɔn asɔ yɛ deɛ na wanyɛ sâ nso a worenhu n'asɛm mu ntia. Na akyiri no ɔkyere n'asuafo a wɔfyɛfyɛ nokware mu kyɛn binom ase. Emu bi a ehia ni:

„Ɔpetɛfo rekɔpetɛ n'aba. Na ɔrepetɛ no, ebi gu kwaɛkyɛn, na wotiatia so, na ewyim nnomâ bae bɛmeme. Na ebi gu abotaɛn so, na eɛɛfi no, ɛhyewe, sɛ enni foɛyini ntia. Na ebi gu nsɔɛ mu, na nsɔɛ no ni no nyiɛni, na emia no. Na ebi gu asase pa mu, na eɛɛfi, na ɛsow aba ahorow ha.“ Na ɔkâ sâ no, ɔtɛɛm se: „Nea ɔwɔ asɔ betie no, ontie.“

Na n'asùafò no bìa no bè no àsè. Na òkàè sè: „Aba no nè Nyankòpòñ àsèm. Na wòñ a wòwò kwàñ-kyèñ no nè wòñ a wòtè àsèm no; na òbonsam ba beyi àsèm no fì wòñ kòmam na wòannye anni na wòannya nkwa. Wòñ a wòwò abotàñ so no nè wòñ a wòdè anigye tie àsèm no; na eyinom nni ntini, na wogyè di ma èkyè kakra, na sòfyèbèrè ba a, na wogyàè. Na nea egu nsòè mu no nè wòñ a wòtè àsèm no a, wònam wiyàsè nneèma hò haw ni ahònya de ni nkwa yim anigye mu, na emia àsèm no, na ènsow aba biara. Na wòñ a wòwò àsàsè pa mu no nè wòñ a wòdè kòma paa eye tè àsèm no, na wòdè siè, na wònam abotòàsè mu sow aba.“

Obu wòñ bè fòfòrò bi sè: „Òsòrò ahènni tè sè onipa bi a wakodua aba pa wò n'afùm. Na nnipa dae no, nè tamfò baè bedua ñwura wò kokotè no mu, na òkòè. Na kokotè no fìfì na èsowè no, nwura no nso fìfì bi. Na ofi wura no nkoa baè bèkà kyerè no sè: „Owura, ènyè aba pa na wudua wò wo afùm ana? Na nwura yi fì hè?“ Na òkà kyerè wòñ sè: „Òtamfò na oyè yi!“ Na nè nkoa no kà kyerè no sè: „Wopè sè yènkotutu ana?“ Na osè: „Dabi, ebia muretutu nwura no, mu-betu kokotè no bi afra mu. Na mommà nè nyinà nnyin

nkosi kokote tyabere, na kokote tyabere mekâ makyerę wõñ a wotya no se: mommoaboa nwura no nyinã ano kañ nkyekye no afiafi nkohyew, na kokote no de, mommoa ano nkogu me sañ so.“ Na n’asũafo ba ne nkyeñ se: „Kyere yeñ afum nwura no be no ase.“ Na obuae se wõñ se: „Nea odua aba pa no ne onipa ba. Afũ no ne wyiase. Aba pa no ne ahenni mma. Nwura no ne bone no mma. Otamfo a obeduae ne obonsam. Kokote tyabere no ne wyiase totya. Tyafõ no ne abõfo. Na se nea wõboaboa nwura no ano na wõde gu gya mu hyew no, sãara na daa wyiase to betya no wõbeyę. Onipa bã besoma n’abõfo na wõboaboa nea ęto nnipa hintidua ni wõñ a wodi asemmone nyinã ano afi n’ahenni mu, na wõde wõñ akogu gya fõnõnõ mu, ęhõ na osũ ni sętyere wõ. Ęna wõñ a wõtęę hõ bęhyereñ se awyia wõ wõñ agya mañ mu. Nea ọwõ asõ a ọde betie no, ma ontie.“

16. *Jesu mmębusem* (ntoaso).

Obu wõñ bę foforo, na ọkãe se: „Nyankõpõñ ahenni te sę sinapi aba bākõ a onipa bi afa akodua n’afũm; ęno ne ketewã wõ aba nyinã mu, na efi a, enyiñ ye kęse kyeñ fañ nyinã, na ęyę dua, na wyim nnomã beyę wõñ mmerebu wõ ne bã so.“

Na ọsañ bu wõñ bę foforo bio se: „Ọsoro ahenni te sę mọre a akaw a ọbea bi de asie mọre krokumã mã abiesã mu de kosii sę ne nyinã kawę.

„Bio ọsoro ahenni te sę ahõde a wõde ahintaw asase bi mu a onipa bi kohui, na ọkora so, na ọkọe kõtõñ nea ọwõ nyinã, na ọkõtõ asase no.“

„Bio ọsoro ahenni te sę oguadifo a ọfyefye ahene pa, na ohu ahene bākõ a ne bo ye deñ no, ọkõtõñ nea ọwõ nyinã, na ọkõtõ.“

„Bio ọsoro ahenni te sę asawu a wõde agu pom na eyi ahorow biara bi. Na sę ęyę mã a, wõtýę ba mpoano, na wõtrãse a, wõboa papa no ano wõ ade mu, na wõtow nea enye no gu. Sãara na daa wyiase to betya

no wọbẹyẹ. Abọfo bẹba abeyi nnipa bone afi nnipa trêṅṅ mu, na wọde wọṅ akogu gya fònonǒ mu; ẹhọ na osù ni sètýẹre wọ.“

Bẹ foforo a obu wọṅ ni: Ose: „Ọsoro ahenni te sẹ ofi wura bi a ofi adi anọpa tutu sẹ ọkọfẹfẹyẹ nnipa abọ wọṅ pā, na wọakọ ne weintrom. Na ọ ni adyumayẹfo no di ano sẹ ọbẹma wọṅ denāre (ẹbẹyẹ mmañ du) mākò mākò dakoro no, ogya wọṅ kwañ kọ ne trom họ. Na ẹbẹyẹ sẹ nnọṅkroñ no, ofi adi bio, na okohu binom a wọde anihaw gyina gua so, na ose wọṅ se: „Mo nso monkọ me weintrom, na nea ẹtẹẹ no, me de mẹma mo.“ Na wọkọe. Afei ẹreba nnọṅ dumieñ ni nnọṅ abiesà mu no, ofi adi, na ọkọyẹ sàara. Na ẹreba anadyofà nnọṅnum mu no, ofi adi, na okohu binom a wogyina họ kwa, na ose wọṅ se: „Ẹdẹñ na adekyée yi nyinā mugyina ha kwa?“ Na wobua no se: „Obi mmebọ yeñ pā ẹ.“ Na ose wọṅ se: „Mo nso, monkọ me weintrom no mu, na nea ẹtẹẹ no, mobenya.“ Na oñyini dyoe no, weintrom wura no se n’abofra panyĩn se: „Frẹ adyumayẹfo no, na ma wọṅ wọṅ apabọde fiase wọ wọṅ a ẹka akyiri no so kosi wọṅ a wodi kañ no so.“ Na wọṅ a wọba nnọṅnum no bae no, wọṅ nyinā nya denāre mākò mākò. Na adikañfo no bae no, wosusūi sẹ wọbẹto wọṅ de so, na wọṅ nso, wonya denāre mākò mākò. Na wọṅ nsa kà yi no, woñwĩnwi ofi wura no hò se: „Wọṅ a wodi akyiri yi yẹ adyuma dọñfyerew

bākô pẹ, na woama wõn ni yẽn a yeyẹ adyuma adesâe na yabre na fifiri afi yẽn no pẹ!“ Na obua wõn mu bākô se: „Damfo, menyẹ wo bone bi ẹ; na me ni wo anni ano denāre bākô ana? Fa nea ẹyẹ wodea, na kọ. Na mepe sẹ mema wõn a ẹka akyiri yi sẹ nea mema wo ara. Na minni hò kwañ sẹ mede mankasa m'ade meye nea mepe āna? Meye nti wo ani nye ana?“ — Sẹ nea wõn a wodi akyiri bedi kañ, na wõn a wodi kañ bedi akyiri neñ. Na wofre pī, na wõn a wopaw wõn sǎa.“

17. *Jesu mmebusẹm* (ntoaso).

Towgyefo ni nneboneyẹfo pī ba Jesu nkyeñ betie no. Na Farisifo ni kyerẹwfo ñwĩnwĩ se: „Oyi gye nneboneyẹfo na ọ ni wõn didi!“ Na obu wõn bẹ yi se: „Mo mu nipa bẹn na sẹ ọwọ nguanteñ ha na ọyera wõn mu bākô a, orennyaw aduakroñ akroñ no wọ sare so na omni nea ayera no akyi nkodu sẹ obehu no? Na sẹ ohu no a, ọde no to ne mati so, na ẹyẹ no anigye; na ọba ofie a, ọfrefre ne nnamfo ni n'afipāmfo boa ano se wõn se: „Mo ni me ani nnye, na mahu me guañ a ọyerae no.“ Mekâ mekyere mo sẹ sǎ nso na ẹbeyẹ anigye wọ soro wọ ọdeboneyẹfo bākô a ọsakra n'adyene kyeñ nnipa trẽnẽ aduakroñ akroñ a enhia wõn adyene-sakra hò.“

„Ana sẹ ọbea bẹn na sẹ ọwọ ngwetẹbõna du na ọyera mu bākô a, ọrenso kanea, na ọmpra ofie hẹ na ọnfẹfye yiye nkosi sẹ obehu? Na sẹ ohu a ọfrefre ne nnamfo ni n'afipāmfo nom boa ano se: „Mo ni me ani nnye, na mahu me gwetẹbõnaa ẹyerae no!“ Mekâ mekyere mo sẹ sǎ nso na anigye bẹba Nyankòpõn abọfo anim wọ ọdeboneyẹfo bākô a ọsakra n'adyene hò.“

Na ose: „Ọbarima bi wọ mmabarima bānu. Na wõn mu akumā se n'agya se: „Agya, fa ahòde a ẹbeyẹ medea no ma me.“ Na ọkyẹ n'asetrà mu ma wõn. Na ankyẹ na ne ba akumā no boaboa ne nyinǎ ano, na otu kwañ kọ akyirikyiri asase bi so, na ẹhọ na ọkọbọ aho-

fyi fyere n'ahôde no nyinã, Na owyie ne nyinã fyere no, ọkọm kẹse bi ba asase no so họ, na afiase ahia no. Na ọde nehô kọbọ asase no so honi bi hô, na ọsoma no kọ n'afum kọfye mprako. Na ne kọñ dọ sẹ ọde asẹhônô a mprako no dii no bi hye n'afuru mà, na obi-ara ammâ no. Na n'ani ba nehô so no, ọkâe se: „Apāfo ahè na m'agya wọ a wọwọ aduañ dodo, na me de, ọkọm rekum me yi! Mẹsọre makọ m'agya nkyeñ, na mase no se: Agya, maye ọsoro ni wo anim bone, na mense sẹ wọfrẹ me wo ba bio, na ye me sẹ wo apāfo no bi!“ Na ọsọre ba n'agya nkyeñ. Na ọdaso wọ akyiri-kyiri no, n'agya no hu no, na ne yam hyehye no, na otutu mirika ko so ne kọñ mu, na ofew n'ano. Na ọba

no se no se: „Agya, maye ọsoro ni wo anim bone, na mense sẹ wọfrẹ me wo ba bio.“ Na agya no kâ kyere ne nkoa se: „Momfa atāde a eye no, mmra mmehye no, na momfa pẹtea nhye ne nsa ni mpaboa nhye ne nañ, na momfa nantyibaa wadọ srade no mmra mmekum

no, na yenni, na yeñ bo ntọ yeñ yam; na me ba yi wui, na wanyañ bio, ọyerae, na wọahu no.“ Na wofiaase ma wọñ bo tọ wọñ yam.“

18. Ọdefo bi ni Lasaro.

Ẹbere no mu nso na Jesu kà asem yi kyere wọñ se: „Ọdefo bi wọ họ a ọhye ntàde kọkọ ni nwyera pa, na ọde asetrà fẹfẹ gye n'ani dā. Na ohiani bi wọ họ a wọfẹ no Lasaro a ọda n'abobo ano a watutu akru, na ọpẹ sẹ odi mproprowaa efi ọdefo no poñ so agu fam no mē, na nso akramañ bae bẹtaforo n'akru mu. Na

ẹbae sẹ ohiani no wui, na abọso bẹsoa no kọ Abraham kokom; na ọdefo no nso wui, na wosie no. Na asamañ na ọma n'ani so na ọwọ aninyannem no, ohu Abraham wọ akyirikyiri ni Lasaro sẹ ọwọ ne kokom. Na ọbom se: „Agya Abraham, hu mē mọbọ, na soma Lasaro, na ọmfā ne nsateā ano nkọbọ nsu mu, na ọmfā mmedyudyo me tẹkrema, na mirehu yaw wọ gyaframa yi mu.“ Na Abraham se: „Oba, kae sẹ wo nkwbere no wonya wo nnepa, na Lasaro nso nya nnebone sāara, na afei ne wyere akyekye, na wo nso, wurehu yaw. Na eyi nyinā nkāmfuaw, okù kẹse da yeñ ni mo ntam, sẹ wọñ

a wọpẹ sẹ wofl ha yi ba mo nkyeñ ntumi, na wọñ nso a wọwọ nohọ ntumi ntra mma yeñ nkyeñ.“ Ẹna ose: „Ẹn’ de, agya, mesẹ wo, soma no kọ m’agya fi; na mewọ nuabarima bānum, na onkodi wọñ adanse, na wọñ nso amma aninyannem ha yi bi.“ Na Abraham se no se: „Wọwọ Mose ni adiyifo no, ma wontie wọñ!“ Na ose: „Dabi, agya Abraham, na sẹ obi fi awufo mu kọ wọñ nkyeñ a, na wọbẹsakra wọñ adyene.“ Na ose: „Sẹ wọantie Mose ni adiyifo no a, obi fi awufo mu sọre nso a, wọrennye nni.“

19. *Mmofra frẹ ni mmarima sofye.*

Na wọde mmofra nketewā ba Jesu nkyeñ sẹ ọmfa ne nsa ngu wọñ so. Na n’asuafo ká wọñ a wọde wọñ bae no anim. Na Jesu hui no, anye no fẹ, na ose wọñ se: „Mommá mmofra nketewā mmra me nkyeñ na munnsiw wọñ kwañ, na eyinom sẹ na Onyankọpọñ mañ ye wọñdea. Nokware na meká mekyere mo sẹ obiaraa onnye Nyankọpọñ mañ sẹ abofra ketewā no, ọnkọ mu.“ Na ọye wọñ atū, na ọde ne nsa gu wọñ so hyira wọñ.

Eyi akyi no abrante defo bi bae bɛkotow Jesu anim, na obisa no se: „Owura pa, deñ na menye na manya nkwâa ɛnsâ da?“ Na Jesu kâ kyere no se: „Edeñ na wofre me papa? Obi nye pa gye obakô, ɔne Nyankôpoñ. Nso wunim mra du no!“ Na obuade se: „Mifi me mmofrase madi yinom nyinã so. Na deñ na aka me?“ Na Jesu fyɛ no, na odo no, na ose no se: „Aka wo ade bakô: Kɔ, na koton nea wowo nyinã, na fa ma ahiafo, na wobenya ahode wo soro; na bra befa asɛndua di m'akyi.“ Na asɛm no nti omunae, na ode awyerɛhɔ kɔe, na owo ade bebre ntia. Na Jesu dannã n'ani, na ose n'asuafo se: „Sɛ moahu deñ a eyɛ ma adefo sɛ wobekɔ Nyankôpoñ mañ mu!“

Nanso ankyɛ na wokohya sã odefo bi. Jesu reko Jerusalem akowu no, okɔfa Jeriko. Na fyɛ, qbarima bi wo ho a wofre no Sakaeo a oye towgyefo mu panyin, nanso oye odefo. Na ope Jesu aye, na nnipa pi akyere so nti ontumi, na oye tia ntia. Na otutu mirika di kañ kɔforo dua bi sɛ okofye no, na cho na qrebɛfa. Na Jesu du ho no, ofye osoro na ohu no, na okâ kyere no se: „Sakaeo, ye ntem si fam, na etya sɛ metrã wo fi ne.“ Na oye ntem si fam, na ode anigye gye no. Na nkrofo no hui no, won nyinã ñwinwi se: „Okosɛ onipaa oye odeboneyefo fi.“ Na Sakaeo sore gyinae, na okâ kyere Owura se: „Owura, fyɛ, mede m'ade fa mekyɛ ahiafo, na sɛ mede nkontompo magye obiara biribi a, mebo ho ahorow anañ mitua no kaw.“ ɛna Jesu kâ kyere no se: „Ne na nkwagyɛ aba ofi yi mu, sɛ ɔno nso ye Abraham ba ntia. Na onipa ba bae sɛ obefyefye na wabegye nea ayera.“

20. *Samarini a ohu mɔbo, ni akoaa wanhɔ mɔbo.*

Da bi kyerɛwfo bi ba Jesu nkyɛñ bɛso no fyɛ se: „Kyerɛkyerɛfo, deñ na menye na manya nkwâa ɛnsâ da?“ Na Jesu kâ kyere no se: „Deñ na wɔkyerɛw wo mra no mu?“ Na obuade se: „Do Nyankôpoñ kyeñ

nneema nyinã, na ɔ̃ wo yonkô sê wohô.“ Na Jesu se: „Woabua yiye, yê yi, na wobonya nkwa.“ Na ɔ̃ sê obu nehô bem, na ɔ̃kâ kyere Jesu se: „Na hena ne me yonkô?“ Na Jesu de asem a ɛtoa so yi na ebua no se:

„Obarima bi fi Jerusalem sãñ kɔ Jeriko, na ɔ̃kɔtɔ adyotyafɔ mu, na wɔpa ne hô tam, na wopirapira no, na wɔgyaw no kɔe, na ɔ̃reye awu. Na ɛbae sê ɔsofo bi befa ɔkwañ no so, na obehu no no, ɔtya no hô kɔe. Na Lewini bi nso a obehu no yê sãara. Na Samarini bi nam ne kwañ so ba nea ɔwɔ hɔ; na ohu no no, ne yam hyehye no. Na ɔ̃kɔ ne nkyeñ kɔkyekyere n'akru no, na ɔ̃de ngo ni wein gugu mu, na ɔ̃de no trã nan-

kasa aboa so, na ɔ̃de no kɔ ahɔhodañ mu kɔfye no. Na ade kyêe na ɔ̃rekɔ no, oyi denãre abieñ ma ahɔhodañ mu panyin se: „Fye no, na biribiaraa wobɛfyere akã hô no, meba a, metua wo kaw.“ — „Na wɔñ basã yi mu hena na wususũ sê waye nea ɔ̃kɔtɔ adyotyafɔ mu yi yonkô?“ — Na kyerewfo no bua no se: „Nea ohu no mɔbɔ no.“ Na Jesu se no se: „Kɔ, na kɔye saara.“

Na nea onhu mɔbɔ no, deñ na ɛbeyɛ no? Jesu kyere yeñ no wɔ bɛ mu se:

„Osooro ahenni te sê ɔ̃hene bi a ɔ̃ ni ne nkoa bu

akontā. Na ofiase bui no, wode bi a ode no talente opedu (ẹkyeñ dare opeha ahorow du) brẹ no. Na ọnyā biribi ntua no, ne wura no hye sẹ wontoñ no ni ne yere ni ne mma ni n'ade a ọwo nyinā, na womfa mmetua kaw no. Ẹna akoa no kotowe pa ne kyew se: „Owura, to wo bo ase ma me, na metua wo ne nyinā. Ẹna akoa no wura no yam hyehye no, na ogyā no, na ode kaw no nso kyẹ no. Na akoa no fiadi no, okohu ne nwurakwā mu bi a ode no denāre ha (ẹbeyẹ dare du), na oso no mu tim no amenewa se: „Tua me kaw a wode me no!“ Na n'awurakwā no kotow fam pa ne

kyew se: „To wo bo ase ma me, na metua wo kaw no.“ Na ọno de, wampene, na ode no koto afiase sẹ enkosi daa obetua no kaw. Na ne nwurakwā hu nea aye no, eyẹ wofin yaw, na wobekā ne nyinā kyere wofin wura. Na ne wura no fre akoa no no, okā kyere no se: „Wo akoa bone! wosre me nti mede kaw no nyinā mekye wo; na wo nso, ense sẹ wuhu wo awurakwā mọbo sẹ nea mihu wo mọbo no ana?“ Na ne wura no bo fui, na ode no koma ahawfo sẹ enkosi daa obetua no kaw no nyinā. — Sāara na, sẹ moammā amfi mo kōmam na moamfa obiara ne nua bone amfiri no a, m'agyaa ọwo soro no nso beyẹ mo.“

21. *Ahóbr̃eas̃e.*

Da bi Jesu bu binom a wòde wònhò to wònhò so s̃e wòt̃ẽ na wòtew wòñ a aka no ahì ahì b̃e yi se: „Nnipa b̃anu kò asòrefi kòsòree, òbākò ỹe Farisini, na òbākò ỹe ọtowgyefo. Na Farisini no gyinae, na ọsòree wò ne hò s̃e se: „Nyankòpòñ, meda wo ase s̃e mente s̃e ebinom: amimfo, asisifo, ayerefafo, ana s̃e nso towgyefo yi. Midi muada dap̃eñ mu mp̃eñ abieñ, mede nea menya nyiña so du du mema.“ Na ọtowgyefo no gyina akyirikyiri, ọmp̃e s̃e ọma n'ani so kyer̃e ọsoro po, na ọbò ne koko se: „Nyankòpòñ, dom me deboneyefo!“ Mek̃a mekyer̃e mo s̃e oyi de bem s̃ãñ kò ne fi mom kyeñ òbākò no. Na obiaraa ọma nehò so no, wòb̃ebr̃e no ase, na nea ọbr̃e nehò ase no, wòb̃ema no so.“

Na da bi nso n'asùaf̃o ba ne nkyeñ bebisa no se: „Hena na ọỹe k̃es̃e wò Nyankòpòñ mañ mu?“ Na Jesu fr̃e abofra akum̃a bi bae, na ọde no gyina wòñ mfinimfini, na ose: „Ampa na mek̃a mekyer̃e mo s̃e moañã na moanye s̃e mmofra nketew̃a a, morenkò soro mañ mu. Enti obiaraa ọbr̃e nehò ase s̃e abofra ketew̃a yi no, ọno na ọỹe k̃es̃e wò soro mañ mu; na obi a ọnam me diñ so begye abofra ketew̃a bākò s̃e oyi no, wagye me. Monfỹe yiye na moantew nketew̃a yi mu bākò ahì! Na mek̃a mekyer̃e mo s̃e wòñ abofo a wòwò soro fỹe m'agyaa ọwò soro anim d̃a.“

Akyiri no da bi Jesu rekyer̃ekyer̃e nkrofo wò asòrefi wò Jerusalem no, ọk̃a kyer̃e wòñ se: „Mo ani nna mohò so wò kyer̃ewfo hò; wòñ na wòp̃e s̃e wòhỹe atade yū ni abònt̃eñ so nkyia ni mpanyiñ tr̃abea wò hyiadañ mu ni ọpòñ ti tr̃a wò adidii.“ Na ọtr̃a sikakora adaka anim, na ọfỹe s̃e nea nkrofo no de sika begu mu. Na adefo bebr̃e de p̃i begu mu. Na ọbea kunafo bi nso a ọỹe ohiani bae, na ọde kòbere nketew̃a abieñ a ano si niwa du begu mu. Na ọfr̃e n'asùaf̃o, na ọk̃a kyer̃e wòñ se: „Ampa, mek̃a mekyer̃e mo s̃e okunafo hiani yi de p̃i abegu mu kyeñ wòñ a wòde bi begu adaka no mu

nyinã. Na wõn nyinã, nea aboro wõn so no bi na wode begu mu, na oyi de, ne hia mu ade a ɔwɔ a ɔde tease nyinã na ɔde abegu mu.“

22. *Jesu sakra nya anuonyam.*

Aka kakrã na Jesu akɔ Jerusalem akowu no, ɔfa n'asũafo no mu basã, Petro, Jakobo ni Johane kã ne hô, na ɔde wõn nkutɔ kɔ bepɔw kɛse bi so fã bãbi. Na ne hô dañ wɔ wõn anim, na n'anim yɛ hraññ sɛ awyia na n'atãde yɛ fitã sɛ biribi, na obiaraa ɔwɔ wyiase ha ntumi nyɛ biribi fitã sɛ no. Na Mose ni Elia yi wõnhô wɔ anuonyam mu, na wɔ ni Jesu bɛkã ne nneyɛe wyie a orekowsyie wɔ Jerusalem hô asɛm. Nanso nna akã Petro ni wõn a wɔkã no hô no. Na wõn ani tetewe no, wuhu n'anuonyam ni nnipa bãnu a wɔwɔ ne nkyɛñ no. Ɛna Petro se Jesu se: „Owura! eye sɛ yɛwɔ ha; na ma yensi asese abiɛsã wɔ ha, wode bākô, na Mose de bākô, na Elia de bākô.“ Na onnim nea ɔkã no, na ehũ akã wõn ntia. Na ɔdaso kasa no omununkum hanãhanã bi bɛkata wõn so. Na ɛne bi fi mununkum no mu kãe se: „Oyi ne me dɔ baa ɔsɔ m'ani; ɔno na muntie no.“ Na n'asũafo te yi no, ehũ kã wõn pĩ, na wode wõn anim butubutũ fam. Na Jesu

bae bekâ wõñ se: „Monsõre, na munnsuro!“ Na wõma wõñ ani so no, wõanhu biara sẹ Jesu nkô. Na wõre-sân bepõw no, Jesu kâ kyere wõñ se: „Nea moahu yi, monnkâ nnkyere obiara, na enkosi daa onipa ba besõre afi awufo mu.“

23. Jesu Betania kọ a ọkọ mpeñ abiesá.

Efi Jerusalem kọ krow bi a wõfrẹ no Betaniaa ẹwo ngobepõw akwi beyẹ sẹ dõñfyerew bakô kwan; ẹhọ na nua pa bāsá bi te, wõne Lasaro ni Marta ni Maria, na Jesu dọ wõñ, na ọsọ wõñ fi dā. Da bi ọkọ họ, na ẹyẹ nua nom no nyinā fẹ, na wõñ nyinā kyere no wõñ dọ mākô mākô. Maria trā ne nañ ase, na otie n’asẹm; na Marta de, ọhaw nehò pī som no. Na ọba Jesu nkyeñ bekâ kyere no se: „Owura, woñnyeñ hõ sẹ me nua agyaw me nkutõ na mesom ana? Enti se no na ọmmẹboa me!“ Ẹna Jesu bua no se: „Marta, Marta!

wohaw wohò wọ nneema pī hõ; na ade bakô na ehia; Maria na apaw fā pa no a wõrennye ne nsam da.“

Da bi a Jesu rekọ Jerusalem akowu na odu krow bi mu no, wõsoma kọ ne nkyeñ se: „Owura, fyẹ, nea wodọ no no yare.“ Na Jesu tee no, ọkàe se: „Ọyare

yi nyẹ owu yare, na Onyankôpõn anuonyam ntia, sẹ Onyankôpõn ba nnya anuonyam wọ hò.“ Eyi akyi no odi nnanu wọ nea ọwọ họ no; na ọkà kyere n'asúafọ se: „Momma yẹnkọ Judaea bio.“ Na n'asúafọ no kà kyere no se: „Owura, Judafo fyefyee sẹ wosiw wo abo ẹnkyee, na worekọ họ bio ana?“ — Na Jesu buae se: „Obi nam awyia a, onhintiw.“ Na akyiri no ose wõn se: „Yẹn adamfo Lasaro ada, na merekọ makonyań no.“ Ẹna n'asúafọ se: „Owura, sẹ wada de a, obenya nkwa.“ Nanso ne wu hò asem na Jesu kàe, na wõn de, wosusũi sẹ nna pa hò asem na ọkà. Na afei Jesu paem se wõn sẹ: „Lasaro awu; na mommà yẹnkọ ne nkyen.“ Na wosim kọe. Na afei Marta te sẹ Jesu reba no, okohyia no, na ọkà kyere no se: „Owura, wowọ ha a, ankà me nua anwu.“ Na Jesu se no se: „Wo nua bẹsọre.“ — Na Marta se: „Minim sẹ daa edi akyiri a awufo bẹsọre no, ọbẹsọre bi.“ Na Jesu se no se: „Mene awufo sọre ni nkwa; na nea ogye me di no, owu po a, obenya nkwa, na obiaraa ọtease na ogye me di no renwu da. Wogye yi di ana?“ Na ose: „Yiw, Owura, megye midi sẹ wone Kristo no, Nyan-kôpõn baa ọreba wyiase no.“ — Na ose sà no, ọkọfrẹ ne nua Maria bae; nso Judafo pĩ wọ họ a wọrekyekye ne wyere wọ ne nuwa wawu nti; na wohui sẹ Maria sọre ntẹmntẹm fi adi no, wodi n'akyi, wosusũi sẹ ọrekọ Lasaro da so akosũ. Na Maria bẹkotow Jesu nań ase se: „Owura, wowọ ha a, ankà me nua anwu.“ Na Jesu hui sẹ oresũ na Judafo a wọ ni no bae no nso resũ no, ẹyẹ no yaw wọ ne sunsum mu, na ọhọ ne wyere, na ose: „Ẹhẹ na mode no toe?“ Na wose no se: „Owura, bra bẹfyel“ Jesu sũi. Ẹna Judafo no se: „Fyẹ ne dọ a ọdọ no!“ Na wõn mu bi se: „Oyi a obue anifuraefo ani yi ntumi nyẹ sẹ ankà onipa yi nwu ana?“ — Na odu da no hò. Nso ẹyẹ ọbodań, na ọbo da ano. Na Jesu se: „Munyi bo no!“ Na Marta se no se: „Owura, sesẹ de wabõn, na wadi da no mu nnannań!“ Na Jesu se no se: „Mankà mankyere wo

se: wogye di a, wobehu Nyankôpõn anuonyam ana?“ — Ẹna woyi bo no. Na Jesu ma n'ani so se: „Agya, meda wo ase sẹ woatie me: — nso minim sẹ wutie me dā; — na nkrofo a wogyina họ yi nti na mekâ sã, na wọagye adi sẹ wo na woasoma me.“ Na owyie sã kâ no, ọtẹm denneñ se: „Lasaro, fi adi!“ Na nea wawu no fi adi, nso ọda mu ntama kyekyere ne nsa ni ne nañ, na ọdukyere n'anim. Na Jesu se wõn se: „Monsân no mmâ ọnkọ.“

„Eyi akyi no Jesu kọ fã bābi kotrã họ komm wọ Efrem krow a ẹbẹñ sare so mu. Na afei aka nnansia na tyamda adu no, Jesu ba Betania bio, na wọtow no poñ wọ barima bi a wọfrẹ no Simon fi. Na Marta som, na Lasaro de, ọyẹ wõn a wọ ni no te poñ hõ no mu bākò. Na Maria de ngo hùam a ne bo yẹ deñ paund bākò bẹsra Jesu nañ ase, na ọde ne ti ñwì popa so; na ngo no hùam yẹ ofie họ má. Na n'asùafọ mu bākò a wọfrẹ no Juda Iskariot a ọkọkyere no so kwañ no kâe se: „Ẹdeñ nti na wọantọñ ngo hùam yi annye de-

nare ahasâ, na wọamfa ammâ ahiafo?" Ọkâe yi de, na ẹnye sẹ odyeñ ahiafo so ntia, na efise ọye owyifo, na okura kotoku ni nea wode gu mu. — Na Jesu kâe se: „Edeñ nti na mohaw ọbea no? Waye ade pa ama me. Na ahiafo de, mowọ wọñ wọ mo nkyeñ dā, na da biara a mope no, mobeyẹ wọñ yiye; na mede, munnì me dā. Waye nea obetumì, na ọye eyi to họ ma me sieda. Ampa na mekâ mekyere mo sẹ bābiaraa wọbẹkâ asepma yi wọ wyiase nyinā no, wọbẹbọ nea ọyee yi diñ akae no.“

24. *Kristo Jerusalem kọ.*

Daa edi so no Jesu fi Betania kọ Jerusalem. Ọkwañ no da krow ketewā bi a wofre no Betfage hò. Ọbeñ họ no, ọsoma n'asùafọ no mu bānu di kañ se wọñ se: „Monkọ krow a ẹda mo anim yi mu, na ẹnkye na mo-behu afruponkọ a wọsà no ni ne ba, monsāñ wọñ, na momfa wọñ mmre me. Na sẹ obi se mo biribi a, monse no se: Wọñ hò hia Owura, na ntẹm ara ọbẹma mode wọñ aba.“ — Na eyi nyinā na wọyee sẹ nea odiyifo no kâe no mmram se: „Monkâ nkyere Sion bae se: Fyẹ, wo hene reba wo nkyeñ, odyo, na ọte afruponkọ ba so.“ Na n'asùafọ no kọe kọye sẹ nea Jesu kâ kyere wọñ no, na wode afruponkọ ni ne ba no bae, na wode wọñ atam gugu wọñ so, na wode no trā so. Na nkrofo bebrẹ de wọñ atam trẹtrẹw kwañ no so,

na ebinom tyetya nnubã na wode gugu kwan no so. Na won a wodi kan ni won a wodi akyiri tetetem se: „Hosiana Dawid ba no (ene se: Ma enko Mesia no yiye)! Nhyira ni nea onam Awurade din mu reba! Hosiana wo sorosoro!“ — Na Jesu hu Jerusalem ara pe, na osu wo so se: „Wo ara se wunim wo wo da yi mu po nea eye wo asomdyee de a, — na afei ahintaw wo wo ani so! Na nna bi beba wo so a wo atamfo betya wo ho ka, na watya wo ho kontonkron, na wakã wo ahyem wo mma nyina, na wadyiruw wo ni wo mmaa wowo wo mu agu fam, na worennyaw wo mu bo bakõ wo ne yonko so, efise woanhu bere a wofeyo wo no!“ — Na oko asofe, na ofase pam won a woton na woto wo ho, na osun sikasesãfo apo ni won a woton mmronoma nkongua gui, na ose won se: „Wakyerew se: „Wofere me fi se asofe,“ na mo de, moaye no awyifo tu.“ — Na asofo mpanyin ni kyerewfo te se mmofra tetetem wo asofe ho se: „Hosiana Dawid ba no“ no, enye won abodyo, na wakã kyere no se: „Wote nea eyinom se ana?“ Na Jesu se won se: „Yiw, monkan pen se „Mmotafowa ni won a wonum nufu anom na weasiesie ayei“ ana?“ — Na ogyaw won, na ofi krow no mu ko Betania kotra ho. — Na ade kyee (Dyowda anopa) na oreko krow no mu bio no, na okom de no. Na ohu doma bi a ewo ahaban wo kwankyei no, oko ho, na wanhu fyẽ wo so se ahaban nko, na odomabere nnui e. Na Jesu kã se: „Obiara renni wo so aba bio da.“ Na amonom ho ara na odoma no poe. — Odoma yi ne Judafo a wompe se wosow aba no senkyerene.

25. *Akuafõ ni ohene ayeforohyia ho mme.*

Da no afe na obubu won mme yi wo Jerusalem se: „Ofi wura bi wo ho a oye weintrom, na ogye ho ban hyiae, na ofunu bo a wokyĩ mu wein wo mu, na oto abantentei wo mu, na ode ma akuafõ bi, na ofi man mu ho ko baki. Na adua no bere dui no, osoma ne nkoa ko akuafõ no nkyei se wonkogye n'adua. Na

akuafo no fa ne nkoa no, na wofye bākô, na wokum bākô, na wosiw bākô abo. Bio ɔsoma nkoa foforo a wɔdɔsɔ kyeñ kañ de no, na woye wɔñ sàara. Na akyiri no ɔsoma ne ba kɔ wɔñ nkyeñ se: „Wɔbɛfɛre me ba no.“ Na akuafo no hu ba no no, wɔkàe wɔ wɔñ mu se: „Qdedifo no ni! mommra mmâ yenkum no, na yenni n'ade no.“ Na wɔkyere no sunsùm no fi weintrom ho, na wokum no. Na enti daa weintrom no wura no bɛba no, ɔbɛyɛ akuafo no deñ?“ Na wose no se: „Ode sɛe kɛsɛ bɛsɛe nnipa bone no, na ɔde ne weintrom no akɔma akuafo foforo a wɔde adua no bɛma no wɔ ne bere mu.“ Ɛna Jesu se wɔñ se: Eyi nti mekâ mekyere mo se: wɔbɛgye Nyankôpɔñ mañ afi mo nsam de akɔma ɔmañ a wɔde mu adua no bɛba.“

Obu wɔñ bɛ foforo se: „Oso ro mañ te sɛ ɔhene bi a ohya ayɛforo ama ne ba, na ɔsoma ne nkoa sɛ wɔnkɔfrɛ wɔñ a wɔahya wɔñ mmra ayɛforo ase, na wɔmpɛ sɛ wɔba. Bio ɔsoma nkoa foforo se: „Monkâ nkyere wɔñ a wɔahya wɔñ no se: fyɛ, masiesie m'aduañ, wɔakum me nantyi ni me mmoa a wɔadɔ sɛrɛde, na wɔawye ade nyinã, na mommra ayɛforo no ase.“ Na wɔñ de, wɔammu no fyɛ, na wɔkokɔe, ɔbākô kɔ nankasa afum, na ɔbākô kɔ n'aguade hô, na wɔñ a aka no kye-kyere ne nkoa no, na wɔbɔ wɔñ atrimɔdeñ, na wokum wɔñ. Na ɔhene no tee no, ne bo fũ, na ɔsoma ne dɔm kɔsɛ awudifo no, na ɔhyew wɔñ krow. Ɛna ose ne nkoa se: „Woasiesie ayɛforohya no de, na wɔñ a wohya wɔñ no, anse wɔñ. Na enti monkɔ nkwan- so, na dodow ara a mɔbehu no, momfrɛ wɔñ mmra ayɛforo no ase.“ Na nkoa no fi adi kɔ akwañ so kɔboaboa dodow a wohui nyinã ano, nnipa pa ni nnipa bone, na adidifo behya poñ no hô. Na ɔhene no ba mu sɛ ɔbɛfyɛ adidifo no no, obehu onipa bi a ɔnhye ayɛforohya atãde wɔ ho, na ose no se: „Damfo, woba ha deñ ni, na wonhyɛ ayɛforohya atãde yi? Na ɔto mumu. Ɛna ɔhene kâ kyere abɔfo se: „Monkyere ne nañ ni ne nsa, na momfa no nkɔto akyirikyiri sùm no

mu, ẹhọ na osù ni sètýẹrẹ wọ. Na wọń a wọafẹ wọń si bebrē, na wọń a wọpaw wọń mu sǎa.“ —

Asem foforo a Jesu kǎe wọ kyerẹwfo ni Farisifo nnebone hǎ na ọde yi wyiee se: „Jerusalem, Jerusalem! wo a wukum adiyifo na wusiw wọń a wọasoma wọń wo nkyeń abo, mpeń ahẹ na ankǎ mepe sẹ meboaboa wo mma ano sẹ nea ọkokọtań boaboa ne mma ano wọ ne ntabań ase; na moampe! Fyẹ, wọbẹgyaw mo fi sẹ

amamfǎ ama mo: na mese mo se: efi nẹ morenhu me bio de akosi sẹ mobẹse se: „Nhyira ni nea ọnam Owura diń so reba no!“

26. *Jesu nsem a ọkǎe wọ nneemaa ebedi akyiri aba hǎ.*

Na Jesu fi asọrefi họ kọe, na n'asùafọ ba ne nkyeń sẹ wọbẹkyerẹ no sẹ nea wọto asọrefi no, ni abopa ni ayeyede a wode ahyehye no. Na Jesu kǎ kyerẹ wọń se: „Muhu yi nyinǎ ana? Ampa, mekǎ mekyerẹ mo sẹ wọrennyaw ọbo bǎkọ wọ ne yonkọ so a woren yi nto

fam. Na sẹ muhu sẹ dọm atya Jerusalem hò ahyia a, ẹn' na mobehu sẹ ne sẹe adu. Ẹn' de, wọń a wọwọ Judaea no nguań nkọ mmepọw so, na wọń a wọwọ krow no mu mfi adi, na wọń a wọwọ wuram ni nkurā mu no nnkọ mu. Na eyi ne awyeretọ nna sẹ nneẹmaa wọakyerẹw nyinā mmram. Na nna no mu na amane bẹba wọń a woyem ni wọń a wọma nufu so, na ahò-hiahia kẹse bẹba asase yi so, na abufū bẹda nkrofo yi so. Na wọbẹtọtọ nkrante ano, na wọafa wọń nnomum akọ amań nyinā so, na abosonsomfo betiatia Jerusalem so de akosi daa abosonsomfo bere bewyie du.“

Na ọte ngobepọw so no, Petro ni Jakobo ni Johane ni Andrea ba ne nkyeń bisa no kokoam se: „Kyerẹ yeń da kò a eyi bẹba, na wo ba ni wyiase aseto sẹnkyerene ne deń?“ Na Jesu bua wọń se: „Monfyẹ yiye na obi annādā mo. Na bebrē bẹba wọ me diń mu se: Mene Kristo, na wọadādā bebrē. Na mobẹte sa ni akòsẹm. Na ọmań bẹsọre atia ọmań, na ahenni atia ahenni, na ọkọm ni yaredọm ni asasewosow aba afā bebrē. Na wobeyi mo ama sẹ wọnhaw mo na wonkum mo, na me diń nti nkrofo nyinā bẹtań mo. Na wọbẹkà ọmań asẹmpa akyerẹ wọ wyiase nyinā ayẹ adanse ama amań nyinā,

ansà na aseto bẹba. Na ahòhiahia kẹse a efi sẹ wofi wiyase ase de besi nẹ mmæ da nanso ebi remma bio bẹba. Ẹn' na, sẹ obi kâ kyere mo se: „Fyẹ, Kristo wọ ha ana sẹ ọwọ họ“ a, monnye no nnni. Na sẹ anyinam fi anafo kọhyerẹn atifi no, sẹ nea onipa ba ba bẹyẹ neñ. Na nea funu wọ họ no, ẹhọ na apete bẹ-boaboa wọnhò ano. — Na nna nom ahòhiahia no akyi no ẹnkyẹ na owyia bedru sùm, na ọsram rempae, na nsoroma fi soro bẹtoto fam, na ọsoro ahòodeñ bẹwosow. Ẹn' na mobehu onipa ba ba sẹnkyerene sẹ ayi nehò wọ soro. Na asase so abusua nyinã besù, na wobehu onipa ba sẹ ọde ahòodeñ ni anuonyam kẹse reba wọ soro mununkum mu. Na ọbẹsoma n'abọfo, na wọahyẹn ntrobento na wọaboaboa wọn a wọpaw wọn wọ soro ase nyinã ano. — Na da no ni doñ no de, onipa biara nnim, ọsoro abọfo mpo nnim, na m'agya nkutò. Enti monwyẹn, na munnim doñ kò a mo wura bẹba.“

27. Jesu nsem a ọkàe wọ nneemaa edi akyiri hó
(ntoaso).

Ẹn' na ọsoro ahenni bẹyẹ sẹ mmabā du a wọtase wọn akanea sẹ wokohyia ayẹforokunu. Na wọn mu bānum yẹ anyansafo, na bānum yẹ nkwasea. Wọn a wọyẹ nkwasea no fa wọn akanea, na wọamfa ngo ankà hò; na anyansafo no fa ngo wọ wọn nkuku mu kâ wọn akanea hò. Na ayẹforokunu no kyẹ no, wọn nyinã

toto nko, na wodedae. Na ọdasu mu no, wotêem se: „Fyẹ, ayẹforokunu no reba ô! mumfi adi nkohyia no!“ Ẹna mmabā no nyinā sọree tyityè wọn akanea. Na nkwa-sea no se anyansafo no se: „Mommā yēñ mo ngo no bi, na yēñ akanea redum.“ Ẹna anyansafo no buae se: „Ebia ẹrensò yẹ ni mo, na mom monkọ wọn a wọtọñ nkỵēñ nkọtọ mode.“ Na wọrekọ akọtọ no, ayẹforokunu no bae, na wọn a wọasiesie wọñhò no ni no kọ ayẹforohyia no ase, na woto poñ mu. Na ẹno akyi no mmabāa aka no nso bae se: „Owura, Owura, hiẹ yēñ!“ Na obuae se: „Nokware, mekà mekyere mo sẹ minnim mo!“ — Na enti monwyēñ, na munnim da kò ana sẹ dọñ kò a onipa ba bẹba. — Na ẹte sẹ ọbarima bi a otu kwañ akọ bābi, na wafrẹ nankasa nkoa, na ọde n'ade ahyẹ wọn nsa. Na ọma ọbākò talente anum, na ọma ọfoforo abieñ, na ọma ọfoforo bākò, sẹ nea obiara betumi, na amonom ara na otu ne kwañ. Ẹna nea onya talente anum no de kọdannañ ne nsa, na onya talente anum foforo bọ hò. Sā nso na nea onya abieñ no, ọno nso kọnya abieñ kà hò. Na nea onya bākò no de, ọkọẹ, na okofunu fam, na ọde ne wura sika no sie mu. Na ẹkyẹ kyẹ no, nkoa no wura no bae, na ọ ni wọn bebu akontā. Na nea onya talente anum no bae, na ọde talente foforo anum no kà hò bae se: „Owura, wode talente anum na ẹma me, na fyẹ, manya hò talente anum nso makà hò.“ Ẹna ne wura no se no se: „Mo! akoa pa, nokwafo! woadi ade ketewā hò nokware, na mẹma woadi bebrē so; kọ wo wura anigye mu!“ Ẹna nha onya talente abieñ no nso de abieñ a onyae no kà eò bae, na ne wura no se no sāara. Ẹna nea onya talente bākò no nso bae se: „Owura, minim wo sẹ woyẹ onipaa ọyẹ deñ, wububu wọ nea wunnuae ẹ, na wobia-boa nea womfa mpetè họ ano; na misuroe, na mekọẹ mede wo talente no mekosie fam, na fyẹ, wo ade ni!“ Ẹna ne wura no bua no se: „Akoa bone, onihafọ, wunim sẹ mibu wọ nea minnuae na meboa nea memfa mempetè họ ano? enti ankà ẹsẹ wo sẹ wode me sika

kohye sikasesâfo nsa, na meba a, mabegye m'ade ni hô mfentom. Enti monnye ne nsam talente no nkoma nea owô talente du no. Na obiaraa owô no na wôbema no, na wanya aboro so, na nea onni no, nea owô po wôbegye ne nsam. Na akoaa ne hô nni mfaso no, momfa no nkoto akyirikyiri sùm no mu, ehô na osù ni sètyere wô.“

„Na onipa ba bèba wô n'anuonyam mu na abôfo kronkron nyinã kâ no hô no, en' na ôbetrâ n'anuonyam ahengua so, na wôbêboaboa amañ nyinã ano wô n'anim, na ôbepaw wôñ mu sê nea oguanfyêfo paw nguanteñ fi mpapo mu, na ôde nguanteñ no begyinagyina ne nifâ, na ôde mpapo no agyina benkum. En' na ôhene bese wôñ a wôwô ne nifâ no se: „Mo a m'agya ahyira mo, mommra mmêfa oman a wôasiesie fi daa wofi wyiase ase ama mo no. Na ôkom dee me, na moma me aduañ; osukom dee me, na moma me biribi menome; meyeê ôhoho, na mode me kô mo fie; meda adagyaw, na mufura me tam; meyaree, na mobefyee me; meda afiase, na moba me nkyeñ.“ En' na nnipa trêne no bebua no se: „Owura, da beñ na yesom wo sê?“ Na ôhene bebua wôñ se: „Nokware, mekâ mekyere mo sê biribiaraa moaye ama me nua nketewâ yi mu bākô yi, moaye ama me.“ En' na ôbêkâ akyere wôñ a wôwô benkum no se: „Mo a wôabô mo dua, mumfi me nkyeñ nkô ogyaa ênsâ da a wôasiesie ama ôbonsam ni n'abôfo mu. Na ôkom dee me, na moammâ me aduañ; osukom dee me, na moammâ me bi mannôm; meyeê ôhoho, na moamfa me ankô ofie; meda adagyaw, na moamfura me tam; meyaree, na mewô afiase, na moamma me nkyeñ.“ En' na wôñ nso bebua no se: „Owura, da beñ na yehu wo sâ na yansom wo?“ En' na obebua wôñ se: „Nokware, mekâ mekyere mo sê nea moanye ammâ nketewâ yi mu bākô yi, moanye ammâ me.“ Na eyinom békô amanehunu a ênsâ da mu, na wôñ a wôtêê békô nkwâa ênsâ da mu.“

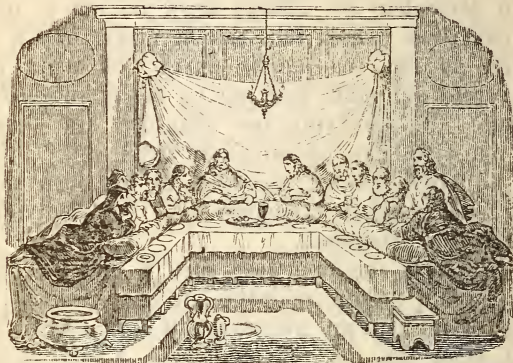
28. *Nañ hô hohoro ni Owura adidi.*

Nnaa edi n'amanehunu anim no awyia Jesu kyere-kyere wò asorefi, na anadyo okotrâ Betania.

Na apiti daa edi kañ a wokum tyamguañ no (eye Yawda) Jesu asũafo bisa no se: „Ehê na wope sê yensiesie na woadi tyamguañ no?“ Na osoma Petro ni Johane kọ Jerusalem se: „Mokọ krow no mu a, onipa bi a oso nsukruwa behyia mo, munni n'akyi nkọ fi a obehyẽ mu no mu, na monkâ nkyere ofi wura no se: Kyerekyerefo se: odañ beñ mu na me ni m'asũafo bedi tyamguañ? Na obekyere mo abansoro asa kесе bi a woye mu yiye, ehọ na munsiesie mmâ yeñ.“ Na asũafo no kọ krow no mu, na wohui sê nea Jesu kâ kyere wõn no, na wosiesie tyamguañ no. Na anadyofâ Jesu ni n'asũafo kọ Jerusalem.

Na adidibere dui no, Jesu sọre fi poñ hô, na ọpa ne tam gu họ, na ọfa mpopahô, na ọde kyekyere nehô. Na afei ofyie nsu gu awyowa mu, na ofiase hohoro n'asũafo anañ hô, na ọde mpopahô a ọde akyekyere nehô no popa hô. Na odu Petro so no, okâe se: „Owura, wohoho me nañ hô ana?“ Na Jesu bua no se „Mprempreñ de wunnim nea meye yi, na dakyê na wobehu.“ (Nañ hô hohoro yi ye Sunsum kronkron ahô-hohoro a ehia wõn a wope sê wonya Jesu fâ bi senkyerene.) Na Petro se: „Nhohoro m'anañ hô da!“ Na Jesu se: „Sê manhohoro wo hô a, wunni me fâ.“ Afei Petro te sã no, ose: „Owura, ẹnye me nañ nkô, na me nsa ni me ti bi!“ Na Jesu se no se: „Nea waguare no, enhia no sê ọrehohoro gye ne nañ hô, na ne hô nyinã afi; na mo hô afi, na ẹnye mo nyinã.“ Efişẹ ọnim yiye sê ọbonsam de ahye Juda Iskariot kômam dedaw sê ọnkọkyere ne so kwañ, enti na okâe se: „ẹnye mo nyinã na mo hô afi.“ Afei owyie wõn nañ hô hohoro no, na ọfa ne tam, na ọtrâase, na okâ kyere n'asũafo se: „Munim nea maye mo yi? Mofre me kyerekyerefo ni wura, ẹn' de mose no yiye, na sã na

mete. Na sẹ me a meye mo wura ni kyerekyerẹfọ no mahoho mo anañ hō a, saara na ẹsẹ sẹ mohoho mo mfefo anañ hō nso. Na mama mo señkyerene mato hō sẹ monye sẹ nea maye mo yi. Nokware, nokware na mese mo sẹ ọsomfo nkyeñ ne wura, na nea wọasoma no nkyeñ nea ọsoma no. Sẹ munim yinom na moye a, nhyira ni mo.“

Na wote poñ hō redi tyamguañ no, Jesu kà kyere n'asũafo no se: „Nokware na mese mo sẹ momu bākō a ọ ni me didi yi na ọbẹkyere me so kwañ.“ Na afei wọn wyere ahō, na wọrese no mākō mākō se: „Eye me ana?“ Na obua wọn se: „Eye dumieñ yi mu bākō a ọ ni me to nsa didi. Onipa ba no kọ sẹ nea wọakyerew wọ no hō de, nanso musu bekà onipaa ọkyere onipa ba so kwañ no. Wọanwo no da a, ankà eye ma no.“

Na woredidi no, Jesu fa abodō, na ọda so ase, na obubui mã n'asũafo se: „Monnye nni, eyi ni me hōnam a worebubu ama mo; monye yi nkae me.“ Na ọfa kruwa no, na ọdaase, na ọde ma wọn se: „Mo nyinā monnom, eyi ne me mogya, apām foforo mogyaa worifyie ama pī wọ wọn bone fafiri nti. Na mese mo sẹ efi nẹ merennom wein aba yi bi bio gye da no a me ni mo benom no foforo wọ m'agya mãñ mu.“

Na Jesu ni n'asútafo kasae no, ọkâe se: „Me ne no-kware weindua no, na m'agya ne kuafo. Bã biaraa ẹn-sow no, ọyi, na bã biaraa ẹsow no, ọtyetya hô, na asow pī. Montrâ me mu, na mentrâ mo mu. Sẹ nea bã bi antrâ dutań mu a, nankasa ntumi nsow no, saara na mo nso muntumi, gye inotrâ me mu. Me ne weindua no, mo ne abã no. Nea ọte me mu na meke ne mu no, ọno na ọsow pī, na minni mu a, muntumi nyẹ fyē. Obi antrâ me mu a, wọlow no kyēne sẹ dubã, na apo, na wọbetase de agu gya mu ahyew.“ Sã nsem a ehia yi pī kâ hô na Jesu kâ kyere n'asútafo anadyofâ no ansâ na orehu amane, na ne kẹse ne Sunsum kron-kron a ọhyẹ wọń bọ sẹ ọbẹsoma ama wọń. Nsem yi, mobehu wọ Johane asempa mu.

29. Jesu wọ Getsemane.

Na woto ayeyidyom bi (ẹne anyamesem mu ñnyom 115—118.), sẹ nea dā woyẹ tyamda no, ansâ na wofi adi kọ ngobepow so. Ọkwań mu no, Jesu kâ kyere n'asútafo se: „Mo nyinã na meye mo sẹ hintidua anadyo yi. Na wọakyerew se: Mẹbọ oguańfyẹfo no, na nguańkũ no bẹpetè. Na me sọre akyi no medi mo anim akọ Galilaea.“ Na Petro bua no se: „Sẹ woyẹ wọń nyinã hintidua a, me de, mirinhintiw da.“ Na Jesu kâ kyere no se: „Nokware na mese wo yi, sẹ anadyo yi akokọ bẹbọń no na woapa me mpeń abiẹsâ.“ Na Petro se: „Sẹ me ni wo bewu po a, mempa wo.“ Sãara na asútafo no nyinã nso see.

Na afei Jesu ni wọń ba bābi a wọfre họ Getsemane (ase ne: ngokyibea), ẹwọ asubonteń Kidron agya no họ wọ ngobepow so. Na ọkâ kyere n'asútafo se: „Montrâ ha, na mekọsọre wọ nohọ.“ Na ọfa Petro ni Jakobo ni Johane, na ne wyere hõe, na ọye drudrudru, na ọkâ kyere wọń se: „Awyerẹhō ahyẹ me kra so de kọ wum. Montrâ ha, na mo ni me nwyẹń.“ Na ọkọ n'anim kakra, na ọde n'anim butū fam, na ọsọree se: „O m'agya, sẹ wobetumi a, ma kruwa (amanehunu) yi ntya me hô;

nanso ɛnye nea mepɛ, na nea wope nye.“ Na ɔba n’asũafo no nkyɛn, na obehu wɔn sɛ wɔda, na ɔkà kyere Petro se: „Eɛn! muntumi ni me nwyɛn doɛ-fyerew bākò ana? Monwyɛn na monsoɔre, na moankɔ nnādā mu; sunsum no pɛ de, nanso hɔnam de, ɛye merɛw.“ Na ɔkɔe bio, na ɔkɔsoɔree se: Ō m’agya, sɛ kruwa yi antya me hɔ ankɔ na gye sɛ menom a, nea wope nye.“ Na ɔba bio, na obehu wɔn sɛ wɔda, na wɔn aniwa aye dru. Na ogyaw wɔn, na ɔkɔe bio, na ɔsoɔree se aseɛkoro no ara. Na ɔbofo bi fi soro yi nehɔ kyere no, na ɔbɛhyɛ no deɛn. Na oregyam no, ɔsoɔre denneɛn, na ne hɔ fifiri yee sɛ mogyaa ɛsoso fam. Na ɔsoɔre fi asoɔre no, na ɔba n’asũafo no nkyɛn etia abiesā, na obehu wɔn sɛ wɔdaso da. Na ɔkà kyere wɔn se: „Afei monna na monhome ɛ! — Eɔsò! Doɛn no adu sɛ wɔde ɔnipa ba bɛhyɛ nneboneyɛfo nsam. Monsoɔre na yenko. Fye, nea kyere me so kwaɛn abɛn.“

30. *Wɔkyere Jesu. Petro pa no.*

Juda Iskariot akɔhyɛ Judafo asɔfo mpanyiɛn ase sɛ ɔde Jesu bɛhyɛ wɔn nsa, na wotua no kaw gwetɛbɔna aduasā. Sɛ Juda nim sɛ dā Jesu kɔ Getsemane nti, ɔde asafo a asɔfo mpanyiɛn ni mpanyimfo asoma rekɔkyere Jesu no kɔ hɔ, wokurakura nkrante ni mpɔma. Nso Juda ahyɛ wɔn ase sɛ: „Nea mɛfɛw n’ano no, ɔno

ara ne no; monso no mu na monfyɛ no yiye nkɔ. “ Na ohu Jesu no, ɔkɔ ne nkyɛn se: „Rabi, mō!“ na ofew n’ano. Na Jesu se no se: „Juda, wode mfewano na ɛkyerɛ onipa ba so kwaɲ ana?“ Na wɔn a wɔwɔ no hô hui nea ɛrebɛba no, wose no se: „Owura, yɛnso nkrante m’ana?“ Na Petro antyɛn nea Jesu bebua, na ɔtyɛ ne nkrante, na ɔde bɔ ɔsɔfo panyin akɔa, na ɔtya n’aso nifâ. Akɔa no diɲ de Malko. Na Jesu kâ kyere Petro se: „Fa wo nkrante hyɛ boha mu, kruwaa m’agya de ama me no, mennnom ana?“ Na ɔde ne nsa kâ n’asô, na ɔsae. Na asûtafo no hui sɛ Jesu ampere nehô no, wogyaw no, na woguaɲɛ. Na abrante bi (sesɛ ɛyɛ asɛmpakyerɛwfo Marko) di Jesu akyi, ofura nwyera, na asrâfo no so no mu; na ogyaw nwyera no, na ɔda adagyaw guaɲɛ.

Na wɔn a wɔkyere Jesu no de no kɔ Jerusalem wɔ ɔsɔfo panyin nkyɛn. Ɛyɛ anadyo de, nanso mpanyimfo nyinâ aboaboa wɔnhɔ ano wɔ hɔ. Petro a ɔkae ne nhyɛase sɛ orennyaw ne wura no tu wɔn nsɔngɔ kɔ ɔsɔfo panyin adiwo hɔ, na ɔ ni asomfo kɔtrâ hɔ to gya sɛ ɔtyɛn aɲɛ ase. Na ɔsɔfo panyin no abâwa bi bae, na ɔɲɛ Petro yiye no, ose no se: „Wo nso wokâ Nasareni Jesu hô!“ Na ɔsaɲɛ se: „Minnim no, nso mente nea wose yi!“ Na ofi adi kɔ apatam, na akokɔ boɲɛ; na Petro antie. Na abâwa no hu no bio, na ɔkâ kyere wɔn a wogyina hɔ no se: „Oyi yɛ wɔn mu bākô.“ Na

osañe bio. Na ankye na wõñ a wogyina hò no ká kyere Petro se: „Ampa ara, woye wõñ mu bakò, na woye Galilaeni, na wo kasa sẹ hò de.“ Na odi nsew, na ọkà nta se: „Minnim nipaa mokà ne hò asem yi!“ Na akoko boñ mpeñ abieñ. Na Jesu dañ n’ani fyẹ Petro. Na Petro kae n’asem no, na ofi adi kosù pī.

31. Jesu gyina Kaiafa anim.

Na Jesu gyina ọsofo panyin Kaiafa anim, na obisa no n’asúafọ ni ne kyere hò nsem. Na Jesu bua no se: „Mekasa pefẹ mekyere wyiasẹfo; dā mekyerekere wọ hyiadañ mu ni asọrefi wọ nea Judafo ahyia, na kokoam de, mense fyẹ ẹ. Edeñ nti na wubisa me? Bisa wõñ a wotee nea mese kyere wõñ no, na wonim nea me-see.“ Na ọkà sã no, asomfo no mu bakò a ogyina hò no bọ Jesu sotore se: „Wubua ọsofo panyin sã ana?“ Na Jesu bua no se: „Sẹ makasa bone a, di me bone no adanse; na eye a, edeñ nti na wobọ me?“

Na asofo mpanyiĩ ni mpanyimfo ɛni aguasemfo no nyinã fyefye Jesu hô adanse krum, na wɔakum no, na wɔannya bi. Bebrẽ di ne so adanse krum de, nanso wɔĩ adanse no nse. Na afei ɔsofo panyiĩ no sɔre wɔ wɔĩ mfinimfini, na obisa Jesu se: „Adanse bebrẽ a wodi wo yi, wummua ana?” Na omũa n'ano, na wammua no fyẽ. Na ɔsofo panyiĩ no bisa no bio se: „Mekã Onyankɔpɔĩ a ɔtease hô ntam se woye Kristo Nyan-kɔpɔĩ ba no a, kã kyere yẽ!” Na Jesu se: „Me neĩ. Na mobehu onipa ba no se ɔte ahɔɔdeĩ nifã, na ɔnam soro mununkum mu reba.” Na ɔsofo panyiĩ no sũane n'atãde mu, na ose: „Adanse beĩ na ehia yẽ bio? Fye, moate n'abususem. Modyeĩ deĩ?” Na wɔĩ nyinã bu no fɔ se: „Owu se no.” — Na wɔĩ a wokura Jesu no di ne hô fẽw, na wɔbɔ no, na woye no amũamũani, na wɔbɔ n'ani so, na wobisa no se: „Kristo, kyere yẽ nea ɔbɔ wo!”

Na anɔpa tutu no asofo mpanyiĩ ni ɔmaĩ mpanyimfo tu agyina se wobekum Jesu. Na wɔkyekyere no, na wɔde no kɔma Romafo amrado Pontio Pilato. Afei Judaa ɔkyere ne so kwaĩ no hui se wɔabu no fɔ se wonkum no no, onu nehɔ wɔ nea waye no mu, na ɔde ngwetɛbɔna aduasã no brɛ asofo mpanyiĩ ni mpanyimfo se: „Maye bone se makyere mogyaa bone bi nni mu so kwaĩ.” Na wose: „Eye yẽ hɔ asem beĩ? Eɛ wo ara!” Na ɔtow gwetɛ no gu asɔredaĩ mu, na ofi hɔ kɔseĩ ne mene. Na asofo mpanyiĩ no fa gwetɛ no, na wose: „Enye se yede begu asɔrefi sika-mu, na eye mogya bo.” Ɛna wotu agyina, na wɔde kɔtɔ aĩwɛmfo asase, na wɔasie ahɔho wɔ mu. Enti wɔfrɛ asase no se: mogya asase.

32. *Jesu gyina Pilato ni Herode anim.*

Na Jesu gyina amrado anim. Ɛna amrado bisa no se: „Wo ne Judafo hene ana?” Na Jesu bua no se: „M'ahenni mfi wyiase ha yi. Se m'ahenni fi wyiase ha yi a, ankã me nkoa bekɔ, na wɔamfa me anhye Judafo

nsam.“ Na Pilato se: „Na woye ɔhene neñ?“ Na Jesu buae se: „Wo na wose, meye ɔhene. Eyi nti na wowo me, na eyi nti na meba wyiase se merebedi nokware adanse. Na obiaraa ofi nokwarem no tie me nê.“ Na Pilato se no se: „Deñ ne nokware?“ Na ose sã no, ofi adi bio ko Judafo nkyeñ, na ose woñ se: „Minhu ne hô bone biara.“ Na wokoso se: „Ohôneyañ nkrofo no mu, wakyerekyerẽ wo Juda mañ nyinã mu, ofi Galilaea de abedu ha.“ Na Pilato te Galilaea diñ no, obisae se onipa no ye Galilaeni ana? Na ɔte se ofi Herode nkoa mu ara pe, na osoma no ko Herode nkyeñ, na nna no mu no na Herode wo Jerusalem. Na Herode hu Jesu no, eye no fe, na opee se obehu no akye, na wate ne hô nsem pi, na n'ani da so se obeye senkyerene bi na wahu. Na obisabisa no nsem pi, na Jesu ammua no fyẽ. Na asofo mpanyiñ ni kyerewfo no gyina ho, na wototo n'ano ara. Na Herode ni ne dom hura n'anim, na wogoru no hô; ena wode tam hanahanã bi fura no, na osoma no koma Pilato bio. Na da no ara na Pilato ni Herode fa adamfo, na kañ no na woye akaw.

Na woñ nnapa no mu no nea amrado no ye dã ne se oyi deduani biaraa nkrofo no pe ma woñ. Na nso deduani bakô bi wo ho a oye owudifo, wofre no Baraba. Na Pilato se Judafo no se: „Hena na mope se minyi no memma mo? Baraba ana Jesu a wofre no Kristo?“ Na onim se nitañ nti na wode no bae. Na ɔte asenni agua so no, ne yere soma bekã kyerẽ no se: „Nye ori-paa otẽ no fyẽ, na ne nti mahu dae mu amane bebrẽ nẽ.“ Na asofo mpanyiñ ni mpanyimfo tu nkrofo aso se wommisa Baraba na wonsee Jesu. Na Pilato kã kyerẽ woñ se: „Jesu a wofre no Kristo de, menyẽ no deñ?“ Na woñ nyinã se no se: „Ma wonkoseñ no!“ Na amrado se: „Deñ bone na waye?“ Ena wobom denneñ se: „Ma wonseñ no!“ Na Pilato hui se ontumi nye fyẽ na mom sakasaka reba no, ofa nsu hohoro ne nsa wo nkrofo no anim se: „Minni onipaa otẽ yi mo-

gya mu; ɛsɛ mo ara!“ Ɛna nkrofo no nyinã buae se:
„Ne mogya mmra yɛn ni yɛn mma so!“

33. *Wobu Jesu fɔ sɛ wonkum no.*

Na afei Pilato fa Jesu, na ɔma wɔfye no, na asrafo no nɔwɛne nsɔe kyɛw, na wɔde hye no, na wɔde nkatakɔnmu kɔkɔ bi gugu no so, na wose: „Judafo hene, mɔ!“ na wɔbobɔ no sotɔre. Na Pilato fi adi bio, na ose wɔn se: „Monfyɛ, mede no mebrɛ mo, na moahu sɛ minhu ne hɔ bone biara.“ Afei Jesu bae no, na ɔhyɛ nsɔe kyɛw, na ofura nkatakɔnmu kɔkɔ no. Na Pilato se wɔn se: „Monfyɛ onipa no!“ Na asɔfo mpanyiɛn ni asomfo no hu no no, wɔbom se: „Bɔ no asɛndua mu, bɔ no asɛndua mu!“ Na Pilato se wɔn se: „Moankasa momfa no nkɔsɛn no, na me de, minhu ne hɔ bone bi!“ Na Judafo no buae se: „Yɛwɔ mra, na yɛn mra no nti ɛsɛ sɛ owu, na ɔyɛ nehɔ Nyankɔpɔn ba.“ Na Pilato te sã no, na osuro bebrebe, ɛna ɔkɔ asenni asa so hɔ bio, na obisa Jesu se: „Wufi hɛ?“ Na Jesu ammua no. Ɛna Pilato kã kyerɛ no se: „Wummua me ana? Wunnim sɛ mewɔ hɔ kwaɛn sɛ mesɛn

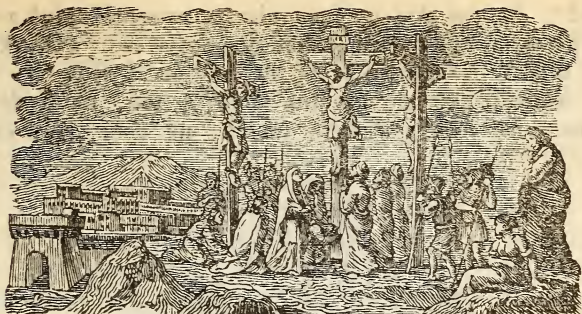
wo na mewo hò kwañ sẹ megyā wo ana?“ Na Jesu bua no se: „Ankà wonnyā me so kwañ biara gye sẹ wode fi soro ma wo; na nea ode me ma wo no na ne bone dōsò.“ Na efi hōnom ara na Pilato fyefyẹ sẹ oyi no; na Judafo no bom se: „Sẹ wogyā onipa yi a, wonyẹ Kaesare adamfo, na obiaraa oye nehò hene no, okasa tia Kaesare.“ Na Pilato te sà no, ode Jesu mae sẹ wonkoseñ no. Na oso n'aseñdua, na wode no kọe.

Na nnipa bebrē di n'akyi ni mmeaa woressu no na woridi no nkomo. Na Jesu dañ nehò kyere wõñ, na ose: „Jerusalem mmabea, munnsu me, na munsu mohò ni mo mma. Na wode sà aye dua momono a, na edeñ na wode beye guangua?“

34. *Jesu wo aseñdua hò.*

Na wodu bābi a wofre họ Golgota (ase ne: nitirigubea ana sẹ nsorem), na wode wein a wode mire afram ma no sẹ onnom. Eyi ne nsāa ebaw a wode ma deduafo a wobekum wõñ na wohanu yaw bebrebe. Na Jesu de, ope sẹ n'ani da họ nti, wannom. Sā na yeñ agyenkwāa ne nkutò hò tew na oye kronkron trẹw aseñdua no hò, na wode nnadewa fiti ne nsa ni ne nañ mu. Me bone ni wo de ni wyiasẹfo nyinā bone nti na woye no sà! Nso woseñ awudifo abieñ kà no hò, obākò wo ne nifà, na obākò wo ne benkum. Romafo asrāfo na eyẹ sà atrimodeñ adyuma yi. Na Jesu see se: „Agya, fa firi wõñ, na wonnim nea woye.“ Na

asrāfo no fa ne ntama kyɛ mu anañ, na wɔma wɔñ mu biara siñ. Na n'atade nhyɛase nni mpame, wɔñwɛne no bākò pɛ. Na wɔkæ se: „Mommâ yennsũane mu, na mommâ yemmɔ ntonto, na yɛnɛ nea ɛbɛyɛ nede.” Eyi na asrāfo no yɛ. Na Pilato kyerɛw ne hò asɛm fām Jesu asɛñdua atifi; asɛm no wɔkyerɛw wɔ Hebri ni Griki ni Roma kasa mu, esɛ: „Jesu a ofi Nasaret, Judafo hene.” Na nkrofo no ni asɔfo mpanyiñ ni asrāfo no yi no ahi se: „Sɛ woyɛ Onyankɔpɔñ ba a, fi asɛñdua no hò si fam!” Na awudifo no mu bākò a wɔasɛñ no nso yaw no se: „Sɛ woyɛ Kristo a gye wohò ni yɛñ!” Na ɔbākò no kâ n'anim se: „Wo a wɔabu wo fɔ saara nso wunsuro Nyankɔpɔñ ana? Na yɛñ de, yanya yɛñ nneyɛ so akatua, na oyi de, wamfom fyɛ so.” Na ɔkâ kyerɛ Jesu se: „Owura, sɛ woba wo ahenni mu a, kae me!” Na Jesu se no se: „Nokware na mese wo, nɛ wobɛkâ me hò wɔ Paradiso.” Na Jesu ne nâ ni ne nâ ne nuabea ɛni Maria Magdalene gyina n'asɛñdua ase. Na Jesu hu ne nâ ni osũafo a ɔdɔ no no, ɔkâ kyerɛ ne nâ se: „Obea, fyɛ wo ba!” Ɛna ɔkâ kyerɛ osũafo no se: „Fyɛ, wo nâ!” Na ɛfi dɔñ no ara mu na osũafo no fa no kɔ fie. Na owigyinae no sũm dru asase no nyinã so kodu anadyofã nnɔñ abiesã. Na Jesu de nê kɛse bom se: „Me Nyankɔpɔñ, me Nyankɔpɔñ! ɛdɛñ nti na woagyaw

me?“ Na eyi akyi no Jesu nim se nneema nyinã awyie na asem a wòakyerew abam nti, osee se: „Osukom de me!“ Na kruwa bi ta hò a wein a akaw wò mu, na wòde posaw bò mu tua demere ano, na wòde kà n'ano. Na Jesu gye wein no no, na ose: „Awyie!“

Na obom denneñ se: „Agya, wo nsam na mede me sunsum mehye!“ Na ose sã no, na obò ne ti ase de ne sunsum mǎe. Na fyẹ, asoredañ mu ntama no tewe fi soro bedu fam, na asase wosowe, na abotañ pǎpae, na oda buebuee, na nnipa kronkroñ a wòda amù bebrē nyannyañe, na Jesu sɔre akyi no wofi da mu kọ krow kronkroñ no mu, na woyi wõñhò kyere nnipa bebrē. Na ɔsafohene a ogyina hò hui se asase wosowe na Jesu tēm sã na owui no, osee se: „Ampa, onipa yi yẹ Onyankòpõñ ba!“ Na nkrofo a wòba hò befyẹ nyinã hu nea aye no, wòbobò wõñ koko, na wòsañ kọe.

35. *Jesu sie.*

Daa Jesu wui no yẹ Fidaa edi tyam homeda keše kañ. Na se afunu no nntrá nnua no so homeda nti, Judafo sɔ Pilato se ɔmmá wonkobubu wõñ anañ, na wonyi wõñ. Eyi wòde nsabā na eyẹ, na ewyie wõñ

kum. Ẹna asrāfo no bebubu awudifo abieñ a wọseñ wọñ ni Jesu no anañ. Na wodu Jesu so na wohui sẹ wawu dedaw no, wọammu n'anañ, na asrāfo no mu bakò de peaw wọ ne mfèm, na mogya ni nsu fii. Eyi wọyẹ na asẹm a wọakyerẹw no abam sẹ „wommmu no dompe“. Na asẹm foforo se bio se: „Wọbẹfyẹ nea wọwọ no no.“

Na anadyofà no Josef a ofi Arimataea a ọyẹ ọdefo nso ọyẹ opanyiñ a wobu no, ọno de wampène wọñ agyina ni wọñ nneyẹe no, na ọyẹ Jesu súafo wọ ko-koam, ọnám nam so ba Pilato nkyeñ, na ọbẹsrẹ Jesu amù. Ẹyẹ Pilato ñwónwà sẹ wawu dedaw, na ọfrẹ ọsafohene no, na obisa no sẹ owui akyẹ ana? Na ọsafohene no ká kyere no no, ọde amù no kye Josef. Na Josef tọ nwyera fẹfẹ bae, na obeyi Jesu amù no fi dua no so. Na Nikodemo a kañ ọba Jesu nkyeñ anadyo no nso de nnuru, mire ni aloe, wọakari beyẹ sẹ ọha, bae. Na wọde nwyera no kyekyere Jesu amù no hò, na wọde nnuru no gu no so sẹ nea Judafo sie nnipa. Na nea wọseñ Jesu hò no, trom bi beñ hò, trom hò na ọda foforo a wọmfà onipa nto mu da wọ, Josef ankasa dea; ẹhọ na, ọda no beñ nti, wọde Jesu amù to hò.

Ade kyèe no asọfo mpanyiñ ni Farisifo ba Pilato

nkyeñ se: „Owura, yakae se ọdādāfo no tease no, ọkàe se: „Miwu a, nnansà na męsore.“ Enti hye, na wọnwyeñ da no nkosi nnansà, na n’asútafo ammewyia no anadyo, na wọanká ankyere nkrofo se ofi awufo mu asore, na akyiri nnādā bẹdōsò akyeñ kañ de.“ Na Pilato ká kyere wọñ se: „Mowọ asrāfo no, monko, na monkoye se nea mobetumi.“ Ẹna wọkọe kọwyeñ ọda no, na wọsọ bo no ano, na wode asrāfo gyinagyina ho.

36. *Jesu sọre.*

Na daa edi nnāwotye kañ a edi homeda keşe no akyi no (ene Kwasida) anọpa tutututu asase wosow bebrē, na Owura bofo asāñ fi soro abetye bo no afi da no ano, na ọtrā so. Na n’anim te se anyinam, na n’atāde ye fitā se snow. Na ne hō hū nti asrāfo a ewyeñ no hō popoe, na wọye se awufo.

Na Jesu asore dedaw. Enhia no se ọtyeñ na ọbofo no betye bo no ansà. Na mmea bi a wodi Jesu akyi fi Galilaea atọ nnuru ni hūam Fida anadyofā; na homeda no tyam no, anọpa tutu wọkọe se wokosra Jesu amú no wọ da no mu. Maria Magdalene na odu ho kañ (ebia ọnam kwañ tiā bi so), na ọba ọda no so ansà na awyia repue. Na ohui se wọayi bo no añ da no ano no, otutu mirika beká kyere Petro ni Johane se: „Wọayi Owura afi da no mu, na yennim nea wode no ato.“ Na Petro ni Johane sọree, na wode wọñ ani kọfyee, na Maria Magdalene di wọñ akyi. Na eberere no mu na mmea no nso aba ọda no so, na wọabehu da hunu no. Eyi nti wọñ hō dyiruw wọñ no, na fyẹ, ntẹm ara na

abọfo abieñ a wọñ hò hrañ yi wọñhò kyerẹ wọñ, na wosuro pī. Na abọfo no mu bākò kà kyerẹ wọñ se: „Èdeñ nti na mofyefyẹ ọteasefo wọ awufo mu? Onni ha, wasọre; monkọ, na monkọkà nkyerẹ n'asùafọ.“ Na wofi adi ntẹm guañ fi da no mu, na wosuro, na wọñ hò popo.

Na wọsañ akọ krow no mu họ no, Petro ni Johane ba ọda no so, na wobehu nwyeraa wode kyekyere Jesu no. Na ọno de wọanhu no, na wọñ nso susùì sẹ obi na abẹfa no, na wọansusù sẹ obetumi asọre afi awufo mu. Na wọsañ kọ wọñ fi. Na Maria Magdalene de, ogyina da no hò ara, na osù. Na oresù no, ọkotow fyẹ ọda no mu, na ohu abọfo abieñ a wọhyẹ ntàde fità, ọbākò te atifi na ọbākò te anafo wọ nea wode Jesu to họ no. Na wọkà kyerẹ no se: „Ọbea, èdeñ nti na wusù?“ Na ose: „Efisẹ wọafa me wura, na minnim nea wode no akoto.“ Na ọkà sà no, ọdañ n'akyi, na ohu Jesu sẹ ogyina họ, na onnim sẹ ẹyẹ Jesu. Na Jesu se no se: „Ọbea, deñ nti na wusù? Hena na wofyefyẹ no?“ Osusùì sẹ ọyẹ trom họ fyẹfo nti, ose no se: „Owura, sẹ woafa no afi ha a, kyerẹ me nea wode no akoto, na menkọfa no.“ Èna Jesu se no se: „Maria!“ Na ohu no, na ose no se: „Rabuni!“ na ọkotow ne nañ ase. Na Jesu kà kyerẹ no se: „Nkà

me, na mennyà menkọ soro wọ m'agya nkyeñ ẹ. Na kọ me nua nom nkyeñ, na kọkà kyerẹ wọñ se: merebẹkọ soro wọ m'agya ni mo agya nkyeñ ni me Nyan-

kôpõñ ni mo Nyankôpõñ nkyeñ.“ — Na ọye ntẹm kọ fie no, Jesu hyia mmea no nso a wọrekọ Jerusalem no na okyia wõñ. Na wode hù ni anigye kotow ne nañ ase sọre no. Na wọ ni Maria Magdalene bẹkà asẹm no nyinā kyere n'asùafọ. Na wọnnye anni.

37. *Okwañ a wotu kọ Emaus.*

Da no ara Jesu yi nehô kyere Petro, ọno na ne mpa akyiri nti ehia no awyerekyekye bebrebe. Nso da no ara asùafọ no mu bānu kọ krow bi a wofre no Emaus mu, efi Jerusalem kọ bọ beye sẹ nnọñfyerew abiesà. Na wọrekọ no, wodi nneema yi nyinā hò nkọ-mosem. Na wọnam no, obi a wonnin no de nehô bẹbọ wõñ hò, na ọkà kyere wõñ se: „Nkọmọ bẹñ na monam na muridi na mo wyere ahō yi?“ Na wõñ mu bākò a

wofre no Kleopa bua no se: „Wo nkutō na woye Jerusalem hoho a wonte nea aba họ nnansà yi ana?“ Na ose wõñ se: „Eye deñ?“ Na wose no se: „Eye Na-

sareni Jesu a ọye odiyifo kẹse wọ nneyẹe ni kasa mu wọ Nyankòpọń ni nkrofo nyinā anim hò asem, sẹ nea yeń asọfo mpanyiń ni mpanyimfo de no mae sẹ wommu no fọ na wonkum no, na wọasẹń no. Na yeń de, yeń ani da so sẹ ankà ọno na obegye Israel. Na eyi nyinā akyi 10 nẹ ne nnansāa wọye nneema yi. Na yeń mu mmea bi nso a wọkọ da no so anọpa tutu ama yeń hò adyiriw yeń: na wọkẹ họ na wọanhu n'amù no, wọbae se wọahu abọfo a wọkà kyere wọń sẹ ọtease. Ena yeń mu binom kọ da no so, na wokohui sẹ nea mmea no kàe no ara, na ọno de, wọanhu no." Na ọkà kyere wọń se: „Mo nkwareaa mo koma ye dru sẹ mobegye nea adiyifo akà adi! Ẹnsẹ sẹ Kristo behu sà amane na wakọ n'anuonyam mu ana?" Na ofi Mose so na ọkyere wọń adiyifo kyerew-nsem a ẹfa ne hò nyinā ase. Na wọbeń krow a wọrekọ mu no, ọye sẹ nea ọrekọ n'anim. Na wọsanka no se: „Trà yeń nkyeń, na adu anadyofà, na ade ye asà." Na ọ ni wọń kotràe. Na ẹbae sẹ ọ ni wọń te adidii no, ọfa abodò, na ohyira so, na obubu ma wọń. Na wọń ani buee na wohu no, na ọyerae wọ wọń anim họ. Na wose wọńhò se: „Ọ ni yeń rekà asem wọ kwań so na obue kyerew-aseń no mu ma yeń no, yeń koma anhyehye yeń ana?" Na wọsọre doń no ara mu sań ba Jerusalem, na wobehui sẹ dubakò no ni wọń a wọkà wọńhò aboaboa wọńhò ano se: „Owura asọre ampa na wayi nehò akyerẹ Simon."

Na wọtoto apoń mu na wọrekasa sà no, Jesu ankasa begyina wọń mfinimfini, na ose wọń se: „Asomdyee nkà mo!" Na wọń bo tutui, na ehù kà wọń; wosusui sẹ wọahu samań. Na ọkà kyere wọń se: „Ẹdeń nti na mo bo tutu, na sà adyene sọresọre wọ mo koma mu? Monfyẹ me nsa ni me nań, na munhu sẹ ẹye mankasa; monso me mu, na monfyẹ, na ọsamań nni hõnam ni nnompe sẹ nea muhu sẹ mewọ yi." Na ọkasa sà kyere wọń no, ọde ne nsa ni ne nań kyere wọń. Na abotoyam ni ahòdyiriw nti wọńnyà nnye nni no, ọkà kyere wọń se: „Mowọ aduań bi wọ ha ana?" Ena wọma no

apataa wɔakyew siñ ɛni wokyem. Na ogye dii wɔ wɔñ anim hɔ.

38. Jesu yi nehô kyere Toma, ni n'asuafo mu bi wɔ Genesaret po hô.

Jesu bae no, na asuafo dumieñ no mu bākô a wɔfrɛ no Toma nni hɔ. Enti asuafo no kâ kyere no se: „Yɛahu Owura.“ Na ɔkâ kyere wɔñ se: „Sɛ minhu ne nsam a wɔde nnadewa bobɔe no na memfa me nsa-teã menkâ nea nnadewa bɔ hɔ na memfa me nsa menkâ ne mfɛm a, mennye minni.“ Na edu nnawotye no, asuafo no hyiam wɔ dañ mu bio, na Toma nso wɔ mu, na wɔatoto apoñ mu; na Jesu begyina wɔñ mfinimfina se: „Asomdyee nkâ mo!“ Ɛna ɔrekâ kyere Toma se: „Tɛ wo nsateã, na fyɛ me nsam, na fa wo nsa kâ me mfɛm, na nnye akyinnye, na gye di.“ Na Toma

bua no se: „Me wura ni me Nyankôpoñ!“ Na Jesu kâ kyere no se: „Toma, efisɛ woahu me nti na wogyɛ di, na nhɔira ni wɔñ a wɔanhu, na wogyɛ di.“

Eyi akyi no asuafo no sañ kɔ wɔñ adyuma so sɛ apɔfofo wɔ Tiberia po so. Dakoro bi wogu asawu anadyo no, na wɔnnɔyâ fyɛ. Na edu anɔpa no, Jesu begyina mpoano hɔ, na obisa wɔñ se: „Mma, mowɔ adu-ã bi ana?“ Na wobua no se: „Dabi.“ Na ose: „Momfa asawu no ngu bonto no nifâ, na mobenya

nâm.“ Na wogui, na woyi mpatā akese ọha aduonum abiesā. Na afei Johane kà kyere Petro se: „Eye Owura!“ Na Petro te se eye Owura no, ohuru to nsu mu, na oguare ba mpoano. Na asuafo a aka no hare bonto no bae. Na wodu fam no, wuhu nnyansramaa mpatā gu so, na abodō kà hò. Na Jesu kà kyere wọn se: „Mommra mmedidi.“ Na wọn nyinā nim se eye Owura. Na wowyie adidi no, Jesu kà kyere Petro se: „Simon, Jona ba, wodọ me kyeñ yinom ana?“ Na obuae se: „Yiw, Owura, wunim se medọ wo.“ Na Jesu se no se: „Yeñ me nguamma.“ Na obisa no bio se: „Wodọ me ana?“ Na Petro se: „Yiw, Owura, wunim se medọ wo.“ Na Jesu se no se: „Eye me nguañ.“ Na obisa no bio se: „Wodọ me ana?“ Se obisa no mpeñ abiesā nti, eye Petro awyerehō, na ọkà kyere no se: „Owura, wunim nneema nyinā; wunim se medọ wo.“ Na Jesu se no se: „Yeñ me nguañ! Nokware, nokware na mese wo, woye abrante no, woankasa wokyekyere wohò, na wokọ nea wope; na woye akwakwarāa, na wobètèe wo nsa, na obi bėkyekyere wo, na ọde wo akọ nea wompe.“ Ọkà eyi kyere owu kò a Petro bewu ahye Onyankòpọn anuonyam.

Da bi nso Jesu yi nehò wọ bābi a n’asuafo bėkyeñ

ahannum ahyia họ. Eyi na ẹkyere sẹ ne sọre hô adansefo dọsò.

39. *Jesu soroko.*

Jesu mra ni ne nhyease a ọde kra n'asuafo no ansa na ofi wọn nkyeñ kọ soro ni:

Ose: „Wode soro ni fam ahodeñ nyinã ama me. Na enti monko wyiase nyinã, na monko ye amañ nyinã m'asuafo, na mommaptisi wọn nkọ Agya ni Oba ni Sunsum kronkron diñ mu, na monkyerekyere wọn sẹ wonsie nneemaa mahye mo nyinã. Nea ogye di na wọbaptisi no no benya nkwa, na nea wannye anni no, wobebu no fọ. Na nsenkyerene a ebeki wọn a wogye di akyi ne sẹ me diñ mu na wọbepam adaemone, wọbẹkasa kasa foforo, wọbema awọ so, na wonom owudru biaraa, ẹrenye wọn fyẹ; wode wọn nsa bẹto ayarefo so, na wọn hô asañ. Na fyẹ, mekà mo hô dā de kosi wyiase aseto.

Jesu boa n'asuafo ano no, ọhye wọn sẹ wommfi Jerusalem nnkọ, na wontrà họ ntyeñ nhyease a ọkà sẹ wode Sunsum kronkron na ẹbẹbaptisi wọn no, na emmra ansa. Na wobisa no se: „Owura, ẹbere yi mu de, wọbẹdañ ahenni no ama Israel bio ana?“ Na ọkà kyere wọn se: „Enye modea sẹ mobehu bere ni daa Agya ahye wọ nankasa ahodeñ mu. Na Sunsum kron-

kroñ nò ba mío so a, mobenya ahòòdeñ, na moadi mé hò adanse wọ Jerusalem ni Judaea nyinā ni Samaria, na mode akosi asase ano no hò.“ Na ọkà eyi kyere wọñ na wọrefye no no, wọma no so, na omununkum gye no fi wọñ anim. Na ọrekọ na wọrefye ọsoro hò kómm no, nnipa bānu bi a wọhye ntāde fitā begyina wọñ nkyeñ kà kyere wọñ se: „Mo Galilaefo, deñ nti na muggyina ha fye ọsoro? Jesu koro yi ara a wọafa no akọ soro yi bẹba sāara se nea muhu no se ọrekọ soro yi.“

40. *Pentekoste dapa.*

Kristo sorokọ akyi no asúafọ no trá Jerusalem kómm, na dā wọtoa asọre so regye Sunsum kónkroñ a ọhye wọñ ase se wọbenya no. Na ẹse se obi bedi Judaa ọkyere Jesu so kwañ no anañ mu nti, wọsọre Owura, na wode ntonto paw obi a wọfre no Matia, na dumieñ no ano dui. Dā wọboaboa wọñhò ano tyeñ aseñkese a ẹreba no, na wọñ dodow ano adu ọha aduonum. Tyamda no akyi adaduanum, Jesu kọ soro dadu neñ, Pentekoste dapa no a Judafo nyinā sie de kae daa woma wọñ mra, nanso ẹne daa wofi abrowbubere ase, wọñ nyinā aboaboa wọñhò ano. Na mpofirim na mframaa emu ye deñ fi soro bae, na ẹbẹhye ọdāñ a wote mú no mǎ. Na Sunsum kónkroñ yi nehò kyere wọñ se ogyatekrema, na ebesisi wọñ nyinā atifi. Na Sunsum

kronkroñ aye wõñ nyinã mã, na wõkasa kasa foforo, se nea Sunsum no kyere wõñ. Na ebere no mu na Judafo a wõsom Nyankõpõñ a wofi wyiase amañ nyinã mu te Jerusalem. Na enê no bae no, nkrofo pĩ hyiae, na wõñ ani so ye wõñ yã, efise obiara te se wõkã ne krow mu kasa. Na ahõyeraw akã wõñ, na wosese wõñ-hõ se: „Wõñ a wõkasa yi nyinã nye Galilaefo ana? na edeñ na yeñ mu biara te ne krow mu kasaa wõwo no wõ mu yi?“ Na wõñ hõ adyiruw wõñ, na wose wõñ-hõ se: „Eyi ase ne deñ?“ Ebinom nso di few se: „Wein foforo aye wõñ mã.“ Eña Petro ni dubakõ no sore gyinae, na oma ne nè so se wõñ se: „Mo Judafo mm̄arima ni mo a mote Jerusalem nyinã, munhu yi na muntie m'asem! Na eyinom mm̄o nsã ẽ se nea mususũ, na ade nkyẽẽ (ebeye se nnoñkroñ). Na eyi ne nea odiyifo Joel kãe no se Onyankõpõñ se: „Ebeba se nna nom akyi no mefyie me Sunsum magu hõnam nyinã so, na mo mm̄abarima ni mo mm̄abea behye nkõm, na mo mm̄rante behu ade, na mo mpanyimfo besõsõ adae, na me mm̄ofra ni me mm̄awa so na mefyie me Sunsum magu nna no mu, na wõahye nkõm.“ Mo Israel mm̄arima, muntie nsem yi: Nasareni Jesu, onipaa Nyankõpõñ nam ahõõdenne ni aũwõnwãde ni nseñkyerene so ayi no wõ mo mu, ọno na moaseñ no. Jesu yi na Onyankõpõñ anyañ no, ẹno hõ na yeñ nyinã ye adansefo. Na afei Nyankõpõñ de ne nifã ama no so nti na wafyie ne Sunsum, se nea muhu na mote yi. Enti mommã Israel fifo nyinã nhu ampa se Onyankõpõñ de Jesu a moaseñ no yi ara aye Owura ni Kristo (ase ne: nea wõasra no ngo de no asi hene ni sofopanyiĩ).“ — Afei wõte sã no, ẹwõ wõñ kõmam, na wõkã kyere Petro ni asomafo a ẹka no hõ no se: „Mmarima ni nua nom, deñ na yenye?“ Na Petro kã kyere wõñ se: „Monsakra mo adyene, na mommã wõmmaptisi (wonguare) mo mu biara wõ Jesu Kristo diñ so, na mobenya Sunsum kronkroñ adekye. Na nhyease no ye mo ni mo mma ni wõñ a wõwo akyirikyiri a Owura yeñ

Nyankôpõn bẹfẹ wõn nyinã dea.“ — Na wõn a wode abotoyam gye n'asem no dii no ma wobaptisi (woguare) wõn, na da no ara akraa ebeye mpensã bekã Jesu asũafo hò. Na dā wotoa asomafo no asem ni tyakã ni abodobubu ni asore so. Na wõn a wogye dii no nyinã ye bakò, na wõn ade nyinã bom; na wotoñ nea wowo ni wõn ahòde, na wokye ma wõn nyinã se nea ehia obi. Na wowo anuonyam wo nkrofo nyinã anim. Na Owura de bi kã wõn hò dā.

41. *Anania ni Safira.*

Na obarima bi a wofre no Anania ni ne yere Safira toñ asase, na ode sika no bi siee, nso ne yere nim, na ode nkae bae begu asòmafo no nañ ase te se ne nyinã neñ. Na Petro se: „Anania, edeñ na Satan ahye wo kòma má se bedi atro kyere Sunsum kronkroñ, na wode asase no ti ade bi asie? Ewo họ no, enye wode ana? na wotoñe nso, enni wo nsam ana? Na edeñ nti na wode yi ahye wo kòmam? Woanni atro ankyere nnipa, na wudi kyere Onyankôpõn.“ Na Anania te sã asem no no, na ofye ase, na owui. Na mmrante no

soree, na woma no so fi adi kosie no. Na ekye kakra beye se nnonfyerew abiesã na ne yere bae, na onnim

nea aba. Na Petro bisa no se: „Sẹ motoñ asase no gyee saara a, kâ kyere me.“ Na ose: „Yiw, sâara.“ Na Petro kâ kyere no se: „Edeñ nti na moaye ano koro sẹ morebeso Owura Sunsum afe? Fye, woñ a wokosie wo kunu nañ wo aboboano, na wobeso wo afi.“ Eña ofye ase amonom ara wo ne nañ ase wui. Na mmrante no bae, na wobehui sẹ wawu, na woma no so kosie no wo ne kunu nkyeñ. Na ehù kẹse ba Kristofo asafo ni woñ a wote asẹm yi nyinã so.

42. Stefano wu.

Nnipa bāsoñ a wofye ahiafo wo Kristofo asafo no mu bi ne Stefano a gyidi ni ahôodeñ aye no mâ, na ofe añwônwâde ni nsenkyerene wo nkrofo no mu. Na Judafo atutupẹfo bi begyigye n'ano wo Kristofo asẹm a wokyerẹ no nti, na wontumi ntua nyansa ni sunsum a ode kasa no ano. Enti woñ bo fui, na wotu nkrofo no ni mpanyimfo ni kyerewfo no asô, na woba no so bekere no de no ko asennii wo mpanyimfo anim. Na wode nnipaa wodi adanse krum begyina ho, na wose: „Onipa yi nnyae abususem kâ a okâ tia kronkroñ ha yi ni mra peñ e; na yeate sẹ okâe se: Nasareni Jesu no besese ha, na wasakra amanne a Mose de ma yeñ no.“ — Na mpanyimfo a wote asennii ho nyinã fye no diññ, na wuhu n'anim sẹ Onyankôpoñ bofo anim. Na ofofo panyin no se: „Ete sa ana?“ Na ofiase kasa kyere woñ wo añwônwâde akese a Nyankôpoñ aye ama Israelfo ni woñ asôodenne a woñ ankasa nso ye no saara hô, na ode asẹm yi tya to se: „Mo a mo koñ ye deñ na moye mommrôtô wo mo kôma ni mo asô mu, dâ mo ni Sunsum kronkroñ di akâmekâme, sẹ nea mo agya nom yee no, saara na mo nso moye. Adiyifo mu hena na mo agya nom antã no? na woakum woñ a wokâ obâkô a otêe no ba kañ (one Mesia); ono na afei moaye ne so kwañkyerẹfo ni awudifo. „Mo na moanya mra sẹ abofo adyuma, na moanni so!“ —

Na afei wommâ onkasa bio, na wontumi nhye woñ

abufū so bio, na wotyere wõñ sê gu no so. Na ọno de, Sunsum kronkron ahye no mǎ, na ọfye ọsoro diññ, na ohu Nyankôpõñ anuonyam ni Jesu sẹ ogyina Onyankôpõñ nifá, na ose: „Mihu ọsoro sẹ abue ni onipa ba no sẹ ogyina Onyankôpõñ nifá.“ Ẹna wode nê kẹse bom, na wosisiw wõñ asò, na wõñ nyinǎ yẹ bākò begu no so prẹkò, na wotyẹ no fi krow mu họ kosiw no abo. Na adansefo no de wõñ atam gu abrante bi a wofre no Saulo nañ so. Na woressiw Stefano abo no, ọfree se: „Owura Jesu, gye me sunsum.“ Na ọkotow ne nañ anim, na ode nê kẹse tẹm se: „Owura, mfa wõñ bone yi nto wõñ so.“ Na ose sǎ no, na ọfa mu dae.

43. *Osae a ofi Abibirim.*

Na Saulo pẹne Stefano kum no, na ọno ankasa yẹ wõñ a wode anibere hunu bọ Judafo mra hò mọdeñ na wotǎ Kristofo asafo no mu bākò. Ofi afi mu kọ afi mu fyefye Kristofo akyekyere wõñ de wõñ akomá, na wode wõñ akogu afiase. Ẹna ọtǎ no nti Kristofo no petée, na wokyiñ Judaea ni Samaria nkrow ni nkurǎ so kọkǎ asepma no wọ họ. Filipino a ọyẹ ahiafofyefo asoñ no mu bākò kọ Samaria, na okonya adyuma pī wọ họ. Na

óká asem no wọ họ kye kakra no, Owura bofo beká kyere no se: „Sọre, na kọ nifá, na fa okwañ a efi Jerusalem kọ Gasa no so.“ Na osore kọe. Na fyẹ, ọbarima bi a ofi Abibirim a ọye ọhemmea Kandake sae na odi tumi kẹse a waba Jerusalem abesore wọ họ, na ọresañ akọ ne krow mu, na ọte teaseenam mu rekañ odiyifo Jesaia nhoma mu. Na Sunsum no ká kyere Filipo se: „Kọbeñ no, na fa wohọ kọbọ teaseenam no hò.“ Na Filipo tutu mirika kọ ne nkyeñ, na ọtee se ọrekañ odiyifo Jesaia nhoma mu, na obisa no se: „Wote

nea wokañ yi ase ana?“ Eña ose: „Sẹ obi ankyere me a, meye deñ na mete, ase?“ Na osre Filipo se ọmmetrá ne nkyeñ. Nhomaa okañ no ne nea ẹse se: „Wode no kọ se oguanteñ a worekokum no, na ọte se oguanteñbaa omúa n’ano wọ ne yifo anim; saara na ọno nso ammue n’ano.“ Na ọsae no bisa Filipo se: „Mesre wo, hena hò na odiyifo no ká yi? nankasa hò ana se obi hò na oká yi?“ Na Filipo nam asem no ara so ká Jesu hò asepma kyere no. Na wodu nsu bi hò no, ọsae no se: „Fyẹ, nsu ni, na edeñ na esiw me kwañ wọ baptisima (Kristo agware) hò?“ Na Filipo se: „Sẹ wufi wo kómam nyinà gye di a, wowọ hò kwañ.“ Na obuae se: „Megye midi se Jesu Kristo ne Nyankòpọñ ba.“ Na ogyina teaseenam no, na wọñ bānu no kọ nsu no mu, na Filipo baptisi no. Na wofi nsu no mu

bae no, Owura Sunsum de Filipino kọe, na ọsae no anhu no bio. Na ọde anigye si ne kwañ so kọe.

44. *Saulo adyenesakra.*

Na Saulo da so de anibere ni atrimọdeñ tā Kristofo, na okobisa nhōma wọ osofo panyĩn nkyeñ sẹ ọde rekọma Judafo a ẹwọ Damasko mpanyimfo, sẹ wọmmoa no na ọnkyekyere Kristofo a wọwọ hōnom no, na ọmfa wọn mmra Jerusalem. Na ọnam kwañ no so na ọbeñ Damasko no, na mpofirim na biribi hrañ wọ soro betya no hō hyiae. Na ọfye ase, na ọte nẹ a ẹkà kyerẹ no se: „Saul, Saul, ẹdeñ nti na wotā me?“ Ẹna ose:

„Ẹye wo hena, Owura?“ Na Owura se: „Mene Jesu a wotā me no. Ẹye deñ ma wo sẹ wobẹtow pōma ano anankoti.“ Na ne hō popo na ne hō yeraw no, na ose: „Owura, deñ na wọpẹ sẹ meye?“ Na Owura kà kyerẹ no se: „Sọre, na kọ krow no mu, na wọbẹkyerẹ wo dekodea ye.“ Na Saul sọre wọ fam, na obue n’ani no, wanhu biara. Na wofuafua no mu de no kọ Damasko. Na nnansà na onhu ade, na onnidi na ọnnom fyē. Na Owura osuāfo bi wọ Damasko a wọfrẹ no Anania, ọno na Owura kà kyerẹ no wọ ani so ade hu mu se: „Sọre, na kọ broñ a wọfrẹ no trèně no so, na kobisa obi a wọfrẹ no Saul a ofi Tarso akyi kwañ wọ Juda fi; na fyẹ, ọresọre, na wahu ọbarima bi a wọfrẹ no Anania wọ ani so ade hu mu sẹ waba ne nkyeñ na ọde ne nsa ato no so sẹ n’ani ntew.“ Na

Anania buae se: „Owura, mate ɔbarima yi hô nsem wɔ nnipa bebre anom, sɛ wayɛ wo nnipa kronkron bone pɛ wɔ Jerusalem; na ɛha yi nso, okogyɛ tumi wɔ asɔfo mpanyiɛn nkyɛn sɛ ɔrebɛkyere wɔn a wɔbɔ wo diɛ nyinã.“ Na Owura kã kyere no se: „Kɔ, na ɔyɛ ade a mapaw no sɛ ɔde me diɛ bɛkɔ abosonsomfo ni ahene ni Israel mma anim. Na mɛkyere no amane pɛ a obehu wɔ me diɛ nti.“ Na Anania sim kɔ fie ho, na ɔde ne nsa kogu no so se: „Onua Saul, Owura asoma me sɛ memmra wo nkyɛn na hu ade, na Sunsum kronkron nyɛ wo mã.“ Na amônôm ara na biribi a ɛyɛ sɛ aboɛ fi n'ani so gu fam, na ohu ade, na ɔsɔree, na wɔbaptisi no, na odidii no, ne hô yɛ no deɛ. Na efi da no ara na Saulo kã Kristo hô asem sɛ ɔne Nyankɔpɔn ba no.

45. Ɔsafohene Kornelio.

Ɔbarima bi wɔ Kaesarea a wɔfrɛ no Kornelio a ɔyɛ Romafo asrafohene bi. Ɔfrɛ ade na ɔ ni ne fiɔ nyinã suro Nyankɔpɔn, na ɔkyɛ nkrofo ade bebrɛ, na ɔsɔre Nyankɔpɔn dã. Ohu n'ani so ade faɛn awyia ɛbɛyɛ sɛ nnɔn abiesã sɛ Onyankɔpɔn bofo reba ne nkyɛn na ose

no se: „Kornelio! wo asɔre ni wo ayɛyɛ adu soro, na wɔakae wɔ Nyankɔpɔn anim. Na afei soma nnipa, na wonkɔ Jope nkohyia Simon bi a wɔfrɛ no Petro a ɔte nhômahyɛfo Simon a ne daɛn wɔ mpoano fi, ɔno na

ọbẹkà nea ẹsẹ sẹ wobẹyẹ akyerẹ wo.“ Na Kornelio
 yẹ sà, na ọsoma ne mmofra abiesà kọ Jope. Ade kyèe
 no wọnam na wọbẹn krow no bẹyẹ sẹ owyigyinae no,
 Petro kọ dañ atifi kọsọree. Na ọkọm de no, na ọpẹ
 sẹ odidi; na woressie no, ade tọ no so na ohui sẹ
 ọsoro abue, na biribi te sẹ ntama kokrō a wọakyekeyere
 no ahiñanañ fi soro reba fam, emu na mmoadọma nyinā
 ni wọn a wowyea ni ntakrabo a wọ. Na ẹnè bi ba ne
 nkyeñ se: „Petro, sọre, kum, di.“ Na Petro se: „Ente
 sa, Owura, na minni biribiaraa ẹhò ntew da.“ Na ẹnè
 no se bio se: „Ade a Nyankôpọn atew hô no, mfrẹ no
 sẹ ẹhò ntew.“ Ade yi yẹ mpeñ abiesà, na wogyẹ ade
 no kọ soro bio. Na Petro redyeñ wọ ne mu sẹ n’ani
 so ade a ohui no ase ne deñ no, fyẹ, nnipaa Kornelio
 sôma wọn no gyina ọpọn ano rebisa n’akyi kwañ. Na
 Sunsum kà kyerẹ no se: „Fyẹ, nnipa bāsà fyefyẹ wo;
 sán, na wo ni wọn nkọ, na me na mesoma wọn.“ Ẹna
 Petro sán kọ nnipa no nkyeñ, na ose: „Mene nea mo-
 fyefyẹ no no, na ẹdeñ nti na mobae yi?“ Ẹna wọbọ
 wọn kase kyerẹ no, na Petro de wọn kọ dañ mu, na
 ọyẹ wọn hoho. Na ade kyèe no, ọ ni wọn kọe, na
 nua nom bi fi Jope kà no hô. Na ade kyèe no, wo-
 kodu Kaesarea, na Kornelio retyeñ wọn, na wafrẹfrẹ
 n’abusùafọ ni ne nnamfo nyinā aboa ano. Na Petro reba
 no, na Kornelio hyia no, na ọkótow ne nañ ase sẹ nea
 Nyankôpọn soma no no anim. Na Petro ma no so se:
 „Sọre, na me nso meyẹ onipa.“ Na ọkọ dañ mu, na
 okohu nnipa bebrẹ a wọahyia họ, na ọkà kyerẹ wọn
 se: „Munim sẹ onipaa ọyẹ Judani nni hô kwañ sẹ ọde
 nehô bọ nipaa ofi mañ bi mu hô; na Onyankôpọn akyerẹ
 me sẹ memmfrẹ onipa biara se onipa hunu ana sẹ ne
 hô ntew. Na enti mibisa dekode a enti mobehyia me?“
 Na Kornelio kà ọbọfo a oyi nehô kyerẹ no no hô asem
 nyinā kyerẹ no. Ẹna Petro bue n’ano, na ọkàe se:
 „Afei mahu ampa sẹ Onyankôpọn mmu binom nkyeñ
 bi; na ọmañ biara mu nipaa ọfẹre no na ọyẹ ade a
 ẹtẹe no, ọpẹ no agye.“ Na afei ọkà Jesu hô asem

no kyere wõñ. Na ọdaso rekasa no, Sunsum kronkroñ begu nnipa no a ebetie asem no nyinã so. Na Judafo gyidifo a wọ ni Petro bae no hõ dyiruw wõñ sẹ wọde Sunsum kronkroñ adekye agu abosonsomfo mpo so, na wọte sẹ wọkasa kasa foforo na woyi Nyankòpõñ aye. Na Petro kàe se: „Obi betumi asiw nsu kwañ sẹ wommaptisi yinom nso a wọanya Sunsum kronkroñ sẹ yeñ ana?“ Na ọhyee sẹ wommaptisi wõñ wọ Owura diñ mu; na wọsrẹ no no, ọtrá wõñ nkyeñ di nna kakra wọ hẹ, sẹ ọhyẹ wõñ deñ.

Eyinom ne wõñ a wofi abosonsomfo mu na wogyẹ wõñ fra Kristo asafo mu kañ.

46. *Woyi Petro fi afiase.*

Ọhene Herode Agripa ama wọde nkrante akum ọsõmafo Jakobo, Johane ne nua. Na ohui sẹ eyẹ Judafo fẹ no, ọkyere Petro nso de no kọto afiase, na tyamda adu nti etya sẹ ọma ne kum no trá hẹ kakra ansá. Na Petro da afiase hẹ, na asrãfo wyẹñ no; na Kristofo a wọwọ Jerusalem no sọre Nyankòpõñ ma no dā. Na da anadyo a ade rebekyẹ na wọakum no no ọda asrãfo abieñ ntam, na wọagu no nkonsonkonsoñ, na ebinom nso wọ poñ akyi wyẹñ no. Na fyẹ, Owura bọfo bae,

na afiase hō hrañe, na ọbọ Petro nkyeñ mu nyañ no se: „Sọre ntemntem!“ Na nkonsonkonsoñ no tetew fi ne nsa. Na ọbọfo no kâ kyere no se: „Kyekyere wo aseñ, na hye wo mpaboa, na fura wo tam, na di m'akyi.“ Na wofi hō betya asrafo no hō, na wọbẹfa ọpoñ a nankasa ahiẹ ano; na ne nyinã ye Petro sẹ ọdaesò. Na wotya broñ bākô so no, ọbọfo no gyaw no. Na Petro ani tetewe no, ọkâe se: „Afei na mahu ampa sẹ Owura asôma ne bọfo na wabeyi me.“ Na okodu Johane a wọfrẹ no Marko ne nâ Maria fi, ẹhọ na nnipa pī aboaboa wọñhō ano, na wọresọre. Na ọbọ poñ no akyi no, abāwa bi a ọwọ hō no betiee. Na ọte ne nê no, abotoyam nti wanhiẹ ọpoñ no, na ọsañ tutu mirika bekâe sẹ Petro gyina ọpoñ no akyi. Na wonnye nni. Na ọdaso pem ara no, wobehiẹ no, na wohu no no, ẹye wọñ ahodyiruw. Na ọde ne nsa nyama wọñ sẹ wommúa wọñ ano, na ọkâe sẹ nea Owura beyi no wọ afiase no kyere wọñ. Na ose: „Monkọkâ asem yi nkyere Jakobo ni nua nom no,“ na ofiadi kọ bābi. Na ade kyêe na wonhu no wọ afiase hō no, Herode bu asrafo no nteñ hyee sẹ wọmfā wọñ nkọ.

47. *Paulo wọ Litra.*

Paulo a kañ wọfrẹ no Saulo kyiñkyini Asia ketewā mu no, ọkọ Litra nso. Na ọbarima bi wọ hō a ọye bafañ fi ne nâ yam te sẹ Paulo rekasa. Na Paulo fye no, na ohui sẹ ọwọ gyidi sẹ ọbẹsa no yare no, ọkâe se: „Sọre, gyina wo nañ no so!“ Na ohurui, na ọnanteuwe. Na nkrofo no hui nea Paulo aye no, wọkâe se: „Abosom adannan wọñhō nnipa asāñ aba yeñ nkyeñ.“ Na Helenefo bosom a wọfrẹ no Dio a ne dañ si wọñ krow no hō sọfo de nantyi ni nhabamma ni nfyereñ a wọakyeke bae sẹ ọ ni nkrofo no bekum abọ afofe. Na asomafo abieñ no Barnaba ni Paulo tee no, wosunsũane wọñ hō atam, na wotutu mirika hyeñ nkrofo no mu, na wọtêem se: „Mmarima nom, deñ na moreye yi?

Yeye nipa se mo ara, na yerekâ asempa kyere mo, se monnañ mohô mfi abosonsom nkosom Nyankôpôn a otease a obô soro ni asase ni po ni nea ewo mu nyinã no.“ Sãa wose yi na wode bo modeñ papa ansã na woma nkrofo no gyae afere no bo ma won. Na Judafo bi fi Antiokia ni Jkonia ba ho, na wobetu nkrofo no aso, na wosiw Paulo abo, na wotyẽ no fi krow no mu ho, na wosusui se wawu. Na Kristofo no begyinagyina ne ho no, osoree ko krow no mu; na ade kyee no o ni Barnaba ko Derbe, na okoka asempa no kyere krow mu hofo. Sã asem a okae yi nti na abrante bi a wofre no Timoteo sakra ne koma ma Kristo. Owô nã ni nana pa a wofi ne mmofraase kyerekyere no Nyankôpôn asem. Na akyiri no oye se Paulo ba ni n'adamfo, na

okã ne hô wô n'akwañ a otui no so, nanso ode no si Kristofo asafo a wowo Efeso no so panyin, na ehonom ara na Owura diñ nti owui.

48. *Lidia ni pokyerefosyefo wo Filipi.*

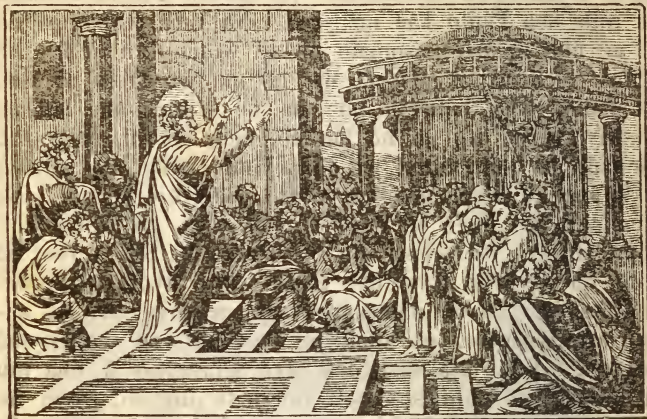
Paulo wo Troya wo Asia ketewa no, ohu n'ani so ade anadyo, se obarima bi a ofi Makedonia gyina ho resre no se: „Bra Makedonia beboa yen!“ Otie ofre

no, na okọ Filipi. Na homēda dui no, ofi krow no mu kọ nsu bi ano wọ nea Judafo kọ asọre họ, na okasa kyere mmeaa wọboa ano wọ họ no. Na ohea bi a wofre no Lidia a otōn ntama kọkọ a ofi Tiatira na ofere Nyankọpōn nso betiee. Na Owura bue ne kōmam, na otie nea Paulo kae no yiye. Na oma wọbaptisi no ni ne fifo, na osre asomafo no se wommetrā ne fi. Na abāwa bi a akom sunsum wọ no mu wọ krow no mu, na Paulo pam sunsum no; na ne wura nom hui se wonnyā biribi wọ no hō bio no, wōn bo fūi, na wōtye asomafo no kọ asennii wọ mpanyimfo anim, na wotōtō wōn ano se wode amanne foforo aba krow no mu. Na atemmufo no hyee se wonfye wōn yiye, na wode wōn kogu afiase. Na odasu mu no, Paulo ni Sila sọree, na wōn hō ye wōn yaw de, nanso woto dyom yi Nyan-kọpōn ayē. Na mpofirim na asase wosowe pī, na afiase ase wosowe, na apōn no buebuee, na wōn nyinā pokyere yiyi. Na afei nea ofye afiase no fi nna mu bọ piriw, na ohui se apōn no deda họ no, otye ne nkrante se orebedi nehō awu, na osusūi se apokyerēfo no aguañ. Na Paulo tēm denneñ se: „Nyē wohō bone biara, na yeñ nyinā wọ họ.“ Na oma wọbesọ kanea, na otutu mirika ba họ bẹkotow Paulo ni Sila anim se: „Wura nom, deñ na menye na wogaye me?“ Na wọkà kyere no se: „Gye Owura Jesu Kristo di, na wobegye wo ni wo fifo.“ Na ofa wōn anadyo no ara kọhohoro wōn mpire no akru no so, na oma wọbaptisi no ni ne fifo amonom họ ara. Na ode wōn ba ne fi bẹtow wōn pōn, na ono ni ne fifo nyinā ahi gyee se wogyē Nyan-kọpōn dii. Na ade kyēe no, atemmufo no bu asomafo no bem.

49. *Paulo wọ Atene.*

Na Paulo fi Filipi kọ Atene, na otyeñ Sila ni Timoteo wọ họ. Na ofye krow kese no no, na wōn abosom ni abosonsom dōsō nti, eyē ne sunsum ahi wọ no mu. Na okà Jesu eni wunyañ hō asempa kyere wōn

wọ Judafo hyiadañ mu ẹni gua so. Na anyansafo a wọwọ họ no mu bi yi yi no kasa, na wode no kọ wọñ asennii wọ koko bi so, na wose: „Yebetumi ahu asem foforo a wokà yi ana?“ Na Paulo kâe se: „Mo Atenefo,

mahu se nneema nyinã mu no mosom abosom papa. Na meretyam na mefye mo ade a mosom ni mo nneyee no, mihu aforemuka bi nso a wọakyerew so se: „Onyame a wonnim no dea.“ Nea munnim no na mosom no no hô asem na mekà mekyere mo yi. Onyankôpõn a ọbọ wyiase ni nneemaa ewọ mu nyinã, ọnte asọrdañ a wode nsa aye mu, na ọsoro ni fam wura ne no; nanso wọmfa nnipa nsa nsom no se nea biribi hia no, na ọnoara na ọma wọñ nyinã nkwa ni home ni ade nyinã; na ọde mogya bākò aye amansañ nyinã se wọntrà asase ani nyinã, na ọma wọñ bere a ọhyee ẹni wọñ trabea hye se wọnfyefye Owura, se ebia wode wọñ nsa bekà no na wọahu no; nso yeñ mu biara ni no ntam nware; na ọno mu na yeanya yeñ nkwa na yekà yeñhò na yewọ họ; se nea mo dyentofọ mu binom nso akà se: „Na n’asefo nso ne yeñ.“ Na se yeye Onyankôpõn asefo yi, ense se yeJesus se Onyankôpõn tebea no te

sɛ sika ana gwetɛ ana ɔbo adyini bi a onipa de ne nyansa ni ne trim adyene adi. Na ɛbere a munnim no de, Onyankɔpɔn abu n'ani agu so, na afei ɔhyɛ nnipa nyinã wɔ mmã nyinã, sɛ wɔnsakra wɔn adyene; efisɛ wayi da bi atɔ hɔ a ɔnam barimaa wayi no asi hɔ no so bebu wyiasɛ ntɛn wɔ trɛnɛ mu, ɔno na wanyaɔ no afi awufo mu de adi ne hô adanse akyerɛ nnipa nyinã sɛ wonnye no nni." Na wɔtɛ awufo sɔrɛ no, ebinom di hô fɛw, na ebinom se: „Yebetie wo bio wɔ asɛm yi hô." Na Paulo fi wɔn mu kɔɛ. Na ebinom gye dii, wɔn mu bi ne mpanyin mu bakô Dionisio, ɛni ɔbea bi a wɔfrɛ no Damari.

50. *Paulo afiaseda wɔ Kaesarea.*

Ɛno kyɛ kakrã no, wɔkyere Paulo wɔ Jerusalem, na wɔde no kɔ Kaesarea sɛ onkoyi n'ano wɔ Roma amrado Felike anim. Felike yɛ no yiye, na wampɛne Judafo a wɔtɔtɔ n'ano pi no. Ɔma no kwaɔn kyɛn apokyerɛfo no binom, na sɛ Paulo kyɛ no sika a, ankã obegyã no korã. Ɛno nti nso ɔtã frɛ no ba ne nkyɛn, na ɔ ni no kã asɛm. Da bi Felike ni ne yere Drusila a ɔyɛ ɔhene Herode Agripa babea a ɔpɛ sɛ otie ɔsomafo no kasa no bae ma wɔkɔfrɛ no. Na Paulo rekã trɛnɛ ni anidahɔ ni atemmu a ɛbɛba no hô asɛm no, Felike bo tui, efisɛ ne tiboabɔ no fɔ, na ɔkã kyerɛ Paulo se: „Kɔ ansã, na menya adagyew a mɛfrɛ wo bio." Na ampa, wɔn a wɔsom bone nnya adagyew a eye ma wɔn sɛ wobetie nokwasɛm ara da!

Mfrihyia abien tyam no, Festo bedi Felike anaɔ mu. Na ɔno nso mpɛ nokwasɛm bebrebe a ɔde behu sɛ Judafo asɛm no nyɛ dɛ. Na sɛ Paulo suro sɛ ebia da bi Festo bɛpɛne Judafo asɛm no nti, ɔde asɛm no hyɛ Kaesare nsam. Ɛna Festo kãe se: „Wode asɛm no ahyɛ Kaesare nsa nti, wobɛkɔ Kaesare anim."

Ɔfɛ a ɔhene Agripa bɛfɛ Festo anim no mu na Paulo nya hô kwaɔn bio sɛ obedi Kristo ni ne dom a ohui no hô adanse a ehia. Na ɔde yi tyã n'asɛm no

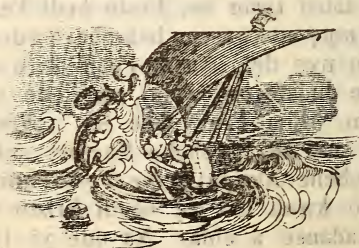
to se: „Onyankôpõñ aboa me na migyina ho de besi ne, na midi adanse mekyere mmofra ni mpanyiñ nyinã, na mense biribiara gye se nea adiyifo ni Mose akã sê ebeba, sê Kristo behu amane na ono ne nea oboore afi awufo mu kañ, na ode kanea akyerê omañ no eni amansãñ nyinã.“ Na Paulo yi n'ano sê no, Festo bom kесе se: „Paulo, woabo dam, nhomam nim bebrebe abo wo dam!“ Eña Paulo se: Opanyiñ Festo, memmo dam e, na mekã nokware ni asem a emu tew. Na ohene a mekã asem wo n'anim faññ yi nim nsem yi mu yiye. Ohene Agripa, wogye adiyifo no di ana? Minim sê wogye di.“ Na Agripa buae se: „Aka kumã na woadañ me Kristoni.“ Na Paulo se: „Mepe sê ankã Onyankôpõñ bema sê kakrã ana sê bebrebe mu na enye wo nkô na wõñ a wote m'asem ne yi nyinã nso aye sê me gye pokyerê yi mu nkô.“

Nnipa bebrê na aka wõñ kakra,
Na nso wõnnannañ Kristofo da.

Na sã na aka wõñ ne nyinã. Na mmã ennka mo a mokañ nhôma yi biribi!

51. *Paulo kwan a otu ko Roma.*

Eyi akyi no ankye na wode Paulo koma Roma asrafohene bi, na wokô hyeñ mu sê woreko Roma; nso Aristarko ni Luka kã no hô. Na opebere no wope sê wotrã Kreta supow mu, na mframa kese boe tyê hyeñ no fi asase no so, na ema wõñ a wowo hyeñ no mu

nyinã hu amane pī. Na biribiaraa ẹhò nhia wọn bebrebe no, wọtotow gu po mu, na ẹhyeñ no aye hare; na ne nyinã akyi no wọtotow aduañ po gui. Na Owura bofo yi nehò kyere Paulo anadyo ká kyere no se: „Paulo, nsuro, na wode wo benya akọ Kaesare anim; na fyẹ, Onyankòpọñ de wọn a wo ni wọn wọ hyeñ no mu nyinã akye wo.“ Na mframa de wọn kyinkyinii dadu nnannañ no, wọbeñ asase bi, na wonnim asase kò. Na wọannya annu hò na ẹhyeñ no kọpem bo, na ẹbọe. Ẹna wọn a wọwọ hyeñ no mu no de aguare gye wọnhò, na wọn a wonnim aguare no butubutū mmrete ni hyeñ a abọ no nnua asiñasiñ so de ba fam. Na sẹ nea ẹye na wọn nyinãa wosi ahannu aduoson asia no nya nkwañ neñ. Asase a wodu so no, wofre no Melite (afei wofre no Malta). Na ẹhofo ye wọn yiye, na wosọ gya amonom ara sẹ wọbẹhò wọnhò. Na Paulo sesaw mmobā sẹ ode regu gya no mu no, ahurutoa fi gya no mu bẹkyekyere ne nsa hò. Na nkrofo no hu wọ no sẹ okyekyere ne nsa hò no, wóká kyere wọnhò se: „Wommoa sẹ onipa yi ye owudifo a wanya

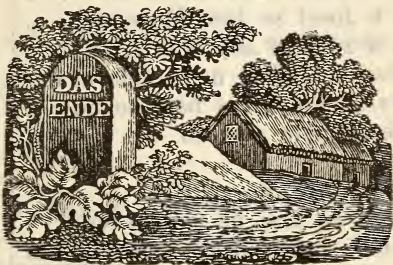

nkwâ wọ po mu de, nanso awyeretọ nti ọrentrâase. “Na ọpetê wọ no to gya mu, na fyê anye no. Ẹna nkrofo no sakra wọń adyene wọ no hô sẹ ọye Onyan-kôpọń bi. Ẹna wodi pẹbere no wọ supow mu họ, nso Paulo nya ọkwań sa ayare bebrê wọ họ. Na asram abiesâ tyam no, wọkọ hyeń foforo bi mu, na wọnam dyodyo kodu Roma. Ẹhọ nso Paulo kâ asempa no kyerẹ Judafo. Na ebinom gye dii, na ebinom nso annye anni, na enti ẹma wọkasakasa hô na wobisabisa wọńhọ nsem pī. Na Paulo trâ ne fi a ọfeme no mfrihyia abień, na ogye obiaraa ọba ne nkyeń, na ọkâ Onyan-kôpọń ahenni hô asem na ọkyerekyere Owura Jesu hô nsem fańń, na obi ammra no.

52. Asempa no petêe wọ asomafo no bere so.

Paulo kyerew nhôma bebrê wọ Roma; ebi mu na ọkyerewe sẹ n'ani da so sẹ wọrebegyā no. Nanso wọkâ wọ Kristo asafo hô nsem mu sẹ ọsań kọ Roma bio, na Kristo hô adanse nti wode nkrante kum no wọ họ. Afiasẹ a ọdae a ẹtoso abień yi mu na ọkyerew ne nhômaa ẹtoso abień kọma Timoteo. Nso kań no ọkyerekyerew nhôma bebrê wọ n'akwantu mu ni n'afiaseda mu wọ Roma de kọma Kristofo asafo a wọwọ amañ so a asomafo adyuma nti otu kwań no okohu wọń. Yẹdaso wọ nhôma yi wọ apâm foforo mu. Wọkyerewe nsem-pa abiesâ no a ẹye apâm foforo no asefi nso ansâ na Paulo wui. Mateo kyerew kọma Judafo Kristofo a wọwọ Palestina, Marko de, ebia Romafo na ọkyerew kọma wọń, Luka de, ọkyerew nede kọma Helenini Kristoni bi a ọwọ diń a wọfre no Teofilo. Johane kyerew n'asempa ni n'adiyi nhôma no, na Jesu nkọm a ọhyeẹ wọ Jerusalem sẹe hô abam dedaw (na wọwọ Kristo mfrihyia aduosoń neń). Yẹwọ nhôma nso a Petro ni Jakobo ni Juda kyerewe wọ apâm foforo mu. Johane de, yenim sẹ onyiń kyee ansâ na owui. Na asomafo a aka no de, yennim wọń hô nsem bebrebe. Eyi na ye-

nim no yiye, se wodi Jesu mraa ohye won no so, se
woko wyiase nyina koka asempa no kyere nnipa nyina;
na ebeye mfrihyia aduonu anum mu no, na woka Kristo
ho asem wo ama a cho bere na wonim nyina so. Na
se woridi ne mra so no, na ono nso di ne nhyease no
so, na odaso di so ne. Ampa, n'asuafo nyina hu se
oka won ho de beko akopem wyiase to.

<i>Anyamesem nhôma mu mfrihyia</i> <i>kañ.</i>	Adebọ ak yi mfrihyia.
Efi adebọ sọ besi nsuyiri so	1656
Efi nsuyiri so besi Abraham frẹ so	360
Efi no so besi Josef Misraim kọ so	185
Misraim trá fi Josef so besi Mose so	245
Efi Misraim fi so besi asọredań si so	480
Efi no so besii sẹ Judafo nnomumfa ni Ba- bel trá wyiee wọ Kores bere so no	480
Efi no so besi Kristo awo so	537
	3943
Efi Kristo awo so besi ne sorokọ so	33
Efi no so besi Paulo Roma afiaseda kań no so	27
Efi no so besi Paulo wu so	8
Efi Paulo wu so besi Kaesare Domitiano a wọkyerẹw adiyi nhôma wọ ne bere so wu so	27
	95

Nsem a ewo mu.

I. Apâm dedaw mu nsem.

No.	Pag.
1. Adebo	1
2. Mratô	2
3. Kain ni Habel	4
4. Nsuyiri	5
5. Babel abantenteñ	7
6. Abraham fre	8
7. Abraham gyidi	9
8. Sodom ni Gomora	11
9. Ismael	12
10. Isaak	13
11. Sara wu ni ne sie	15
12. Isaak ayeware	16
13. Jakob ni Esaw	17
14. Jakob nantew	19
15. Josef toñ	22
16. Josef wo Misraim	23
17. Josef ne nua nom ba Misraim	26
18. Josef ne nua nom ba Misraim bio	28
19. Jakob ko Misraim	30
20. Mose	32
21. Mose wo Farao anim.	34
22. Israel mma fi Misraim	38
23. Israel wo sare so	40
24. Onyankôpoñ ma Israelfo mra	41
25. Omañ ni onyamesom hô mra	44
26. Wọn a wọn kọn dọe da	46

No.	Pag.
27. Akwansrafo	47
28. Israelfo huhùhuhù	48
29. Bileam	51
30. Mose wu	52
31. Josua	52
32. Atemmufo	54
33. Rut	56
34. Eli ni Samuel	58
35. Samuel ni Saul	60
36. Oguañfyefo Dawid	62
37. Dawid tā	64
38. Saul wu. Dawid bedi hene	66
39. Wokum Uria	69
40. Absalom hò ašem	71
41. Oyaredòm ba Israel	73
42. Salomo	75
43. Omañ*) no mu mpāpaem	76
44. Odiyifo Elia	78
45. Elisa	83
46. Asiria nomumfa	86
47. Odiyifo Jona	86
48. Juda ahene a wodi akyiri	88
49. Adiyifo	90
50. Babel nomumfa	92
51. Daniel	94
52. Wokyekyere Jerusalem foforo	97
Apām dedaw mu nšem nkekâhō	100

*) Corrections for some of the first Stories:

Read not mpām but apām

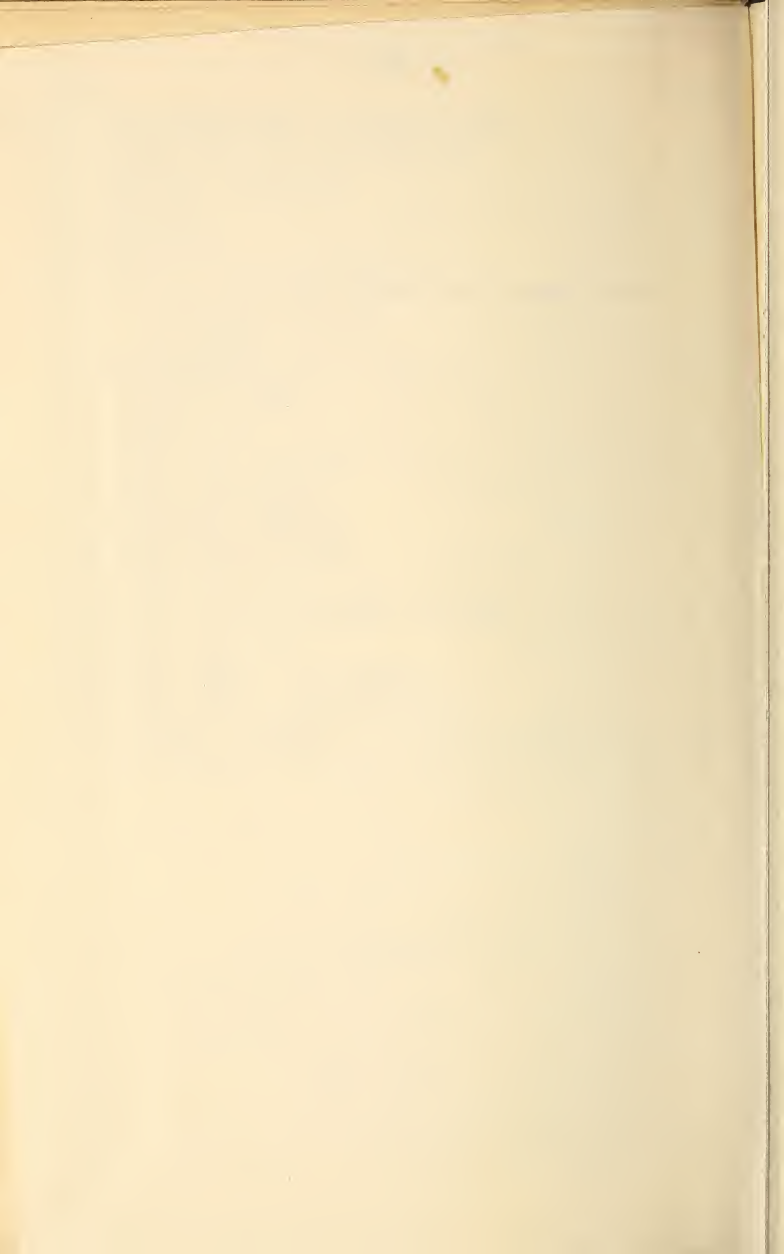
„ „ hye mpām but ye apām or only pam

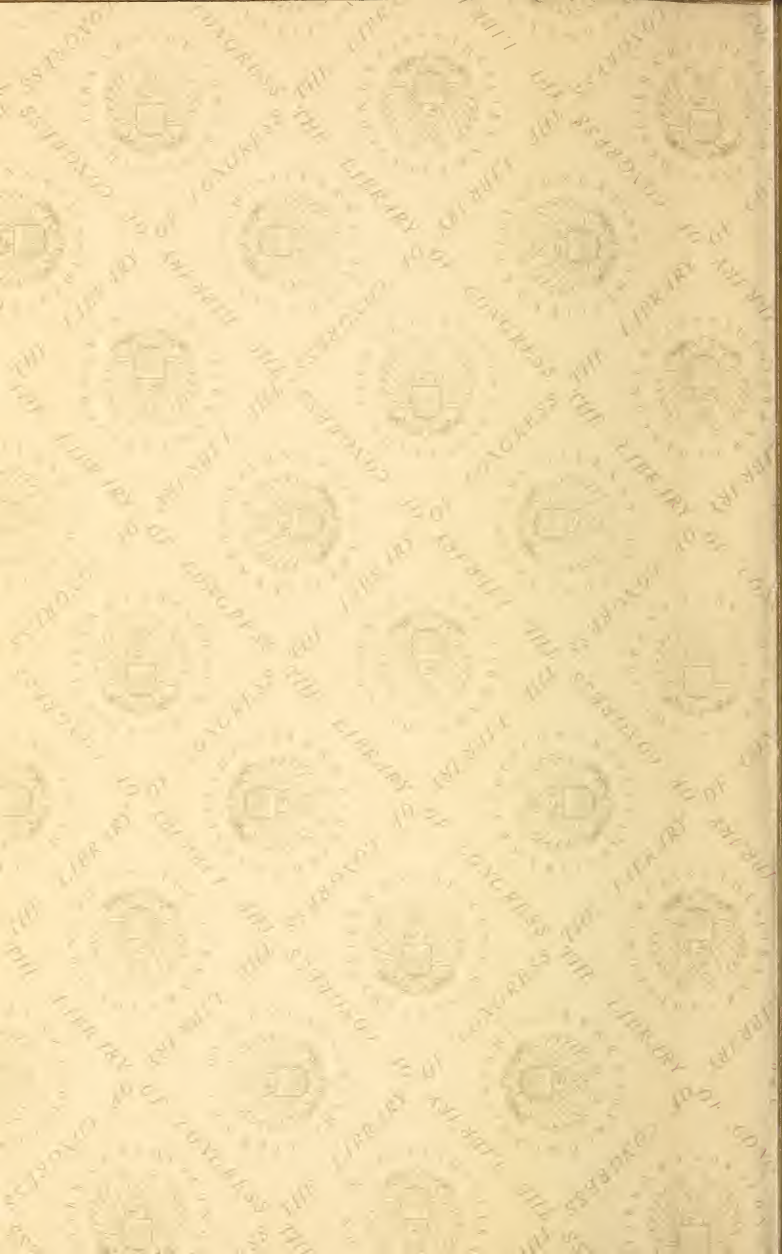
„ „ ahemmañ but omañ or only mañ

No.	Pag.
II. Apâm foforo mu nsẽm.	
1. Onyankôpõn bofo Gabriel ba Sakaria ni Maria nkyeñ	102
2. Jesu awo	104
3. Anyansafo a wofi anafo no	106
4. Jesu mmofraase	108
5. Johane baptisi Jesu, na obonsam so no fye	109
6. Jesu asuafo a wodi kañ no fre. Ayeforo a wohyia wo Kana	111
7. Samarini bea no	112
8. Petro asawugu. Towdare no	114
9. Bepow so kasakyere	115
10. Jesu nkonyã	117
11. " " (Ntoaso)	120
12. " " (Ntoaso)	121
13. Obea odeboneyefo bi ni Kanaan bea bi	123
14. Johane Baptisini wu	124
15. Jesu mmebusẽm	125
16. " " (Ntoaso)	127
17. " " (Ntoaso)	129
18. Odefo bi ni Lasaro	131
19. Mmofra fre ni mmarima sofyẽ	132
20. Samarini a ohu mqbq ni akoaa wanhu mqbq	133
21. Ahobrease	136
22. Jesu sakra nya anuonyam	137
23. Jesu Betania ko a oko mpeñ abiesã	138
24. Kristo Jerusalem ko	141
25. Akuafo ni ohene ayeforohyia ho mme	142
26. Jesu nsẽm a okãe wo nneẽmaa ebedi akhiri aba ho	144
27. (Ntoaso)	146
28. Nañ ho hohoro ni Owura adidi	149
29. Jesu wo Getsemane	151
30. Wokyere Jesu. Petro pa no	152
31. Jesu gyina Kaiafa anim.	154

No.	Pag.
32. Jesu gyina Pilato ni Herode anim	155
33. Wobu Jesu ƒo se wonkum no	157
34. Jesu wọ aṣeṇdua hò	158
35. Jesu sie	160
36. Jesu sọre	162
37. Okwañ a wotu kọ Emaus	164
38. Jesu yi nehô kyere Toma, ni n'asuafo mu bi wọ Genesaret po hò	166
39. Jesu sorokọ	168
40. Pentekoste dapa	169
41. Anania ni Safira	171
42. Stefano wu	172
43. Oṣae a ofi Abibirim	173
44. Saulo adyenesakra	175
45. Oṣafohene Kornelio	176
46. Woyi Petro fi afiase	178
47. Paulo wọ Listra	179
48. Lidia ni pokyereṣofyẹfo wọ Filipi	180
49. Paulo wọ Atene	181
50. Paulo afiaseda wọ Kaesarea	183
51. Paulo kwañ a otu kọ Roma	184
52. Aṣempa no petêe wọ asomafo no bere so	186
Anyamesem nhôma mu mfrihyia kañ	188

LIBRARY OF CONGRESS

0 022 204 804 7